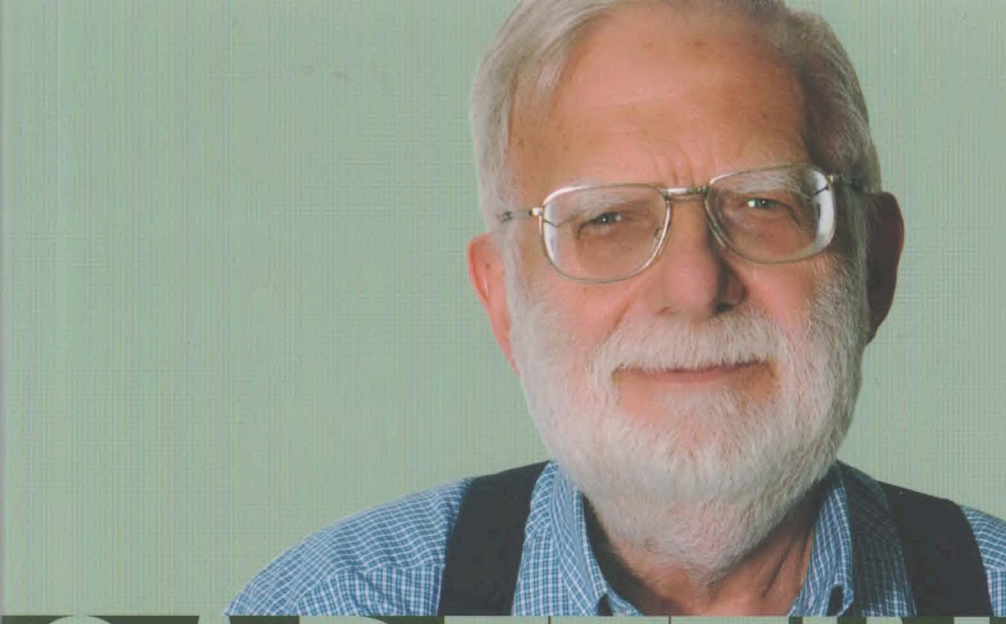

SADETTİN ÖKTEN

ÖRSELENMİŞ OSMANLI'DAN MEDENİYET UMUDUNA

hayykitap

SÖYLEYECEK SÖZÜ KALANLAR·10

2. BASKI

Söyleşi: Ayşe Çavdar

Örselenmiş Osmanlı'dan Medeniyet Umuduna

Prof. Dr. Sadettin Ökten

Söyleşi: Ayşe Çavdar

Hayykitap - 234
Söyleyecek Sözü Kalanlar - 10

Örselenmiş Osmanlı'dan
Medeniyet Umuduna
Prof. Dr. Sadettin Ökten

Söyleşi: Ayşe Çavdar

Kapak Tasarımı: Latif Çetinkaya
Sayfa Tasarımı: Turgut Kasay

ISBN: 978-605-5181-47-5
1. Baskı: İstanbul, Kasım 2013
2. Baskı: İstanbul, Nisan 2014

Baskı: Yıkılmazlar Basım Yay.
Prom. ve Kağıt San. Tic. Ltd. Şti.
Evren Mah. Gülbahar Cad. No: 62/C
Güneşli - İstanbul
Sertifika No: 11965
Tel: 0212 630 64 73

Hayykitap
Zeytinoğlu Cad. Şehit Erdoğan İban Sk.
No: 36 Akatlar Beşiktaş 34335 İstanbul
Tel: 0212 352 00 50 Faks: 0212 352 00 51
info@hayykitap.com
www.hayykitap.com
Sertifika No: 12408

© Bu kitabın tüm hakları
Hayygrup Yayıncılık Ltd Şti'ye aittir.
Yayınevimizden yazılı izin alınmadan kısmen veya
tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez,
çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Sadettin Ökten

1942'de İstanbul'da doğdu. 1959'da Vefa Lisesi'nden, 1964'te İTÜ İnşaat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde akademik hayata başladı. 1971-73 yıllarında ABD'de misafir doktora öğrencisi olarak bulundu. Askerliğini 1974-75'te Genelkurmay'da yaptı. 1977'de doktor unvanını aldı. 1979-80 akademik yılında Belçika'da misafir araştırmacı olarak bulundu. 1982'de doçentliğe yükseltildi. 1985'te MSGSÜ Mimarlık Fakültesi'ne geçti. 1989'da profesör unvanını aldı. 2004'te kendi isteği ile emekliye ayrıldı. Halen kendi ilgi alanında çalışmalarına devan etmektedir.

İçindekiler

BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLI BAKİYESİ BİR AİLE 7
Celalettin Ökten ve hanesi 14
Arkadaş ya da hoca değil, baba! 25
Celalettin Hoca'nın rüya tabirleri 27
Tanbur 29
İKİNCİ BÖLÜM: ÇOCUKLUK VE DELİKANLILIK 33
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MÜHENDİSLİK, DİNDARLIK, MUHAFAZAKÂRLIK 41
Mühendislik öğretmek 49
Mühendislik ve zaman 50
Mühendislik ve yaratılış 54
Mühendislik ve ideoloji 57
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: DİNDARLIK VE TECRÜBE 69
BEŞİNCİ BÖLÜM: VARLIK, ZAMAN, TASAVVUF 75
ALTINCI BÖLÜM: BİR MEDENİYET TASAVVUR ETMEK 97
Başka bir Gazali 99
Osmanlı, Türk, modernlik 105
Türk imajı 108
Modern insan: Dün-bugün-yarın 113
Mit, ilham, inanç: Bizim faşist devletimiz 124
Zayıf entelijansiya, güçlü devlet 128
YEDİNCİBÖLÜM: İSLAM DÜNYASI'NDA İÇ SIKINTISI 135
"Rabbena, hep bana!" çağı 141
Sağın hırsı, solun taassubu 143
SEKİZİNCİ BÖLÜM: ŞEHİR YA DA MEDENİYET 145
Şehrin dini 148
Kalkınmadan şüphe etmek 153
Nasip ve kapitalizm 155
İslam şehrinin farkı 158
Şehirler ve insanları 162
Tekkesiz cami: Modern şehirde dindarlık 164
Haz ve günah, tekke ve nefis 172
DOKUZUNCU BÖLÜM: İSTANBUL: TAHAYYÜLDEN GERÇEĞE 177
İstanbul değişiyor 183
İstanbul'un görgüsü 185

BİRİNCİ BÖLÜM:

OSMANLI BAKİYESİ BİR AİLE

Nasıl bir aileye doğdunuz? Aileniz, anneniz babanız nereden geliyordu, kimlerdendi?

1 Eylül 1942'de sabaha karşı İstanbul'un Bayezid semtinde, Kumkapı'ya doğru, Mithat Paşa Caddesi üzerinde, zannediyorum sağdan üçüncü sokaktaki bir apartmanda doğmuşum: Küçük Haydar Efendi Sokağı. Aklımda kaldığına göre ulemadan bir zat. Bir de Büyük Haydar Efendi vardı, onun adı da başka bir sokağa verilmişti. Mithat Paşa Caddesi de meşhur Mithat Paşa'dan tevarüs etmişti. Çünkü oralar yangın yerleri, 1918 Hocapaşa yangınında yanmış olan yerler. Eskiden Mithat Paşa'nın orada konağı varmış. Ona ithafen verilmiş bir isim Mithat Paşa Caddesi. Bir apartmanda dünyaya gelmişim. Ailem bu apartmana, ablalarım İstanbul Kız Lisesi'nde rahat rahat okusunlar diye yerleşmiş. Daha evvel Fatih'in Atikali semtinde oturuyorlarmış. Sonra oraya gelmişler. Orada bir daire kiralamışlar ve ben de o dairede doğmuşum. Babam Trabzonlu, 1882 doğumlu. Trabzon'un içinden. Gürcüzadeler lakabıyla anılırmış. Kendisi bazen aklına gelir, "Gerçekten Trabzonlu muyuz, yoksa bir göç sonucunda oraya mı geldik, aslımız, Gürcü mü, yoksa Gürcüzadeler bir yakıştırma mı, onu bilmiyorum," derdi. Bu minval üzerine kendisiyle ilgili şöyle söylerdi: Babası Salih Zihni Efendi. Büyükbabasını biliyordu

Ömer Fevzi Efendi. Onun babasını biliyordu, Hacı Ali Efendi. Onun babasını biliyordu, Mustafa Efendi. Ondan öncesini bilmiyordu. Annesi Güller Hanım. Maalesef annesinin annesiyle ilgili bilgim yok. Ama anne tarafının Akçaabatlı olduğunu söylerdi. Babası çok küçük yaşta vefat etmiş. Tekneleri varmış, dükkânı varmış, ticaret yaparmış Batum'la. Bir tekne tamiri sırasında tekne kayıyor, altında ezilip ölüyor. Babam o zaman beş yaşındaymış takriben. Annesini çok anlatırdı. Çünkü annesi gece onu uyuturken Kuran'ı ezberletmiş. Yedi yaşında hafız olmuş. Annesi hafızmış. Şimdi masal okunurken, o zaman Kuran okunuyormuş. Babaanne varmış, büyükbabamın annesi, o çok sert, çok despot bir kadınmış. Resim bu.

Babam o zamanlarda mesela Trabzon'da portakal çiçeklerini anlatırdı. "Çok güzel kokardı," derdi. Sakin bir Trabzon. Vali Kadri Bey varmış, Trabzon valilerinden. Fevkalade disiplinli, Karadeniz'in o asi halkını ciddi tedbirlerle yola getirdiğinden bahsederdi. Babam 1899'da okumak için İstanbul'a geliyor. Annesi çok genç yaşta vefat ediyor, babam daha on yaşındayken. Kendisine kalan malları da, sütbabası varmış, ona emanet edip "Bana peyderpey para yolla," diyor. Evleri var, onları satıyor. Altı ay kadar burada kalıyor. "Çok özledim memleketi," derdi. O zaman vapurla dönülüyordu, dönmüş. Ama birkaç zaman kaldıktan sonra "Çok sıkıldım Trabzon'dan, döndüm geldim," derdi. 1901 senesi. Ondan sonra hiç Trabzon'un lafını etmemiş. 1961'de vefat etti, 79 yaşındaydı.

Bir daha dönmemiş mi?

Hayır.

Çok kesin bir karar.

Çok kesin bir karar. Böyle bir adam. Burada okumuş. Bir taraftan camilerde derslere devam ederken, bir taraftan Muallim Mektebi'ni bitirmiş. Daha evvel Trabzon'da idadiyi rüştiyeyi ikmal etmiş. Sonra da Darülfunun'a gitmiş. Kelam, felsefe ve edebiyat dallarında çift sertifika yapmış. 1912'de, 30 yaşındayken devletin açtığı, Ali Emiri'nin düzenlediği Arapça muallimlik imtihanına girmiş. Babam çok iddialı bir adam. "İkinci oldum maalesef imtihanda," diye anlatırdı. Birinci olamamış. Bunu hiç unutmuyorum, kendisi söylemişti. "Birinci olan Salih Efendi" derdi hep. Onu Mekteb-i Sultani'ye, Galatasaray Lisesi'ne göndermişler, pederi de İstanbul Lisesi'ne.

Peki anne tarafınız?

Annem de annemin annesi de İstanbul doğumlu. Onun annesi Zatiye Hanım 93 muhaciri. Babası kitapçı Ali Efendi ve Zatiye Hanım, Filibe'den göçmüşler 93 Harbi'nde. Annemin babası da 93 muhaciri. Onlar da Ahıska'dan göçmüşler. Biliyorsunuz 93 Harbi'nde[1] Ruslar bir taraftan Balkanlar, bir taraftan Kafkasya üzerinden geliyorlar. Anne tarafım böyle bir aile. Buraya geliyorlar, Fatih'e yerleşiyorlar. Annemin annesinin babası Ali Efendi, kitapçı. Sonra hacca gidiyor, Hacı Ali Efendi oluyor. Anneannemin annesi 33 yaşında vefat ediyor, veremden. Verem yakaladı mı bırakmıyor o çağlarda. Sonra babası bir hanım daha alıyor. Ben çok hatırlamıyorum ama cicianne deniyordu ona, Nebiye Hanım. O da 1877-1878 Vidin[2] muhaciri. Onunla ilgili bilgiler teyzemden naklen... Anlatır-

1 93 Harbi, 1876 Osmanlı-Rus Savaşı....
2 Yine 93 Harbi'ni işaret ediyor.

mış, "Bir kapıdan gâvur girdi, bir kapıdan biz çıktık," dermiş. Sonra bir türkü var, Vidin türküsü, bende var o türkü:

"Vidin dedikleri ufak kasaba
Kesilen kelleler gelmez hesaba
Aldı kâfir sardı düşman nazlı Vidin'i
..."

Yıllar sonra biz Vidin'den şöyle bir geçtik. Oradan feribota bindik. Tuna üzerinde Kalafat'a doğru yolculuk ediyorduk. Perişanlıktı. 1993'tü galiba. Berlin'de duvar yıkılmış, ama Balkanlar pis, feci... Bu arada küçük bir ekleme daha yapayım. Küçük dayım 1970'lerin ortasında ilk defa Avrupa'ya çıktı. O zamanlar 60 yaşlarında, ailesiyle birlikte gitti Avrupa'ya. 1968-1969 olmalı... "Saadettin'ciğim'" demişti bana, "hududu geç. Bulgaristan'ı, bal dök yala." Ben aynı yoldan 1977'de arabayla geçtim, ne bal dök ne yala... Değerlendirme farkı ciddi bir yanılsama. Bir felaket. İnsan nasıl üzülüyor! Arabayla 1977'de, trenle 1979'da geçtim. Avrupa o zaman Maribor'da başlıyordu teorik olarak. Ama hakikatte, Graz'da başlıyordu. Maribor, Slovenya'nın üst, Ljublijiana'dan sonraki hudut şehri. Kondüktörlerin kıyafeti değişiyordu orada, ifadesi değişiyordu... 1888 doğumlu anneannemi henüz 13 yaşındayken bir hafız efendi istiyor. 1870 doğumlu Süleyman Efendi. Ailesi de veriyor. Merhum Cevdet Dayım için "Onu 1902'de, 14 yaşımda kucağıma aldım" derdi. Eskiden böyleymiş. Gene bizim aileden Hilmiye Hanım Teyze vardı. Görücü geldiği zaman, "Ben daha armut ağacının tepesindeyim," diye anlatırdı. Çocukmuş yani. "Beni oradan zorla indirdiler, görücüye gösterdiler. Ben de vardım" derdi.

Geniş bir aile. Her yerden insanlar var... Bunun yarattığı

kendine özgü bir atmosfer de olsa gerek?

Düşünün, dört yüz yıl önce doğsaydım bir ayağım Budin'de, diğeri Mekke'de olacaktı belki de... Kimbilir Adalar Denizi'nde de kök salabilirdim.

Fakat, 50-60 sene önce doğmuş olsaydınız, Trabzon dışından kimse de olmayacaktı belki ailede. Hatta belki babanız oradan çıkma ihtiyacı hiç hissetmeyecekti. Bu kadar farklı coğrafyalardan bu kadar çok insanı bir araya getiren biraz da o çalkalanma dönemi galiba...

Belki de... Mesela 1600'lerde doğmuş olsaydım mutlaka Budin ya da Belgrad'da olurdum. Adalara giderdim. Rodos'u görürdüm. Hafız Süleyman Efendi, Kur'an üzerine ihtisas yapmış. Atik Ali'de bir camide imamlık ediyor. Fakat parası yok. Anneannemin ağabeyi Hafız Sami Efendi. Anneannemler üç kardeş. Ağabey Sami Efendi Filibe'de doğuyor. Onun ablası Müveddet hanım, başka anneden. Bir de anneannem, o İstanbul'da doğuyor. Hafız Sami Efendi çok iyi, tutulan bir hafız. Bir Ramazan'dan sonra 200 altın takdim ediliyor kendisine. Görevli değil, çağırıyorlar, misafir sanatçı gibi. 200 altın veriyor padişah. Onunla kardeşine bir ev alıyor. Anneannemin evi bizim ailemizin mekânsal kilit noktasıydı. 1911'den 1970'e kadar öyle kaldı o ev. Annem o evde doğmuyor, ama altı kardeşin son ikisi oralarda dünyaya geliyorlar. Dört erkek, iki kız. Bir imam ailesi. Fakat imam o zaman mahalle teşkilatında çok itibarlı ve imamın maaşını mahalle veriyor. İhtiyar heyeti var.

Aileniz pek çok tarihsel kaynaktan besleniyor ve şehirli. Ama şehir de değişiyor bir yandan o dönemde. Bu değişim

nasıl yansıyordu hayatınıza?

Ailenin bir de modern tarafı var. Anne tarafımın bir kısmı Balkan Harbi sonrasında geliyor Türkiye'ye. Onlarla şu anda hiç temasımız kalmadı. Zaten birçoğu öldüler. Bizim aile çok iddialı olacak ama benim üzerimden yürüyor ve o resim ana hatlarıyla duruyor. Ama tabii biçimler değişti. Büyük dayımın bir çocuğu vardı. Onun iki oğlu oldu. Onlar ile teması kaybettik, ne olduğunu bilmiyorum. İkinci dayımın çocuğu öldü, ondan hiç haberim yok. Teyzemin çocuğu olmadı. Hukukçu olan küçük dayımın çocuklarıyla birbirimizden haberdarız. Biri Ankara'da profesör, belli bir ağırlığı var. Biri burada avukat, çok tatlı bir ailesi var. İçimizde çok zengin olan çıkmadı, kimse çok fakir de düşmedi. Kimsenin hayatı öyle aman aman değişmedi. Değer hükümleri, gelenekleri sağlam bir temel üzerine kurulmuş belli ki.

Sağlam bir kale inşa edilmiş...

Evet, ama o kale, kale olsun diye inşa edilmemiş. Zaten oradaymış. Osmanlı enkazı bu. Şöyle ifade edeyim: Bu Osmanlı enkazı, biz enkazız. Medeniyet böyle bir vakıa zaten. Yurtdışında da böyle adamlar tanıdım. Amerikalı, ama sağlam bir Amerikalı. Viyana'da, Almanya'da, Belçika'da da böyle insanlar gördüm mesela. O bir şey inşa etmiyor, var olanı temellük ediyor. Bizim Cumhuriyetçiler de, şu andaki Müslümanlar da bunun farkında değiller.

Bu enkaz içinde aile kurumu nasıl çalışıyor?

Aile de bir medeniyet tasavvuru çerçevesinde çalışır. İç dünyanızda her şeyi yerli yerine koyan, birtakım değerleri

sevdiren, tanıtan, inandıran ve o değerler doğrultusunda sizin hareket etmenizi sağlayan bir temel medeniyet tasavvuru vardır. Bu olmazsa insan içgüdülerinin esiri olur, hayvan gibi olur o zaman. Ama insansa, mutlaka bir değerler sistemi vardır. Bu değerler sistemini kaybettiğiniz zaman seviyeniz düşer. Bu bilinçli bir düşüş değildir. Bir uçağın adeta yere çakılması gibi tehlikeli bir iniştir. Şimdi biz bu değerler sistemini kat'i manada yitirmiş vaziyetteyiz. Bunun birinci sebebi, Osmanlı toplumunun maddi dünyadan kendine gereken payı alamamış olması. Almak istediği zaman da kendi temel ön kabullerinden vazgeçmesi gerekti. Maddi dünyadan pay alamamak onu zaafa düşürdü ve bu yüzden de kendi temel medeniyet tasavvurunu sorgulayıp mahkûm etti. Tanzimat'la başlayan çatırdama, Cumhuriyet'le yıkıma dönüştü.

Bir bakıma o medeniyet tasavvuru suçlu bulunup idam edilmiş mi oldu?

Böyle de diyebilirsiniz. Bu bir süreç. Postmodernizm tartışmaları esnasında da görüldü ki, insanî değerler her şeye rağmen bütün insanlara lazım. Modernite bu insanî değerleri ezerek maddi bir üstünlük sağladı. Ama bu maddi üstünlük mutluluk için, huzur için yetmiyor. Şimdi modernite, postmoderniteyle acaba bu insanî değerleri yeniden devşirebilir miyim diye soruyor kendisine... Bizse geciken bir modernite yaşıyoruz şu anda.

Türkiye'de postmodernite ve modernite eşzamanlı yaşanıyor...

Korkunç bir faz farkı var arada ama birlikte yaşanıyor. Me-

sela bu dergileri ben onun için aldım (Alâ'nın öncülük ettiği muhafazakar kadın moda ve yaşam tarzı dergilerini işaret ediyor). Merak ediyorum, bakacağım ne olduklarına. Çünkü bu dergiler ve temsil ettikleri değerler bu tarihsel kazanın ürünleri gibi görünüyor. Peki, biz nasıl bunun dışında kaldık. Biz birtakım temel değerlerin farkına vardırılmışız. Onları muhafaza ettik. Onları muhafaza etmek kimi zaman çok zor oldu. Ben ailemin dışarıdan en çok görünen üyesiyim. Mesela büyük ablam 1955'te dahiliye mütehassısı oldu, ona dediler ki üniversitede kal. Dini endişelerinden dolayı kalmadı. Kendini üniversitenin dışında bir cemaatle sınırlandırdı. Çok geniş bir etki alanı var, ama ona gelenler mahdut. Benim hikâyem öyle olmadı. Belki erkek, belki de daha mütecessis olduğum için daha göz önünde bir hayat yaşadım.

Celalettin Ökten ve hanesi

Anneniz ve babanız nasıl evleniyorlar?

Babam evlendiği zaman 1923, 41 yaşında. Annem 1907 doğumlu, 16 yaşında. Şöyle oluyor hadise: Babam kendisine bir mürşit arıyor. Yani medreseyi ikmal etmiş, üniversiteyi bitirmiş, Darülfunun... Bir muhiti var. Çok da şık giyinirmiş o zamanlar, kelebek gözlük takarmış. Pembe gömlek giyermiş... Şimdi tabii bunlar başka bir şeye yoruluyor, ama o zamanlar gayet dikkat edermiş. Kenan Bey'in tekkesine gidiyor. Kenan Bey, Kenan Rıfai Hazretleri. Orada bir hafız efendi... Onlar Cuma günü öğleden sonra yapıyorlar merasimi. Malumunuz bu merasimler biterken bir aşr-ı şerif okunuyor. Aşr-ı şerifi okuyan genç delikanlıyı babam çok beğeniyor. Temsîlî okuyor bu zat diyor. Yani ayetleri manası gibi okuyor. Yani rah-

met ayetlerinde sesi yumuşatıyor. Azap ayetlerini tiz perdeden okuyor, ona temsîlî okumak diyorlar.

Yanına yaklaşıyor, "Kimsiniz, nesiniz?" diye soruyor ve kendini tanıtıyor. Diyor ki "Ben Arapça muallimiyim, İstanbul Sultanisi'nde..." Sohbete başlıyorlar. Hafız efendi diyor ki "Benim Arapçam biraz zayıf." "Bakarız" diye cevap veriyor babam, nihayetinde hoca adam. Derken Edirnekapı dışında bir kahve varmış, surların hemen dışında, oraya götürüyor. Orada mezarlıklar var. Şehir Edirnekapı'da bitiyor o zaman; surlar, mezarlıklar ve Trakya. "Benim bir de cebir meselem var" diyor hafız efendi, babam da "Ona da bakarız" diye cevap veriyor. Sonra tabii hafız imtihanı geçince, bari bir ikramda bulunayım diye babamı eve davet ediyor. Babam evi çok beğeniyor. Fakat o esnada ev halkından ses seda çıkmıyor. Tertemiz bir ev, sükûnet içinde. Diyor ki içinden "Bu evin bir kızı varsa ben onu almak isterim."

Daha görmeden...

Görmeden. Böyle kısmet oluyor. Babamın kızkardeşi var, halam. Onu gönderiyor izdivaç isteğini iletmeye. İzdivaca karar veriliyor. Derdi ki bana, "Aslında gördüm ben anneni." Kocaman bir oda kapısı varmış, kapıda parmak kadar küçük bir delik. Oraya mantar tıkamışlar, yani istediğin zaman açıp oradan içeriye bakabilirsin. Bunları anlatınca şimdiki kızlar, "Böyle olur mu?" diyorlar, olmuş işte. Evlenmişler. Dokuz ay kadar sıkıntı çekmişler, çünkü Arapça dersi lağvedilmiş. Sonra babama İstanbul Sultanisi Arapça muallimliğinden, Cağaloğlu Kız Ortaokulu Yurt Bilgisi öğretmenliği veriliyor. Ciddi bir tenzil-i rütbe söz konusu. Ama yapacak bir şey de yok. Orada çalışmaya başlıyor.

Bu tenzil-i rütbe babanızı nasıl etkiledi?

Ben bir etkisi olduğunu hissetmedim. Onlar öyle insanlardı ki, az verirse az, çok verirse çok... Hiç öyle karamsarlığa kapılmamışlardır. Tabii ki sıkıntı çektiler, ama sıkıntı çekmesini biliyorlardı. Ve çalışıyorlardı da.

Karamsarlıktan çok daha enteresan olan, yeniden öğrenme ve yeniden başlama gayreti.

Tabii, o müthiş bir şey. Küçük bir anekdot anlatayım size. Babam 1947'de emekli oldu. Ama aynı zamanda Darüşşafaka'da felsefe hocasıydı, oradan galiba 1949'da ayrıldı. O dönemde yeni terimler çıktı. Endüksiyon, tümevarım; dedüksiyon, tümdengelim gibi. Demişler ki "Hoca bunları bilemez." Dil Kurumu, kitaplar çıkarmış o dönem. Bu kelimeler ve yanında Osmanlıcası, Fransızcası, Türkçesi... Babamın keçe bir külahı vardı başında. Onu koymuş dizine, külaha ders anlatıyor. Ertesi gün yeni terimlerle vereceği felsefe dersini çalışıyor. Müfettiş geliyor, hayretler içinde kalıyor. O esnada babam 65-66 yaşında olmalı. 1947'de Vefa'dan emekli olduğunda edebiyat öğretmeniydi Vefa'da. Darüşşafaka'da da felsefe muallimiydi. Hayatında mutlaka iki okul vardı. Biri Darüşşafaka. Önce Kabataş, sonra Vefa. Kabataş'ta tanıdığı dostları vardı.

Hepsi de seçkin liseler. Sonraki Cumhuriyet bürokrasisini, siyasetçisini de yetiştiren liseler bunlar.

O zamanki Maarif'in çok gözde liseleri. Daha bugünkü İngilizce eğitim veren kolejler yok. Babamlar İkinci Dünya Savaşı'na kadar çok iyi yaşamışlar. İkinci Dünya Savaşı'nda

yeni bir hayat kurmaya çalışıyorlar. O dönemden hatırladığım birkaç şey var... Kışın apartmanda oturuyorduk, ama yazın yazlığa giderdik. Yazlığa gittiğimiz yer de Kanlıca'da bir yalı. Benim hayatımda üç önemli mekân var. İlki doğduğum ve yaşadığım apartman. 1963'e kadar o apartmanda yaşadım. Demek 21 sene. Kâgir, tuğladan yapılmış, yığma. O zamana göre modern bir apartman.

Hâlâ duruyor mu?

Duruyor, fakat blue-jean satan bir atölyeye dönüştü. Her türlü hanım ve bey var. Her türlü iş çevriliyor o muhitlerde. İkincisi anneannemin Atik Ali'deki evi. Ahşap bir ev. Hep olduğu gibi kalan bir mahalle. Üçüncüsü de yazın gittiğimiz metruk ve kadim yalı. Bu üç mekânda çok enteresan insanlar tanımışım. Farklı çevreler, farklı cepheler filan. Çocukluğumda sokağa çıkarmazlardı beni. Evde kendi kendime oyunlar oynardım.

Sokağa niye çıkarmazlardı?

Terbiyem bozulur, küfür öğrenirim diye. Küfür biliyordum ama, söylemiyordum aslında. Bir taraftan da ailemin bir dinî atmosferi var. Fakat, insanı sıkan bir atmosfer değil hiç. Yani normal bir hayat içinde yaşıyor gibisiniz. O dinî atmosferin özelliği şu: Babam, özellikle akşam yemeklerinde bizlerle çok meşgul olurdu. Akşam yemeklerinde mutlaka evde olunur ve yemek yerken sohbet edilir. Yemekten sonra da bir ya da iki kahve içimi sohbet devam eder. Bu dil, şimdiki manada geyik (özür dilerim mâlâyânî) değil, tarihten, edebiyattan, günlük hallerden başlayarak bir değerler sisteminin anlatımına doğru gidiş...

Babanız eğitimci, memleketin en iyi liselerinde öğretmenlik yapıyor. Ve evde de bir baba. Onun babalığında da içinde bulunduğu pedegojik formasyonun deneyselliğini hissediyor muydunuz?

Babamın 1925 ve 1927 doğumlu iki kızı var. Ondan sonra 1936 yılında bir oğlu olmuş ve o ölmüş. Sonra 1942'de ben doğdum. Çocuklarını çok ciddi manada okutmuş. Büyük ablam İstanbul Tıp birincisi, hekim... O esnada babamın Darülfünun'da tanıdığı Farsça hocası olan bir tanıdığı var, Ziya Şukûn. Mühim bir adam. Hâlâ aşılamayan bir sözlüğü var, Ferheng-i Ziya. Babamın böyle enteresan bir tarafı varmış, var yani. Birtakım hocalarıyla, sonra da ahbaplığı sürüyor. Talebe hoca ilişkisinden sonra bir arkadaşlık sürüyor. Ziya Bey babama, "Darülfünun'a yollama, orada erkekler de var" demiş. Babam cevap vermiş, "Hayır, yollayacağım. Bizim doktora da ihtiyacımız var." Çok parlak bir talebe ablam. Tıbbiyede bir kere ikmale kaldı, onu hatırlıyorum, anatomiden. Niye aklımda? Çünkü hiç olmamış bir şeydi. Ondan sonra hiç kalmadı altı sene. Ben 4 defa falan kaldım. İkinci ablam daha mütevazı bir insan. O da kimya okudu, çok çalışkan ve disiplinliydi.

Ama hep pozitif bilimler okutmuş, kendisi aslında kelamdan, fıkıhtan, edebiyattan geliyor olmasına rağmen.

Ama o zaman zannediyorum böyle bir imkân yok. Yani ilahiyata falan gidemezler. Ben böyle okunulan yazılan bir evde büyüdüm. Hatırlıyorum, babamla ablalarım ders çalışırlardı, akşam olduğu zaman. Pek sokağa çıkılmazdı. Yemekten sonra bir boşluk... Devam ederler, etmeyebilirler. Eğer devam ediyorlarsa biz annemle kısık sesle radyoyu açarız. Musiki veya

radyo tiyatrosu temsili dinleriz. Bazen kızlar gelirler, ders bitmişse eğer. Babam gelmez böyle şeylere. Tabii orta halli bir aile. Bir maaş. Harbin bitişinden hemen sonraki yıllar. İdare ediyorduk. Ev kiraydı, oturuyorduk.

Bu noktada şunu söylemeden geçemeyeceğim: İmam Hatip Liselerinin kurucusu bir babanın daha tutucu bir hayat çerçevesi olması beklenir. Fakat anlattığınız manzara her türden bilgiye ve etkiye açık bir hane atmosferi...

Komik bir şey söyleyeceğim. O vakte kadar duyulmamış bir şey, seksoloji... Bir yerlerden babamın kulağına çalınıyor, sonra Amerika'dan gelen bir dergi buluyor. Babam psikoloji, sosyoloji okutuyor ya, bunu da öyle bir şey zannetmiş olacak alıp eve getirdi o dergiyi... Sonra ablamlar konuşuyorlar, anlıyorum ki babamın düşündüğü gibi bir şey değil. Hemen evden uzaklaştırılıyor dergi. Ama o zamanlar ben daha ne olduğunu bilmiyorum o işlerin. Bir başka hikâye de müzikle ilgili. Bir gün arkadaşları geliyorlar eve, tam da İmam Hatip Okullarının kurulduğu sıralarda. Ablamlar içerde radyodan caz dinliyorlarmış. Misafirlerinin şaşkınlığı üzerine demiş ki, "Kızlarım dinleyebilirler, ben onlara karışmam." Bunu babam anlatmıştı sonradan. Bir anekdot daha: Küçük ablam süslü bir kızdı. Hâlâ da öyledir. 85 yaşında şimdi. Hatta ailede bir hanım teyze ona "Süslü Kanarya" derdi. Babam bir gün ona "Kızım niye başını örtmüyorsun?" diye sordu. Ablam dedi ki, "Baba isterseniz başımı örterim, ama köşeyi dönerken açarsam o daha mı iyi?" Babam hiçbir şey söylemedi, hiç de karışmadı ondan sonra. Resim bu...

Bu ortamın pedagojisinden bahsedelim biraz da. Bu aile

çevresi ve dindarlığın bu formu sizin dünyayı algılamanızı nasıl etkiledi?

Mehmet Altan köy İslam'ı, şehir İslam'ı[3] falan diyor ya... Tabii tam öyle değil, onun bir eksiği var, şöyle bir şey: Bu biraz tabii tarikat terbiyesinden çıkıyor. O tarikat terbiyesini ortadan kaldırırsanız olacağı budur. İslam insanî olmaktan çıkıyor. Ama ben size şunu söyleyeyim, babamın intisap ettiği zat Cerrahi Şeyhi Fahrettin Efendi. Birkaç anketod var, şu anda aklıma geleni söyleyeyim. Hafız Mehmet Efendi geliyor bir gün şeyhe, "Efendim bizim hanım artık namaz kılmıyor" diye şikâyet ediyor. Fahrettin Efendi de diyor ki "Oh oh maşallah maşallah!" Hafız Mehmet Efendi gayet tabii itiraz ediyor, "Böyle şey olur mu?" Şeyh Efendi cevap veriyor, "Nihayet kadın şirkten kurtuldu" diyor. Hafız Mehmet Efendi şaşkın, diyor ki "Ne demek o?" Şeyh Efendi de cevaben diyor ki, "Senden korktuğu için namaz kılıyordu. Şimdi sen artık ihtiyarladın, senden korkmuyor kadın. Namazı senin için kılıyordu, şimdi korkmuyor ve kılmıyor. Allah için kılsın inşaallah" diyor. Olay bu yani.

Peki sizin dinle ilişkinizi nasıl etkiledi bütün bu hikâyeler? Bir de siz bir mühendis ve bilim adamı oldunuz çünkü...

O söylediklerinizi benim dinî terbiyemi etkilemedi. Böyle bir evde doğdum ve bu evde şekillendim. Üniversitede ya da başka yerlerde gördüklerim, bu manada beni etkilemedi. Çocukluğumdan beri böyle bir atmosferin içindeyim. Allah'tan korkarım ben, Allah'ı severim. Ölümden de korkarım. İyi olayım diye dua ederim. Ama böyle elimi açıp dua etmem. Kal-

3 Mehmet Altan'ın *Kent Dindarlığı* kitabını kastediyor, Timaş, 2010.

bim hep niyaz üzre olsun inşaallah. Böyle bir atmosferde doğdum, böyle insanları tanıdım. Bir de şunu gördüm; babam ve ailem hiçbir zaman ikili oynamadılar, davranışları da imanları da yapmacık değildi. Neyseler o oldular hep. Bunda üzüntü de vardı, mutluluk, keder de vardı, paylaşmak da vardı. Mesela babam maaşının tümünü anneme verirdi. Evi annem idare ederdi. Sonra da hanım benim harçlığım bitti, artık ver, derdi. Ben böyle bir ailede büyüdüm.

Paranın gittiği yere bakalım o zaman biraz da. Annenizi biraz anlatır mısınız? Onun dinle, tasavvufla, dünyayla, İstanbul'la ilişkisi nasıldı?

Annem, bir imam kızı ama İstanbul'da büyümüş. İlk tahsili var, ondan sonra tahsili yok. Bulunduğu yeri kabullenmiş bir kadındı. Yani eşinin hemen ardında ve arkasında, eşinin iyi taraflarını da, eksik taraflarını da bilen, eksik taraflarını –ki babam sinirli bir adamdı- telafi eden ve varlığıyla aileyi rahatlatan bir hanımdı. Şimdi hatırlıyorum; babam emekli olmuş, maaşı fevkalade az. Harp henüz bitmiş, sıkıntı var. Babam anneme dert anlatıyor. Ben çocuğum, yanlarındayım. Ablalarım dışarıda. Annem ona derdi ki "İçini daraltma, gün doğmadan neler doğar..." Bu basit cümle babamı rahatlatırdı. Çünkü inanan bir kadın. "Gün doğmadan neler doğar..." Bunu laf olsun diye söylemiyor. Çok sabırlı. Fazla titiz değil, ama güzel yemek yapar. Pilav yapar mesela, dolma yapar, sarma yapar, sebze yemeklerini çok güzel pişirir. İdareli bir hanım. Bir ev hanımı. Öyle fettan filan da değil. Güzel de bir kadındı. Hatta küçük dayım resmini yapmıştı, eve astım onu ben. Küçük bir kâğıda ablasının resmini çizmiş. Ablam resmi geçenlerde bana verdi. Hafif tombulca, o zamanki balık etinde bir hanım. Çocuklarına çok düşkün.

Eşini idare eden, komşularıyla ilişkileri iyi. Böyle bir kadın annem. Çok fazla öne çıkmaz, çok fazla geride kalmaz. Resim bu.

Aile, hızlı bir geçiş döneminin içinde serpilip olgunlaşıyor. Nasıl tecrübe ediliyor bu geçiş dönemi sizin hanenizde?

Biz bir geçiş dönemi ailesi olduk ama yani *Cevdet Bey ve Oğulları*'ndaki[4] gibi bir aile de değildik. Geçmedik yani yeni bir şeye. Bazı şeyleri kabul ettik, ama çok fazla da modernize olmadık. Şimdi geri dönüp baktığım zaman, sağdan görünen bazı isimlerin –ki çoğu vefat etti– şimdi Cumhuriyet'in aydınlanma projesine inandıklarını görüyorum. Bizim aile ona inanmamıştı. Şimdiki birikimle artık böyle bir aydınlanma olmayacağı kanaatindeyim. Osmanlı birikimini ve medeniyetini tanıdıkça, Cumhuriyet'in böyle bir aydınlanma üretemeyeceği yönündeki kanaatim daha da güçlendi. Bunu siyasi bir eleştiri olarak düşünmeyin, Cumhuriyet'in böyle bir aydınlanmaya nefesi yetmez demek istiyorum. Çünkü aydınlanma çok uzun zaman yoğrulan bir hamur. Tarihin çok enteresan bir döneminde şekillenmiş. Yani bütünüyle ayrı bir hadise. Yeni bir açılım olabilir mi? Belki. Böyle bir açılım, yeni bir dinamizm getirecektir. Fakat bu üstünkörülükle o da mümkün değil.

Şu an mevcut siyasi atmosferde olacak iş değil diyorsunuz...

Ben şiire bakıyorum. Sezai Karakoç'la[5] olmaz bu işler. Salah Birsel[6] falan hikâye. Cahit Sıtkı'yla,[7] Sabahattin Ali'yle,[8]

4 Orhan Pamuk'un ilk romanı, ilk basım 1979.
5 Şair, yazar ve siyasetçi. D.1933
6 Şair ve deneme yazarı. D.1919-Ö.1999
7 Şair ve yazar. D.1910-Ö.1956
8 Gazeteci, yazar ve şair. D.1907-Ö.1948

Sait Faik'le,[9] naif şiirleriyle Ziya Osman'la[10]... Bir karamsarlık, bir kızgınlık var. Mütevazı adamların sınırlı duygusal şiirleri diyorum ben buna; bunların hepsi güzel, hoş ama yeni bir medeniyet yorumu için kifayet etmez kanaatindeyim. Bir Fuzulî[11] ayrı bir şey tabii. Mevlana[11] ayrı bir şey, Dante gibi bir şey.

Siz neler okuyordunuz şu anlattığınız dönemde, çocukluğunuzda, ilk gençliğinizde?

Ben öyle çok fazla kitap sayamam... Mesela ortaokuldayken Nihal Atsız'ı[12] bitirmiştim.

Sevmiş miydiniz?

Tabii ki, etkilendim. Mesela onun *Kür Şad Destanı*[13] vardır işte. Abdullah Ziya Kozanoğlu,[14] daha sonra Ömer Seyfettin.[15] Bunları ilkokulda okudum. Ortaokulda da Reşat Nuri'yi[16] ve biraz Yakup Kadri'yi[17] tanıdım. Yani o fasılayı ortaokul, lisenin ilk yıllarında bitirdim. Sonra, lisenin ikinci, üçüncü senelerin-

9 Öykü ve roman yazarı, şair. D.1906-Ö.1954
10 Ziya Osman Saba, şair ve yazar. D.1910-Ö.1957
11 Mevlana Celaleddin-i Rumî, sufi şair ve düşünür. D.1207-Ö.1273
12 Yazar, şair, ideolog. D.1905-Ö.1975
13 Nihal Atsız'ın, *Bozkurtların Ölümü* ve *Bozkurtlar Diriliyor* adlı iki romanından oluşan seriyi kastediyor. Kür Şad, Bozkurtların Ölümü'nün kahramanı. Karakterin tarihi 1939 yılında Hüseyin Nihal Atsız Kopuz Dergisi'nin üçüncü sayısında yayınlanan "Cihan Tarihinin En Büyük Kahramanı: Kür Şad" başlıklı yazısına dayanır. Atsız 1946 yılında yayınlanan *Bozkurtların Ölümü*'nde karakterin öyküsünü derinleştirir.
14 Mimar, müteahhit, roman ve çizgi-roman yazarı. D.1906-Ö: 1966
15 Türk edebiyatının en bilinen kısa öykü yazarlarından biri. D.1884-Ö.1920
16 Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu* ve *Yeşil Gece* gibi romanlarıyla tanınan yazar. D.1889-Ö.1956
17 En önemli eserleri arasında *Yaban* ve *Kiralık Konak* adlı romanların sayılabileceği yazar, gazeteci, şair ve diplomat. D.1889-Ö.1974

de Ahmet Haşim'i,[18] Cenap Şahabbettin'i,[19] Tevfik Fikret'i[20] tanıdım, yani okudum, zevk aldım. Akif'i[21] tanıdım. Çok sonraki yıllarda da Batı romanını merak ettim, kırklı yaşlarda. O külliyata biraz baktım. Öyle geçti. Mesela ortaokul ikinci sınıfa geçtiğim sene bana Steinbeck'in[22] *Fareler ve İnsanlar*'ını almışlardı, hiç bir şey anlamadım ondan.

Yenilerde müstehcen bulunduğu için sansürlendi o kitap...

Sansürlü mü o kitap şimdi, nerede, Türkiye'de mi?

Evet.

Tabii Amerika'yı görmeden o romanı okursan hiçbir şey anlamazsın. Sonra yine Steinbeck'in *Gazap Üzümleri*'ni okudum. Amerika'ya 1990'da ve 2008'de iki kez daha gittim. Sonra karşınıza Kafka[23] diye acayip bir şey çıkar. Avrupa'yı, Orta Avrupa'yı, o prizmayı anlamadan ne Kafka'yı, ne Sartre'ı,[24] ne Camus'yu[25] anlarsınız... Sabancı Müzesi'nde Salvador Dali[26] Sergisi açıldı.[27] Gittik, bana broşür getirdiler. Sergi hakkında yazılanları okuyunca şaşırıp kaldım. Ben de kitabı açtım,

18 Türkçe şiirin en önemli temsilcilerinden. D.1885-Ö.1933
19 Servet-i Fünun dönemi şair ve yazarlarından. D.1870-Ö.1934
20 Edebiyat-ı Cedide akımının kurucusu şair, eğitimci ve yayıncı. D.1867-Ö.1915.
21 Mehmet Akif Ersoy, İstiklal Marşı'nın yazarı, şair, hatip, din adamı ve siyasetçi. D.1873-Ö.1936
22 John Steinbeck, ABD'li yazar. D.1902-Ö.1968.
23 Franz Kafka, Almanca edebiyatın en önemli roman yazarlarından biri. En önemli eserleri arasında *Dönüşüm* ve *Dava* sayılabilir. D.1883-Ö.1924
24 Jean Paul Sartre, Varoluşçu Marksizm düşüncesinin öncülerinden Fransız yazar ve düşünür. D.1905-Ö.1980
25 Albert Camus, varoluşçuluk akımının en bilinen temsilcileri arasında yer alan yazar ve düşünür. D.1913-Ö.1960
26 Katalan kökenli sürrealist ressam. D.1904-Ö.1989
27 20 Eylül 2008'de açılmış ve 20 Ocak 2009'a kadar sürmüştü.

"Okuyun" dedim. Dali modernizm karşısında deliriyor, ama siz onu gidip nasıl anlıyorsunuz. Adam, modernizmi "küçük burjuva ahlaksızlığı" diye tanımlıyor ama ona modernler sahip çıkıyor, hem de hiç anlamadan.

Arkadaş ya da hoca değil, baba!

Babanızdan nasıl bir babalık öğrendiniz ve siz çocuklarınıza nasıl bir baba oldunuz? Şimdi babalara baktığınız zaman etrafta, kendi çocuklarınıza baktığınız zaman nasıl bir gelecek görüyorsunuz?

Biz bu konuyu eşim Meriç Hanım'la hiç konuşmadık, ama tesadüf ya da nasip, mizaçlarımız uyuştu. Çocuklarımızı büyütürken benim söylediğimi o yanlışlamadı, onun söylediklerini ben yanlışlamadım. Bir tutarlılık vardı aramızda. Onun söylediği bana, benim söylediğim ona ters gelse bile bunu çocuklardan ayrı konuşurduk. Çocuklar çok tutarlı bir çizgi gördüler. Herhangi bir şeyi bir defa söylemişsek o mutlaka yapılırdı bizde. Hâlâ da öyle. Hiçbir durum, bir başka durumun koşuluna bağlanmazdı. "Uslu durursan, sinemaya gidersin" gibi cümleler kurulmazdı. Ayrıca "Akşam baban gelsin" diye başlayan cümleler de yok "Bak annene söylersem şöyle olur" da... Biz kendimizi net bir şekilde ifade edince, çocuklar da çelişkiye düşmeden büyüdüler.

Bir de sahip olduğumuz imkânlar hep açıktı, orta yerdeydi. Çocuklar hemen anlıyorlar ne söylediğinizi. Tutarlı olup olmadığınızı, yalan mı doğru mu söylediğinizi anında çakıyorlar. Tabii ki bizim de çocuklarımızla problemlerimiz oldu. Öte yandan bizimkiler hâlâ bir tatil olduğu zaman illa da bize

gelmek, beraber olmak istiyorlar. Oysa bizim nesilden birçok arkadaş çocuklarıyla yıllardır hiçbir şey paylaşamıyorlar. Karımla ben bir nesiliz, çocuklarımız başka bir nesil, torun bambaşka bir nesil. Ama gene de şunu görüyorlar: Her nesil kendi çizgisi içinde doğru ve güzel. Ben ne kızımın oğlumun haline bürünmek istiyorum, ne de onlar benim halime bürünmek istiyorlar. Ben hiç kızımın en iyi arkadaşı olmak istemedim. Oğlumun en iyi arkadaşı da ben değilim. Neden arkadaşı olayım, ben onun babasıyım. Yalnızca bir kez hoca olmaya kalkıştım onda da tövbe ettim, bir daha yapmadım.

Büyük kızım lisenin birinci sınıfındaydı. Cebirde biraz zorlanıyordu. "Baba işleme bir bakalım," dedi. Bakarken ben, "Ya bunu da mı bilmiyorsun," dedim ona. Orada film koptu. Yaptığım hatayı anladım, çocuk da perdeleri indirdi aşağıya. Bu dedim orta mektep işi, benim yapacağım bir iş değil. Ders mi gerekiyor, git ders al cebir hocasından. Söktü kendi kendine. Küçük kızım üniversitenin birinci sınıfındaydı. Hocası telefon açtı, "Senin Eser benden çaktı" dedi. Kız lisede parlak bir öğrenciydi. Girmiş imtihanlara Şubat'ta, sonra da atlamış gitmiş Kuşadası'na, anneannesinin yanına. Hocası, "Niye böyle oldu" dedi. "Vallahi bilmem, bunu kendi aranızda halledin" dedim. Eser gelince olanları anlattım, çocuk hiçbir şeyin farkında değil. Hâlâ kendini lisede zannediyor. Meltem vardı asistan, aralarında beş yaş fark var. Ondan rica ettim kızımla biraz konuşmasını. İki ayda hallettiler meseleyi.

Müadahaleci değil, düzenleyici baba rolü üstlenmiş gibisiniz...

Kesinlikle. Bir de biz bunlara bir araba aldık. İkisi Boğaziçi'ne

gidiyorlar. Bizim oğlan dikbaşlı azıcık. Askerler bunları çevirmiş. Gece kardeşiyle gidiyorlar. Çok enteresan; "Bu kız kim" diyor asker. "Ablam" diye cevap veriyor bizim oğlan da. Hüviyet istiyor, gösteriyorlar. Oğlum askere diyor ki, "Sen de hüviyet göster." Allah muhafaza, burası Türkiye, böyle şey söylenir mi? Ama bizim oğlan "Nedenmiş, onun da göstermesi lazım" diyor. Küçük oğlansa biraz rahat yaşıyor. Eli savruk azıcık. Kardeşleri ona biraz kızıyorlar.

Büyük oğlum tarih doktoru oldu. Oxford'da bir araştırma projesinde çalışıyor. Şimdi dönüyor artık. 29 Mayıs'ta, yardımcı doçent olarak tarih bölümünde göreve başlayacak. Bizim bütün aile doktoralı, eşim de edebiyat, dil doktorudur Türkoloji'de. Hiç karışmayız hayatlarına. Hanım derdi ki, "Burası İstanbul. Nereye gittiğinizi ben sormuyorum. Ama siz kendinize mukayyet olun." Kızlar için de böyledir. Kızlara "Ablanla abinle git" denmez bizde. Kız kendisi gider gelir, akşam eve gelmeyecekse bile nereye gideceğini sormazdı eşim. Derdi ki, "Sormuyorum. Çünkü biliyorum ki beni çok rahat aldatır."

Celalettin Hoca'nın rüya tabirleri

Tasavvufla nasıl tanıştınız, nasıl intisap ettiniz?

Kendimi bildim bileli merhum babamın ve ailemin Cerrahi Tekkesi'yle bir ilgisi olduğunu biliyorum.

Çocukluğunuz için nasıl bir tecrübeydi bu?

Bir defa bizim evde rüya çok mühim bir yer işgâl ediyordu. Babam özellikle, ablalarım, tabii annem de onlara uymuştu.

Her işimizin içinde rüya vardı. Mesela bir rüya zuhur eder, şöyle yapılacakken böyle yapılır idi. Tabii bunu o yaşta sorgulamıyorsunuz, çocuksunuz. Babam çok güzel tabir ederdi. İyi bir hoca, iyi bir öğretmen ve psikoloji biliyor. Sıkmazdı anlatırken. Gayet ciddi. Rüya üzerine kurulu menkıbeler anlatırdı. Bunlardan birini size anlatayım.

Darüşşafaka Müdürü Hasan Fehmi Bey bir rüya görüyor. Kızını bir haça germişler. Bir subay kızına tabancayla ateş ediyor. Babam Cerrahi Tekkesi'nde imamdı aynı zamanda. İmamet bir makamdır tekkede. On dört makam vardır, imamlık da bunlardan biridir. Şöyle tabir ediyor, diyor ki, "Müdür Bey kızınıza bir subay talip olacak ve onu alacak. Bu subay kızınıza nikâh yapacak. Ama bunun prosedürü, şer'i kanuna göre olmayacak, Frenk kanununa göre olacak." O zaman daha Medeni Kanun çıkmamış, imam nikâhı var, bu iş kapanıyor. Aradan bir sene geçiyor, Medeni Kanun çıkıyor. Sonra bir subay zuhur ediyor, kızı istiyor. Tahkikat yapılıyordu eskiden. Veriyorlar ve belediye nikâhları kıyılıyor.

Dindar bir ailenin asık yüzlü olduğu sanılır, ama anladığım kadarıyla sizin evde pek öyle değilmiş durumlar...

Babamın latife olsun diye bile yalan söylediğini hiç duymadım. Latife yapardı, ama latifenin latife olduğunu daha ilk kelimede anlardınız. Dayılarım öyle değildi, onlar işletirlerdi adamı. Teyzem de öyle müthiş bir zekâ, o da işletir adamı, gırgır geçer. Ben şimdi yapmıyorum, ama çok yapardım.

Peki şimdi tekkeyle aranız nasıl?

21 Şubat 1999'da Sefer Efendi[28] vefat etti. Ondan sonra bir-iki kez gittim tekkeye, sonra baktım eski atmosfer bitti. Yeni iktidarlar, bilmem neler hakim oldu oraya... Ben orada hep etkin bir adamdım. Kimileri benim üzerimden bir şeyleri teyit ettirmeye çalıştılar. "Hayır" desem gerginlik olur, "evet" desem bana uymaz. En iyisi budur deyip kenarda kaldım. Sevdiğim birçok derviş bunu yapamadı. Ben bir şey sormadım, ama onlardan kimileri günah çıkarmak kabilinden "Hocam oraya gitmeyeyim de kerhaneye mi gideyim" diye açıklık getirdiler hallerine. Ben de birşey demedim, öyle kaldı. Şimdi uzaktan muhabbet ediyoruz.

Tabii insan özlüyor o atmosferi, ama tekke artık farklı bir yapıda. Kısmet öyleymiş, ne yapalım? Biz de buradayız.[29] 2008'de de burada bir oda verdiler, sonra Hanife[30] bana yardım etmeye başladı. Ona da bir oda verdiler. Burada Kent-Medeniyet Çalışmaları adı altında küçük bir grup oluşturduk, ama onu da çok aktive edemedik. Ben de çok zorlamıyorum.

Tanbur

Tambur meşguliyetiniz nasıl başladı?

Çocukluktan beri müziğe yatkınmışım. Babamın ahbabı, dostu, arkadaşı, komşusu, imam hatip okulunda da Kur'an öğretmeni olan Ali Rıza Sağman vardı. Babam sesimi ona dinletti. Ali Rıza Bey, "Kara ses," dedi, "Bundan fazla bir şey olmaz."

28 Sefer Dal, 1985 yılından ölümüne kadar Cerrahi Tekkesi Postnişini. D.1926-Ö.1999
29 İlim Yayma Cemiyeti'ni ve Atik Valide Sultan Medresesi'ni kastediyor
30 Hanife Dönmez, , halen İstanbul Üniversitesi'nde Türk Edebiyatı'nda doktora öğrencisi.

Belki de haklıydı. Onun devrinde müzik başka bir şeydi.

Bu arada şunu söylemeden de geçemeyeceğim: Bu halk yığını İstanbul'a gelmeseydi İstanbul musikîsi yeni bir hamle aşamasına gelmişti, ama çocuk henüz prematüreydi. Bu halk yığını gelince bir bıçak soktu, çocuk orda öldü. Sonra Orhan Gencebay[31] çıktı.

Her neyse... Üniversitenin üçüncü sınıfında Almanya'ya staja gidecek oldum. Aile bırakmadı, gidemedik. Burada bir Almanca kursuna giderken Doktor Abidin Gerçeker'i[32] tanıdım. Abidin Bey hekim. O da Almanya'ya gitmek, çalışmak istiyor. 1962 yazı idi. Hekimler Türkiye'de üç kazanırken orada on üç kazanacak. Müzisyen bir aileden geliyor. Üniversite korosunun şefi. Nasıl olduysa, muhabbeti ilerlettik ve "Sen koroya gelsene" dedi bana. Gittim. Lisedeyken de müzik kolu başkanıydım, mandolin çalıyordum. Abidin Bey Almanya'ya gitti. Yerini operadan bir bas baritona bıraktı, o da doktor, Şemseddin Bey.[33] O da hayatta. Çok tatlı bir adam. O bizi daha ciddi bir imtihana soktu. Koroda söylemek kolay. Üçlü grup yaptı, kulağımızı dinliyor. Onu da geçtik. Sonra Süheyla Altmışdört[34] geldi. O çok tatlı bir hanım. Biz ona hafiften şakalar yapıyoruz. "Konservatuara gelsek olur mu?" diye sorduk; "Niye olmasın" diye cevap verdi.

Üniversiteyi bitirdiğim sene hem asistanlık yapıp hem de Türk Musikisi Konservatuarı'na girdim. Fakat bir taraftan üni-

31 Arabesk müziğin öncülerinden. D. 1944
32 Bestekâr, koro şefi ve doktor.
33 Şemseddin Kodal, opera sanatçısı, koro şefi ve doktor.
34 Müzik eğitimcisi ve koro şefi.

versite devam ediyor, bir taraftan maaş az geliyor. Işık Özel Okulu açılmış oraya derse gidiyorum. Bir taraftan Milliyetçiler Derneği'ne gidiyorum... Konservatuar devam ediyor, tekkeye gidiyoruz, meşk, ilahi... Liste uzadıkça uzuyor yani... Dedim ki ben ya müziğe yahut mesleğe dönmeliyim. O zaman müziğe dönsem solist olamam. Kulak iyi, ritm gayet iyi. Korist olabilirim. Bahsettiğim 1968-1970 yılları. Düşündüm, müziği amatör olarak sürdürmeye karar verdim.

O arada rahmetli Nezih Uzel'le tanıştık. Onunla da Mevlevi ayinleri meşk ediyoruz. Tanbur o sırada gündeme geldi. Naime Batanay Hanım vardı, "Parmakların müsait, tambur çalmalısın" dedi. Kendisi tanburî, zevci –kendisi öyle söylerdi– Kemal Batanay ise iyi bir bestekâr, klasik tanburî ve hafız. Bir tanbur bulduk; tambur tumbur çalarken doktora için Amerika'ya gittim. Ne tanbur kaldı ne bir şey.

O sizi bırakmamış galiba?

Hayır bırakmadı, ben de onu bırakmadım.

İKİNCİ BÖLÜM:

ÇOCUKLUK VE DELİKANLILIK

Kimler sınıf arkadaşlarınız Teknik Üniversite'de?

Bizim nesilden öyle çok bilinen adam yok. Ben 1964 mezunuyum. Bizim Şükrü Şenyiğit[35] vardı. Ne para kazanabildik ne siyasete atılabildik, demişti. Biz böyle bir kuşağız.

Aslında siz de 1968 kuşağındansınız. Ama galiba bu kuşağa hakim olan düşüncelere pek merak sarmadınız.

Yok sarmadık. Sarabilsek daha iyi olacaktı ama, çok statükocu yetiştik. Çok idealist yetiştik; "vatan millet Sakarya." Ne çalan çırpan bir müteahhit olabildik ne ciddi manada siyasete atıldık. Tekrar ilkokula dönelim isterseniz. Formel bir okul ve o semtin çocuklarını topluyor. Öğretmenleri, başöğretmeni var. Hademe var, zil çalıyor, öyle dikkatli herşey. Ben hep sabahçıydım.

Sokağı da bu okulda öğrenmiş olduğunuzu sanıyorum. Çünkü evde izin verilmiyordu çıkıp oynamanıza.

35 İTÜ İnşaat Fakültesi'nden 1965'te mezun oldu. 1968-1969 yıllarında DSİ Doğankent HES Giresun kontrol mühendisliği ve başmühendisliği görevlerinde bulundu. 1971-1978 yılları arasında çeşitli firmalar için çalıştı. 1988'den bu yana kendi firmasıyla müteahhitlik işleri yapıyor. Evli ve iki çocuk babası.

Bazı derslerde öğretmen gidiyordu, öğrenciler kalıyordu. Ben de kalıyordum, top oynuyordum çocuklarla. Tabii terliyordum. Ama annem hiç izlememiştir beni uzaktan.

İzlemiş ama belli etmemiştir belki ya da sizin dışarda kalmanız gerektiğine inanıyordur...

İnanıyordu ama endişe de ediyordu küfür öğrenirim diye. Tabii ki öğreniyorsunuz ister istemez. Ama arsız olmuyorsunuz. Beşi bitirdik, yazlığa gittik. O yazlık benim hayatıma çok büyük bir renk katmış. Orada denizi tanıdım, bulutları. Ve hâlâ da devam ediyor o tutku. Annem bulutları çok severdi, onunla bulutlara bakardık. Bulutları yorumlardık.

Diğer çocuklarla aranız nasıldı?

Sadece bir arkadaşım vardı. Çünkü yaşadığımız yalı civardaki her iki köye de uzaktı. O yalıya da bir arkadaşım gelirdi yazları. O yalı son dönem şeyhülislamlarından Hüseyin Hüsnü Efendi'nin yalısı. Onun kızının kızı Melahat Hanım Teyze, onun oğlu Erkan. Erkan'la 5-6 yaşındayız, bir kavga ettik. Mesela "piç kurusu" küfrünü ben ondan öğrendim. Bir de "eşekoğlu eşek" var tabii... Ama ilk defa kavga nedir orada gördüm. Sonra Erkan'la çok iyi arkadaş olduk. Çok gezer dolaşırdık çocukluğumuzda. Balık tutardık, bisiklete binerdik...

Ben kitap okumayı öğrenmiştim evde. Birinci sınıfa yollamadılar. İmtihana girdim ikinci sınıfa yolladılar. Kanlıca'da bir ilkokul. Şu anda otel oldu. Ahmet Rasim Paşa Yalısı'nda Kanlıca İlkokulu. Yazlıktayken dönmedim kışlığa. Okullar açıldı ve beni oraya kaydettiler. 1-2-3'üncü ve 4-5'inci sınıflar için iki

ayrı öğretmen var. Yani birleştirilmiş sınıflar. Mis gibi. Sabah 9'da gidiyorsunuz akşam 4'te çıkıyorsunuz. Gayet hoş. Sınıf mevcudu az, 30 kişi. Kışlığa döndükten sonra öbür okula aldılar. Lâleli'de Koca Ragıp Paşa İlkokulu. Orada Rahşende Hoca Hanım var. Dar-ül Muallimat'tan mezun. Ama makyajlı, şık topuklu, siyah önlüklü, ruju var, 50 yaşlarında. Kolunda altın saat. Notlarını eski alfabede tutar. Böyle bir Hoca Hanım yani...

Oraya gitmeye ne zamana kadar devam ettiniz?

1960 senesinde de oradaydık. Sonra o yalı bakımsızlıktan yıkıldı. Beşi bitirdiğimiz sene uzun bir yaz tatili yaptık. Mesela orada bir membaa suyu var. Kapıdan saka geçer, tenekeyle su alırsınız. Zerzevatçı geçer, sabah erken. Ekmekçi geçer, ekmek alırsınız. Ama et almak için Kanlıca'ya gideceksiniz.

Yürüyerek?

Yürüyerek, sonra bisikletle.

Yahya Kemal'in "Günler Kısaldı Kanlıca'nın İhtiyarları" şiiri 40'ta yazılmış. Ben de o şiirin yazıldığı tarihten on sene sonrasını çok net hatırlıyorum. Babam bir akşam geldi, "Seni Vefa'ya yazdırdım" dedi. Bir de küçük karne verdi bana.

Vefa nasıl bir yerdi o zaman?

Vefa'da, ipten kazıktan kurtulmuş bir grup vardı. Orta halli, büluğa ermiş çocuklar... Birbirleriyle hiç anlamadığımız bir şekilde konuşurlardı. Biz hayretle dinlerdik, hiç anlamazdık tabii. Öğretmenler vardı. Genç ve güzel kızlar. Çocuklar onlara takılırlardı. Biz tuhaf bir şeyler olduğunu tahmin ederdik,

ama ne olduğunu anlayamazdık. Kadim hocalar da vardı, ama orta mektebe umumiyetle genç hocaları verirlerdi. O zaman değişik bir sistem vardı. Mesela Vefa'da orta birinci sınıf on şubeydi. Orta ikide şube sayısı üçe inerdi. Müthiş bir eleme sistemi vardı o zaman. Ben 1953-1954'te Vefa Ortaokulu'nun birinci sınıfındayım. Vefa'da olduğum müddetçe tarihi yarımadayı tanıdım. O dönem üç erkek lisesi vardı. Pertevniyal, bıçkın. Vefa Lisesi ve İstanbul Lisesi, daha iyi mektepler. Ama tarihi yarımadadan, Haliç kenarından gelenler fakir ailelerin çocukları. Aksaray ve Beyazıt tarafından gelenlerin ekonomik durumu daha iyi. Tarihi yarımadanın bütün rengi orda. Biz memur çocuğuyuz, biraz daha görgülü, ama hiç zengin değil. Aşağıdan gelenler işçi çocukları. Kadın gelir, "Aman hocam..." diye başlar çocuğunun sınıf geçmesi için yalvarmaya. Hoca, "Hanım, bunun aklı ermiyor. Sen bunu al, bir yere ver, çırak olsun" diye itiraz eder, kadın boynunu büker, ama gene de ısrar eder, çünkü kadın çocuğunun okuyarak sınıf atlayabileceğinin farkında. Bu yüzden de bu talebelerin anneleri, benim ailemden daha yırtıcı. Çocuğum okusun da bir yere girsin, şu olsun, bu olsun. Babaların pek umurlarında değil. Fakat Vefa o zaman çok acımasız. Lise bire gelirsiniz on şube. Lise iki dört şube. İki fen, iki edebiyat. Geriye kalanları elerler, hiç bakmazlar gözünün yaşına.

Sizi yazları çalıştırırlar mıydı?

Hayır. Babam "Kitap oku" derdi. Bütün gün özgürdüm, ama akşam yemeğinde evde olmam istenirdi.

Bir taraftan da o zamanki lise eğitimi galiba şimdikinden çok daha iyi...

Valla benim ikinci kızım "Bunlar klasik lise mezunu. Bunlarla başa çıkılmaz" diye şikâyet ediyor sürekli. O dönem, daha verli bir eğitim sistemi var. Daha sağlam, ama eksikleri de çok. Mesela yabancı dil eğitimi neredeyse yok. Ben mesela lise birincisiydim, İngilizcem çok iyiydi. Teknik Üniversite'ye geldik, bir imtihan yaptılar, güm! Ben orada kafamı vurdum duvara.

Biraz da siyasi karşılığına bakalım mı o yılların? Tek parti dönemi bitiyor. Ciddi bir değişim dönemi... Evinize, gençliğinize ve çocukluğunuza nasıl yansıdı bunlar?

Doğduğum yıllarda evde *Cumhuriyet* gazetesi okunurdu. O zaman *Cumhuriyet* muhalif bir gazeteymiş. Demokrat Parti kurulunca biz *Yeni Sabah* almaya başladık. 1953-1954 olabilir *Yeni Sabah*'a geçişimiz... Babam ölünceye kadar *Yeni Sabah* aldık. Babam kesinlikle Halk Partisi'ne karşıydı. "Din düşmanlığı yapıyor bunlar," derdi. İnkılaplara kesinlikle karşıydı, kendisi inkılapçı bir adam olmakla beraber, o zaman yapılan türde inkılaplara kesinlikle karşıydı.

Yöntemle ilgili bir sorunu mu vardı?

Yöntemle ve dinî kurumlara yapılan müdahalelerle ilgili sorunu vardı tabiatıyla. Bizim evde 60 sene önce konuşulanı Türkiye bugün konuşamıyor. Ve farkında değil ne olduğunun. Ama bu bir kader... DP seçimi kazanınca babam çok sevindi. Sevincinin birinci sebebi ezanın serbest bırakılışıydı.

O çok ciddi bir travma...

Çok ciddi bir travmaymış hakikaten. Bir başka sebep

de şu: İmam Hatip Okulları ile ilgili projesi çoktan hazırmış DP iktidara geldiğinde. Şimdi ben bakıyorum da, bu da bana enteresan geliyor. Projesini koltuğunun altında gidiyor Ankara'ya. Tevfik İleri ile görüşüyor. Proje çok kapsamlı bu yüzden de eleştiriliyor. Mesela çocuklar felsefe ve matematik okursa dinden çıkar diye korkuyor bazı insanlar. Karşı çıkıyor babam. Milli Eğitim Bakanlığı bürokratları da Arapça Kur'an okunmasına karşı çıkacak gibi oluyor. Babam o arada Tevfik İleri'nin siyasal nüfuzunu kullanarak bu işi çözüyor. Bana sorarsanız moderniteye karşı ciddi bir tez olarak ortaya çıkıyor İmam Hatip Okulları. Ama şu anda bunun farkında değil insanlar. Sonra başka şeyler de olmaya başladı: Menderes İstanbul'daki kadim camileri, medreseleri tamir ettirmeye başladı. O da çok büyük gürültü çıkardı. İstimlakler, yıkımlar sürüyordu. Ondan canı yananlar, ayrı bir grup oluşturdular. Biz böyle bir grup olduk. Ama sonunda Halk Partisi'nin despotik tavrı bitti. Ve sonra da ihtilal oldu.

Ailede herkes DP'li miydi?

Bizim ailede her siyasi görüşten insan vardı... Ama bu durum, hiçbir zaman aile içi bir çatışmaya dönüşmedi. Mesela hafız olan büyük dayım[36] Halk Partiliydi. 1924'te veya 1925'te Ankara'ya gitmiş. Ziraat Bankası'na girmiş. Hem bir hafız, hem iyi giyiniyor, hem bir bankacı... Cumhuriyetle beraber ikbal bulmuş... Gelişkin bir adam. Ankara'nın en güzel kızlarından birini almış. Ziraat Bankası'nda iyi bir mevkide. Fakat bir taraftan da öğlen paydoslarında mukabele okuyor. Mevhibe Hanım mukabelesini dinliyor. Dayım bu argümanı Halk

36 Hafız Cevdet Soydanses

Parti'nin din düşmanı olmadığını ispatlamak için kullanıyor. Onun için mukabele okumak çok normal bir şey hayatta. Mesela enişte m, teyzemin eşi, çok hoş bir adam.[37] DP'ye müthiş düşmandı ama Menderes asılınca gözyaşlarını tutamadı, ağladı. Aile, Demokrat Partili, ama partiden değil. Çünkü bazı kriterler var. Mesela ablamlar, 1957'de diğer partiye verdiler oylarını, suiistimal meselesinden dolayı. Ama taşra entelijansiyasının aristokratlarının, memleketin mallarını görgüsüzlükle suiistimal edecekleri hiç aklımıza gelmemişti. Bizim için işin o tarafı bomboş bir sayfaydı. Sonradan gördük ve hâlâ da görüyoruz yani.

Sokağı tanımıyor olmanızdan kaynaklanıyor olabilir mi bu?

Ülkeyi tanımıyor olmakla ilgili bir şey, genel manada, hayata çok iyi niyetli bakmakla ilgili... Bir tür naiflik de olabilir.

Peki bütün bunlar babanızı ve sizi nasıl etkiledi, nasıl konuşuluyordu evde?

Doğrusu DP konusunda iddialı olduğum bir dönem oldu. Bir-iki de Halk Partili arkadaşım vardı. Mesela Erkan Yalkın HP'liydi, babası subaydı onun. Onunla Ankara-İstanbul münakaşası yapardık. Ama dostluğumuz hiç bozulmamıştır.

Ankara-İstanbul münakaşası neden?

Somutlaştırmak lazım. Soyut bir şeyi konuşamazsınız o genç yaşınızda. Ankara-İstanbul konuştuğunuz zaman somutlaşıyor

37 Hamdullah Suphi'nin yeğeni Vedat Bey

mesele. Ama yine de hep ortada kalırdı, hiç uzlaşamazdık.

Siz İstanbul'cuydunuz, o Ankara'cıydı herhalde...

Evet, böyle bir şeydi. Üniversitede çok konuşuldu bu konular. Teknik Üniversite'de üçüncü sınıflar arasından seçilir talebe başkanı. Çünkü dört-beşinci sınıflar gidecek. Öbürleri daha genç. Bana adaylığımı koydurdular. Bizim Kaya, o da çok temiz bir çocuk. Karşı grup Kaya'yı seçti.

Karşı grup dediğiniz CHP'liler...

CHP'liler, Aleviler. Karışık bir grup. Sözümona rakiptik, ama bazı hazırlıkları birlikte yapmıştık. İkinci turda Kaya kazandı. Ondan sonra ben bir daha o işlere girmedim. Ama dernekçiliğim devam etti.

Ama ateşli bir siyasi taraftar olmadınız...

Olabilirdim ama iyi ki de olmamışım. Şimdi daha iyi anlıyorum ne olduğunu: Fikrinizi söyleyemiyorsunuz, genel başkanın fikrine evet demekten ve onun gaflarına kılıf bulmaktan başka bir fonksiyonunuz yok. Bugün siyaset böyle. İsteseydim Erbakan döneminde iyi bir bakan olabilirdim. Ağzım laf yapar, espriliyim, birçok insandan daha kıvrak bir zekâm var.

Belki de bu yüzden girmemişsinizdir partiye.

Milli Nizam'la başladı bu vasatlaşma. Erbakan o noktaya nasıl geldi bilmiyorum. Herhalde şöyle bir baktı ve "malzeme bu" diye düşündü; "Bu malzemeyle ne yapabilirsem o."

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

MÜHENDİSLİK, DİNDARLIK, MUHAFAZAKÂRLIK

Bir mühendis olarak, bilim eğitimi de aldınız. Zamanı, bilimi, gündelik hayattaki dini tecrübeyle yan yana ve iç içe nasıl konumladınız? Arada nasıl bir irtibat kurdunuz ya da kur(a)madınız?

Teknik Üniversite'ye gittik. Orası 1944'te kurulmuş bir müessese. Evveliyatı da var, yüksek mühendis mektebi olarak. Alman modeli üzerine kurulmuş bir müessese. Alman ekolünden gelen üç hoca kurmuş. Üçü de Türk, İstanbul'da doğmuş, İstanbul'da yaşamış insanlar. II. Dünya Savaşı öncesindeki Alman üniversitelerini model alarak İstanbul'da böyle bir üniversite kurmuşlar. Hatta savaştan önce olduğu için biraz da Nazi kokusu var... Çok disiplinli bir mektep. Güzel de, iyi de. Avrupa okulu olduğu için pozitivist bir mektep. Talebe olarak önce tabii derslerle başınız dertte. Ders çalışıyorsunuz, fakat o dersin önünü ardını nerden geldiğini nereye gittiğini çok düşünmüyorsunuz. Sonraları Teknik Üniversite'deki eğitimime baktığımda şunu gördüm: O çağa göre standardı gayet yüksek bir eğitim vermişler bize. Ama o eğitimin, hayatın genelinde nereye oturduğu hakkında hiçbir şey söylememişler. Bu, üniversite zihniyetinin en temel zaafıdır bana sorarsanız. Batı üniversiteleri bunu

kısmen telafi etmek istiyorlar. Ama kolay olmuyor. Verilen eğitimin, hayatın bütününde neye tekabül edeceğini bilmezseniz, o eğitimle öğrendikleriniz zihninizde giderek muğlaklaşır ya da aksine değişmez, sorgulanamaz doğrular haline gelir. Halbuki kâinatta, inancın varsaydığı dogmatik doğruların dışında değişmez doğru yoktur. Dolayısıyla bir manada Teknik Üniversite'de mekanik, matematik vs. çerçevesinde aldığımız mühendisçe görüş kutsallaşıyor sonrasında. İnsanlar bunun farkına varmıyorlar. Değişmez, değiştirilemez hale geliyor. Biri bu... İkincisini ise şöyle tarif edebilirim: Teknik Üniversite'de ister istemez biraz temel bilim okuyorsunuz, ama ondan sonra tatbiki bilime geçiyorsunuz, çünkü mühendis çıkacaksınız. Halbuki teknik, biçimden ibaret. Zamana bağlı olarak onun değiştiğini görmeniz lazım. Hatta arkasındaki bilimsel görüş de yine zamana bağlı olarak değişiyor. Bir takım bilimsel paradigmalar ortaya çıkıyor. Bilim felsefesi, bilim tarihi ve teknoloji tarihi okutulmadığı için bunu ancak mevzuyu merak edenlerimiz kavrayabildi. Biz bu dersleri okuduk, geçtik fakültede. Seneler sonra yemekli sınıf toplantılarında arkadaşlarımı dinlediğim zaman, bu realiteyi daha net anladım. Bir 30'uncu yıl toplantısını hatırlıyorum mesela. Aradan geçen 30 yılda ben bir hayli bilim tarihi ve felsefesi okumuştum. Bu "bir hayli" sözü de izafi, ama birçoklarına göre mevzuyla daha yakından ilgilenmiştim.

Akranlarınıza göre...

Sınıf arkadaşlarıma göre daha meraklıydım bu konulara. Okuduklarımı da bir yere koymaya çalışmıştım. Mühendislik tarihi de okumuştum, merak etmiştim çünkü. Yaptığımız işin önünü, arkasını bilmek istemiştim. Şöyle ifade edeyim: İki boyutlu bir cam üzerinde gezen böceklere benziyoruz. Üçüncü

boyuta bir türlü çıkamıyoruz. Önümüzdeki böceğin, sineğin gezdiği yerlerdeki teknolojiyi biliyoruz o kadar. Ama bilim tarihi, teknoloji tarihi, bilim felsefesi okursanız geçmişe doğru seyahat ediyorsunuz. Oradan da geleceğe doğru fütüristik bir yaklaşım geliştirebiliyorsunuz. Gençlik çağında size verilen eğitimin çok büyük bir önemi var aslında. İlk aşk gibi bir şey. Sizi forma sokuyor. O bilgiyi kutsuyorsunuz bir yandan. Çünkü bir daha 18-20 yaşınızı yaşamıyorsunuz.

Onunla tutunuyorsunuz bir de sonraki bilgilerinize.

Tabii. Bu çok önemli. Bir de duygusal boyutu var bu hikâyenin. O da işin içine girince olay iyice kayıyor. Hâlbuki biraz bilim tarihi, biraz bilim felsefesi, biraz teknoloji tarihi okuduğunuz zaman çok net bir resim çıkıyor ortaya. O resim de şu: İnsanların tartışmaya kapalı bir inanç dünyası var. Neye nasıl inandığınız hiç önemli değil. Bir inanç dünyanız var, bu olmadan yaşayamıyor insanlar. İnanç dünyasının içinde birtakım değerler var. Bu değerler hayatınıza bir üslup kazandırıyor. Bu üslup şık olursa, size yaşama şevki verebilirse aliyy'ü-l alâ. Sonuçta yaşama biçimini öğreten, onsuz yapamayacağınız birtakım değerler var. Bilime, yani dış dünyaya da o değerler açısından bakıyorsunuz ve dış dünyayı o değerler açısından yorumluyorsunuz. Sekülerite de bir değerler sistemi. Dış dünyaya bakıp onu yorumluyor, sistematize ediyor, araştırıyorsunuz. Olguların nasıl gerçekleştiğini araştırıyorsunuz, bilim oluyor. Bilim size niçin sorusunun cevabını vermez. O cevabı felsefeyle araştırırsınız yahut tasavvufla, dinle ulaşırsınız ona. Bilim ise size nasıl sorusunun cevabını verir. Dolayısıyla hayatınızda bilime biçeceğiniz paye, ona vereceğiniz rol, sizin hayata nasıl baktığınızla, yani bakış açınızla çok ilgilidir.

Mühendisliğin önemli bir sorunu da sınır problemi. Mühendis bu söylediğiniz perspektifte, nerede duracağını nasıl bilecek. Çünkü niçin sorusuna verilen cevaplar aynı zamanda bir ahlaki kabuller çerçevesi yaratıyor. Oysa nasıl sorusuna verilebilecek cevapların bir sonu yok. Bir mühendis nerede duracağını nasıl bilecek?

O da hayata nasıl baktığınızla alakalı. Siz hayata sonsuz bir ihtirasla bakıp, doğanın sırlarını çözüp onu kendi emrinize amade kılmak istiyorsanız, bilimin sizi durdurmaya gücü yetmez. Bilim bana göre çok masum bir şey. Merak ediyor ve bir şeyleri bilinir hale getiriyorsunuz. Sonra o bilgileri sistematize ediyorsunuz, formüle ediyorsunuz vs... Ondan sonra teknoloji başlıyor. Mühendisin bedbaht tarafı teknolojik bir adam olması. Düz bir fizikçi, bir kimyacı olsa ne kötülük ne iyilik yapacak. Ama mühendis, bilim adamlarının bulduğu yasaları, kuralları, donanım işleme tarzını tatbikata koyuyor ve teknoloji üretiyor. O teknolojiyi üretirken belirlenen amaç tahakkümse tahakküm ediyor, hizmetse hizmet ediyor. İnsanın varlığını tahakkümden arıtmak çok zor. Adamın eline kırbacı veriyorsun, dövülecek adamları da gösteriyorsun ve sen bunu dövme diyorsun. Bu ne kadar mümkün ki? ...

Mühendisin mesleki sınırları nasıl belirlenecek peki?

Mühendis, bilim adamının ürettiği bilgiyi fizik dünyada tatbik ediyor. Ve bütün toplumu etkileyecek araçlar ve gereçler üretiyor. Peki, nerede duracak? Bunu yaparken genel olarak hangi amaçla, hangi çerçeve içinde yapacak, bu çok ciddi etik bir sorun. Tabii mühendisin kendi başına çözebileceği bir etik sorun da değil, aslında toplumsal bir sorun. Çünkü mü-

hendisin görevi, toplumun talebini yahut da toplumun talep edeceği şeyi bulup üretmek. İçinde yaşadığımız çağın özellikleri bu açıdan çok önemli. İletişim vasıtaları çok önemli. İletişim araçlarıyla toplumu kanalize ediyor insanlar. Doğrusu o da bir moral mesele. Neticede teknolojinin nerede duracağı sorusu bilimin ve mühendisliğin temel öğelerinin dışında; vicdanla, ahlakla, inançla, hayat felsefesiyle; kısaca, medeniyet tasavvuruyla alakalı. O sınırı kim koyacak ve o tasavvur nasıl şekillendirilecek? Bu sorulara cevap vermek hiç kolay değil. Çünkü cin her an şişeden çıkabilir, defaatle de çıkmıştır. Onu tekrar şişeye sokmak ne kadar makul? Sokmalı mı sokmamalı mı? Cini şişeye geri göndermek mümkün mü? Mümkün mü noktasında şunu söyleyeyim; zor da olsa mümkün olabileceği kanaatindeyim. Ama çok zor tabii...

Sizin kuşağınızdaki mühendisler için kalkınma önemli bir problemdi. Kalkınmayla bu etik sınırları yan yana nasıl okumak lazım?

Bizim kuşağın ayrı bir hikâyesi var. Bu hikayenin de siyasi bir tarafı var. CHP uzun yıllar Türkiye'yi belli bir statükoda tuttu. Bu statükonun temelinde de tarım toplumu olmak vardı. Biz lisede okurken Adnan Saygun'un "Ziraat Marşı"nı okurduk, "Hep topraktan geliyor ekmeğimiz, aşımız" derdik hep birlikte. Menderes iktidara gelince, ne yaptığını bilip bilmediği konusunda ciddi şüphelerim olsa da, sanayileşmenin kapısını açtı. En azından tekere bir çomak soktu. Yıllar sonra tekrar dönüp baktığım zaman "her mahallede bir milyoner yetiştireceğiz" sözünü tuttuğunu görüyorum. Kapitalizm böyle bir şey, lamı cimi yok. ABD'yi gördükten, 1930'lı yılların ABD'sini biraz okuduktan, filmlerde seyrettikten sonra daha

iyi kavradım bunu. CHP, sosyalizmi uyarlayamadı Türkiye'ye açık söylemek gerekirse. Bugüne kadar kimse getirebilmiş değil. Ama teknoloji gerekiyor. Kalkınma, sanayileşme dediğimiz şey bu. Tarımdan sanayiye geçmek için altyapı lazım. Altyapı deyince de akla karayolu, limanlar, barajlar geliyor. O dönem bir anda inşaat mühendisliği patlama yaptı. Biz de o rüzgârla mühendislik fakültelerine koştuk. Yurdun kalkınmasına hizmet edecektik. Menderes ve onun kalkınma lafları mühendisliği popüler kıldı, ama aynı kalkınma ideolojisi yüzünden üniversitedeki ücretlerimiz konusunda sesimizi bile çıkarmadık. Bugünkü gibi toplu halde yürüyüp bir şey istemedik. İstesek başka türlü olurdu belki. Biliyorsunuz Mülkiyelilerin bir marşı var, "Başka bir aşk istemez, aşkınla çarpar kalbimiz. Ey vatan gözyaşların dinsin, yetiştik çünkü biz." Bu tür şeyler çok komik geliyor bana. Sanki evvelden Osmanlı Devri'nde vatan hep ağlıyordu. Ama tabii insanın kendini var etmesi için kendinden öncekileri zemmetmesi lazım.

Bir tür çocukluk hastalığı galiba...

Onu bilemem, ama koskoca Mülkiye Mektebi...

O da Cumhuriyet'in çocukluğu...

Bilmem sebebi Cumhuriyet midir, daha önceki başka bir şey mi? Böyle şeyler oluyor yani... Neyse bizim doğru dürüst maaşlarımız yoktu. Olsaydı iyi olurdu. Biz de meydanlardan böyle marşlar söyleyerek geçerdik.

Peki mühendislik etiği mevzuuna dönelim. Siz nasıl sorgulamaya başladınız mesleğinizin etik sınırlarını?

Kendi varlığınızı zamanla bir yere oturtuyorsunuz. Çünkü bir şeyler öğreniyorsunuz, toplumda bir yer ediniyorsunuz. Size bir şeyler soruyorlar, siz de bir şeyler üreterek cevap veriyorsunuz. Ben üniversitede, Türkiye'deki mühendislere kıyaslayarak söyleyecek olursak pratik yapmanın yanı sıra akademik faaliyette de bulunuyordum. Dışarıda proje yapıyordum. Üniversite hocalarının bunu da yapmaları gerekiyor. Hasta bakmayan doktor gibi olmaz. Danışmanlık vesaire yapıyordum. Yavaş yavaş bir muhit ediniyorsunuz bu şekilde. Belli bir noktaya geldiğinizde ise yaptığınız işin rutine döndüğünü görüyorsunuz. Diyorsunuz ki bu rutinin evveli var mı? Bu hep böyle mi olmuş, aslı faslı nedir? Bu biraz da bilimsel meraktan kaynaklanıyor belki de, bilemeyeceğim...

Rutine biniyorsa, sıkıntıdan da olabilir?

Arkadaşlarım işlerini seviyorlardı. Paralar kazandılar, hayatı böyle yaşadılar. Bu biraz da yapımın farklılığından kaynaklanıyor zannediyorum. Okumaya başlayınca bir zaman tüneline girdiğinizi hissediyorsunuz. Bende bu şöyle oldu: Kırk yaşlarımdaydım, bilim tarihi okumaya başladım. Bilim tarihi iyiydi, ama ben mühendistim, daha reel, daha somut bir şeyler lazımdı. Teknoloji tarihi okumaya başladım, sonra da mühendislik tarihi okudum. Ortaya bir resim çıktı ve görrdüm ki ben iki bin sene öncesinde de varmışım. Zaman ağır ağır akmış. Ortaçağ'da büyük ustaların yanındaymışım... Hayal gibi. Modern zamanlar başladığında sanayi devrimi, gerçekleşirken alnımdan ter damlayarak Manhattan Köprüsü'nde çalışmışım. Eiffel Kulesi'nin içindeymişim. Türkiye'de ve içinde bulunduğum dönemde işim üç-beş basit betonarme yöntemine indirgenmişti belki ama ecdadım çok kuvvetliydi. Gustave Eiffel'i

yanımda hissettim. Büyük usta Thomas Telford'u yanımda hissettim. Ortaçağ'ın gotik katedrallerine bu gözle baktım. Çok hoşuma gittiler, çok etkilendim onlardan. Hayranlıkla neyin, nerede, nasıl yapıldığını inceliyordum. Sonra geldim, bizim camilere bu gözle bakmaya başladım. Gördüm ki yapı sanatı cidd ibir şeymiş ve bir zaman tüneli varmış bu işin içerisinde. Birçok insanla tanıştım bu süreçte. Onların hayatlarına baktım, neyi nasıl yaptıklarına dikkat kesildim. Mühendislik muhit de gerektiriyor. Ressam olsanız bir muhit yeter size. Boya ve fırça alacak paranız yoksa biri size verebilir de... Ama mühendislik, mimarlık öyle değil. Kadim zamanlarda mimar, mühendis aynı adam. Ayrılık modern zamanlarda. Bunu gördüğümde daha da heyecanlandım. Yaptığım işin toplumu değiştirebilecek, etkileyebilecek nitelikte bir iş olduğunu kavradım.

Sadece değiştirmiyor toplumu, onun mevcut halini ifade de ediyor mimarlık ve mühendislik galiba...

Tabii. Bundan biraz gurur duydum, aynı zamanda epeyce de korktum. Şundan dolayı korktum: Mesela Kanal İstanbul diye bir proje var şimdi. Kanal İstanbul'un taraftarları bundan iyi para kazanacaklarını biliyor ve bu yüzden de projenin hayata geçmesini çok istiyorlar. Çünkü mühendislikte kazı işi çok iyi para kazandırır ve suiistimale de çok açıktır. Ölçmek, tahmin etmek fevkalade zordur ama tek kalem, basit bir iştir. Ekipmanı iyi kurarsanız iyi para kazanırsınız. Fakat bunun topluma, hayata getireceği değişimin boyutlarını hiç kimse tahmin edemez. Hiçbir uzman bilemez bunu. Bununla birlikte yapacağı değişimin çok büyük olacağı ortada ve bunu düşünmek beni korkutuyor. Tabii böyle bir işi yapıp hayatta derin bir iz bırakmayı kim istemez?! Bu tür bir işin kazanacağı başarıya

sahip olmak politikacıları çok cezbediyor, düşündükçe müthiş mutlu oluyorlar. Ama ben ciddi manada korkuyorum.

Mühendislik öğretmek

Bütün bu korkularınızı öğrencilerinize de aktardığınızı düşünüyor musunuz?

Öğrencilerimle ilişkilerim iyidir. Onları genç insanlar, genç meslekdaşlar olarak görürüm. İlk yıllar üniversiteye girişteki test sisteminin getirdiği arızaları kolay kolay atamıyorlar üzerlerinden. Onlara çok acıyorum. Ama çok iyi insanlar geliyor. İnsan iyi zaten. Haylaz, hayta... Onların da yeri ayrı. Hepsinin bir yeri var hayatta. Zamanla kendilerini keşfediyor çocuklar üniversitede. Yüksek lisans, doktora tezleri çok keyifli geçerdi bende. Adayları çok güldürürdüm. Onları bilginin ötesinde bilimsel bir bakış edinmeye, bir öneri, bir görüş, yani bir yerden yakalayıp soru sorma yeteneği geliştirmeye teşvik etmeye çalıştım.

Bir tür kendilik bilgisi edinmelerini sağlamak...

Evet. Bir olaya baktığınız zaman göreceğiniz şey bir bilgi yığınıdır. Bilgi yığını her zaman elde edilir. Ama o bilgi yığınını eleyip ortaya bir şey çıkarmak başka bir şey. O yığından bambaşka bir yola da gidebilirsiniz. Benim için bilgi önemlidir, ama en önemli şey değildir. O kadar çok şey bilmem, yani yığınlar biriktirmem. Gerekirse açar okurum, araştırırım. Gerektiği kadarını öğrenip yeter diyorum, onları toplayıp bir şeyler söylüyorum. Ama o yığına anlam vermek ve yeni bir şey üretmek başka bir şey. Bu bakış açısını büyük ölçüde resim okumalarına borçluyum. Güzel bir uğraş idi, belli bir düzeyde halen devam da ediyorum.

Bu işin bir de dinle ilişkisi var. Dindar bir Müslüman için mühendisliğin başka sınırları da olmalı. Müslüman olmakla mühendis olmak arasında sözünü ettiğiniz bilgi yığınına anlam vermek bakımından nasıl bir rabıta var?

Hiç rabıta yok. Şu andaki bilgi yığını ve anlam verme uygulamaları hep rasyonalist çünkü.

Ne yapacağız peki?

Vallahi bilmiyorum. Benim de en büyük problemim o. Hiç rabıta yok. Çünkü bunun kökü hümanitede. Hümanite biliyorsunuz insan varlığını Tanrı'yla –özellikle Tanrı diyorum– eşdeğer görür. Çünkü hümanistlerin "god" dediği, bizim "Allah" dediğimizle aynı değil. Hümanizma ve Hrıstiyanlık Tanrı ile insan varlığını eşdeğer tutuyor. Hatta bazen insan Tanrı'nın üzerinde, çünkü kendi kaderine hâkim. Bu bir kabul. Müslümanların amentüsü ise başka bir kabul. Sözünü ettiğim hümanist kabulün arkasından Aydınlanma geliyor, Sanayi Devrimi geliyor. Gelmemesi mümkün değil, hayata böyle baktığınız zaman sizi sınırlayan çok az şey kalır. Şimdi ben bütün bu bilgiyi ve düşünme biçimini bu çağda yaşayan bir Müslüman olarak öğreniyorum ama bir Müslüman olarak henüz daha Müslümanca anlamlandıramıyorum.

Mühendislik ve zaman

Galiba bu söylediğiniz çelişkili durum en çok da mühendisliğin zaman algısında ortaya çıkıyor.

Zamanla ilişkiyi şöyle kurmak gerekiyor. Kutsal kitap da,

hadisler de bunu söylüyor zaten. Zamanın ruh üzerinde, varlığımız üzerinde farklı etkileri var. Özellikle seher vakti önemli. Nedir? Bir çevre içerisinde yaşıyoruz ve o çevrenin bize getirdiği seslerle, ışıkla, bulutlarla, renklerle, gölgelerle kendimiz hakkında bir izlenim ediniyoruz. Her birimiz bir dekor içindeyiz. Seher vaktinde o dekor en sade haliyle görünürleşiyor. Kullanabiliyorsanız kullanacaksınız o vakti. Din, İslamiyet o vakit için birtakım ritüeller önermiş. Bunların dışında bir tarikat mensubuysanız başka ritüeller de ekleyebilirsiniz. Öğle, enteresan bir vakit, ikindi de öyle. Fakat akşam vakti sahiden çok acaip. Hayatın bittiğini hissediyorsunuz. Işık-gölge oyunları, renkler, bulutlar, sesler kapanıyor. Ve sonra gece başlıyor. Bir Müslüman için nasıl sabah hayatın başlangıcıysa, akşam da sonu: Orada memat gündeme geliyor. Akşamla beraber Müslüman için dünya siliniyor. Dünyevi dünya, sesler, renkler, vesaireler siliniyor, tecrid başlıyor. Bu tecridin başlangıcı yatsı vakti. Sonra biraz istirahat, tefekkür, tesbihat, namaz... Yalnız kalma vakti, gece... Hani bütün renklerin ve seslerin silindiği, lacivertin ve siyahın hâkim olduğu bir ortamda yaşıyorsunuz. Bu bir hayat algısı. Bu algı çerçevesini nasıl kuruyoruz, İslam Peygamberi'nin hayatına bakıyoruz. "O zaman teknoloji elvermediği için böyle yaşamış" diyebilirsiniz. Ama peygamber sabah vakti uyuyabilirdi pekâlâ. Arabistan'da gece-gündüz farkı çok uzun değil. Yatsıdan sonra uyuyor olabilirdi. Kandil yakabilirdi. Oyun oynayabilirdi, o zaman çok oyun var. Şiir yarıştırabilirlerdi. Ama o bunları seçmiyor, teheccüd namazına kalkıyor. Söylemek istediğim şu: İnsan varlığı maddeden ve ruhtan, yani beden ve ruhtan oluştuğundan bedenin tecrübesi iç dünyamızı etkiliyor. Yaşadıklarımız kalbimizi ve ruhumuzu etkiliyor. Bu tecrübelerin başında da yaşadığımız ortamda kulağımıza gelen sesler, aldığımız koku,

gördüğümüz renkler, ışık-gölge oyunları var. Modernite bunu böyle algılamıyor. Modernite, dünya esastır diyor. Bu da çalışmak, üretmek ve tüketmek demek. Bütün bunlar İslam'da da var, ama ikincil plandalar. İslam'da dünya esas değil, ahiret esas. Fakat dünya önemsiz de değil, çünkü ahiretin kazanıldığı yer. Ahireti kazanmanın birinci şartı da ben dememeyi öğrenmek, diğerkâm olmak, hizmet etmek, üretmek. Üretmek elbette, ama hayatı üretime kurban etmemek. Böyle baktığınız zaman, modernitenin önerdiği tarz-ı hayat ile İslam'ın önerdiği tarz-ı hayat arasındaki köklü farklılıkları da görebilirsiniz. Bütün gün çalışırsınız, akşam üzerinize kötü bir ağırlık çöker. Oysa insan yaşamak ister. Gidip bir bara, iki kader bir şey atarsınız, ağırlığınızı unutur, hafiflersiniz. Beş gün deli gibi çalıştıktan sonra hafta sonu çılgınca eğlenmek hakkınızdır. Sonra Pazartesi'ye sarhoş başlarsınız. Modernitedir bu. Üretir, kazanır, harcarsınız. Bedensel zevklerinizi tatmin edersiniz. Bunun içerisinde tartışılmaz biçimde tahakküm vardır. Bedensel, nefse hitap eden zevkin tahakkümü... Böyle bir yaşam tarzı. Bugün Türkiye'de enteresan bir şekilde bu iki tarz-ı hayat kesişme noktasında. Aslında kesişme noktasını geçti, modernitenin önerdiği hayat tarzı toplumun her kesiminde ağır basıyor.

Meselenin şu tarafına da baksak: Mühendislik size dünyayı değiştirmek, dünyayı rasyonel bir üretim aracına dönüştürmek için çalışmayı öneren bir disiplin. Ama İslam, özellikle tasavvuf yaratılmışla ilişki kurarken başka türlü bir bakış açısı geliştirmeniz gerektiğini hatırlatıyor sürekli. Yani "edep et" diyor. Fakat siz bir de mühendislik öğretiyorsunuz. Rabıta yoksa bile bu çelişkiye bir çözüm bulmuş olmanız gerekir ki işinizi yapasınız.

Konuyu ikiye ayıralım isterseniz. Mühendislik size birtakım alet edevat veriyor. Bunun da temelinde doğa yasaları var. Ben, doğa yasalarının kendi kendine oluşmadığını, "ol" emriyle olduğuna inanıyorum. Bu yasaların kutsal olduğunu söylüyorum. Mesela diyorum ki, şeriat hükmünü, yasalarını vaz eden kudret ile Newton yasalarını vaz eden kudret aynıdır.

Mantıklı görünüyor...

Allah'a inanıyorsanız, ona onun kendini ifade ettiği şekilde inanıyorsanız, bütün bu sorunlara çözüm bulmak o kadar zor değil. Ama inanmıyorsanız, dahası onun kendini ifade ettiği şekle kafa yormuyorsanız işin içinden çıkamıyorsunuz. Müslüman dostlarıma da söylüyorum, bu dünyada yalnız siz yaşamıyorsunuz. Çok farklı insanlar yaşıyorlar. O zaman siz kendi özelliğinizi baştan söyleyin. Sonra tutarlı olmaya çalışın. "Yüzde 99 Müslüman" diye girmeyin lakırdıya. Çünkü adam belki kendini Müslüman zannediyordur, ama Allah katındaki pozisyonunu bilemeyiz ki. Bilmemiz de gerekmiyor. Ama eğer bu bir deklarasyonsa, bir ifadeyse, mantıksal bir çerçevesi de olmalı ve onu bilmeliyiz biz de. Dolayısıyla ben o yasaları kutsuyorum. Mesela mekanik öğretirken, hep O'nun koyduğu yasaları öğretiyorum. O yasaları bulup ortaya çıkaran zihinleri ve zekâları çok takdir ediyorum. Çünkü onlar ilahi bir gizemi buldular, formüle ettiler, dillendirdiler ve matematik olarak ifade ettiler. Matematik müthiş bir lütuftur insanlık için, çünkü zekânın sistematize edilmesi demek. Sonra sıra geliyor bunu nasıl kullanacağız sorusunun cevabını bulmaya. Ama bu soruyu cevaplarken bile henüz mühendisliğin alanına girmiş değiliz, bu sorunun cevabı etiğin alanında verilir. O etik problemin de tek bir çözümü olmayacaktır kabul edersiniz ki. Bir

toplumda katil de olur, maktul de, namuslu adam da, hırsız da... Ünlü bir yükleniciye bakıyorum mesela. Siyasal eğilimin açtığı yelkenle gidiyor. Bana göre katilden farksız. Biraz işten anlıyorsanız söylediklerinin a'dan z'ye yanıltıcı olduğunu görüyorsunuz.

Mühendislik ve yaratılış

Mühendislik doğaya müdahale etmek demek. Etiğin alanına giriyor demek, mevzunun dinin alanına girmediği anlamına da gelmiyor.

Elbette, baraj yapıyorsunuz, liman yapıyorsunuz, bilmem ne ovasını yok ediyor yaptığınız isale hattı. Yaptıklarınızın pozitif tarafları da var, negatif tarafları da. Elbette içimden keşke sanayi devrimi olmasaydı diyorum. Ama artık çok geç. Rönesans olmasaydı, sanayi devrimi, Aydınlanma olmasaydı... Ama oldu. Hepsi de bir "ol" emriyle oldu. Cenab-ı Allah, Decartes diye bir kul yaratmasaydı ve ona "düşünüyorum o halde varım" dedirtmeseydi... Bütün bunların başlangıcı o. Dante diye bir kul yaratmasaydı Allah, ona o satirik yaklaşımı vermeseydi... O zaman diyorum ki, eğer Müslüman isem, Müslümanlığın temel umdelerini, hayata temel bakışını iyi kötü biliyor isem ve buna ters akan nehir içerisinde bir hayat yaşıyorsam, Allah bana çok ciddi bir imtihan sorusu vermiş demektir. Bir yandan diyor ki, "İslam evrensel bir dindir." Yani, bu din kıyamete kadar tatbik edilebilir, umdeleri geçerlidir. Öte yandan diyor ki, "Bu da senin zamanındaki geçerli hayat tarzı." Peki ama bu umdeler o tarzla nasıl bir arada olacak? Bu sorunun cevabını bulmak mecburiyetindeyim. Hayata böyle bakıyorum. Öğrencilerimle de bunları konuşuyordum hep. Bu tür

tartışmalar yüksek lisans ve doktora derslerinde olur. Lisansta anlatırsınız, ama akılda kalmaz, belki ufacık bir kılçık bırakırsınız geride. Gülerek dinlerler genellikle. Sonra bir yüklenici müteahhit gelir, proje ister. "Bu olmaz, al sana şu kadar lira fazla, şöyle yap" diye ısrar eder. Yapmazsan yapacak başka birini bulur. Bahane de hazırdır yani. Kimse sütten çıkmış ak kaşık değil. Bu toplumsal bir mesele. Mühendisliğin temel yasalarına ve uygulamaya bakışım bu aralıkta şekillendi. Elbette yanlışlar yapmışımdır. Herkes yapar. Yanlış yapmak beşeri bir haldir. Ama şu anda toplumda vuku bulan bambaşka bir şey, toplumsal bir travma hali. Çünkü toplum aç. Kimsenin soru soracak hali yok. Herkes maddeye karşı aç. Bu açlık bulaşıcı. Modernleşmenin hemen her aşamasında yeni açlar, yeni açlıklar kendilerini doyurmaya çalışırken hayatı da şekillendiriyorlar. Öyle görünüyor ki bu defakilerin açlıklarını doyurmak için girdikleri yolculukta kutsal çok uzakta kaldı. Kimse yakalayamıyor.

Belki bugünkülerin çocukları, başka bir şeyler için acıkıp bu yoldan vazgeçerler...

Onu bilmiyorum.

Peki şöyle bakalım: Az önce mühendislik tarihi okuduğunuzdan söz etmiştiniz. İslam'ın altın Ortaçağ'ında mühendislik, matematik ciddi meseleler olarak görülüyor. Sonra ne oluyor da unutuyor, bilgi biriktirmekten vazgeçiyor? Hem sonra dönüp kendine bakmayı neden akletmiyor?

Dönüp bakmaya çalışıyor, ama o uzun atalet yıllarından sonra bir türlü beceremiyor baktığı yerde ne olduğunu gör-

meyi. Bugüne kadar birçok arkadaşım bir medeniyet tarihi kitabı yazmamı önerdi. Makale yazabilirim belki bu konuda, ama kitap yazamam. O ayrı bir iş. Arkadaşlarım diyorlardı ki, "Batı medeniyeti hakkında kitap yazanlar hep Batılılar ve modernist bilim çarkından geçmiş insanlar." Benim alternatif bir bakış açısı geliştirebileceğimi düşünüyorlardı. Her yazarın belli bir bakış açısı var. O bakımdan kesin ve keskin hükümler veremeyiz. Ama bu ön cümleleri söyledikten sonra İslam uygarlığı ile ilgili olarak şunu söyleyeyim: Tabii ki Toynbee'nin lakırdısı geliyor akla: İslam uygarlığı da gelişiyor, olgunlaşıyor ve sonra çöküyor, hayat böyle bir şey... Çöküşün iki sebebi var, biri Moğol istilası, diğeri Haçlı seferleri. Biri doğudan, biri batıdan, İslam dışından gelen iki etki. Bu siyasal etkiler çok zorluyor. Ciddi manada sıkıntılar ortaya çıkıyor. Bu kriz, İstanbul'un fethi, Fatih Sultan Mehmet ve Osmanlı'yla aşılıyor. Fakat bu esnada bilginin, düşüncenin kaynağının, İslam'ın var olmadığı coğrafyalarda da boy atmaya başlaması, yani oralarda tutunması. İslam uygarlığı kendi krizini çözmeye çalışırken, eşzamanlı olarak Rönesans'ın ortaya çıkmış olması önemli. Bağdat'ta Ortaçağ İslam'ı gelişirken ya da Endülüs'te bir medeniyet kurulurken ciddi bir rakip yok. Fakat Rönesans ciddi bir rakip ve çok ciddi bir kırılma noktası. Batı insanı, içten dışa dönüyor, içi görmezlikten gelip tümüyle dışa yöneliyor. Aydınlanma, ticarette devrim vs. bu sayede mümkün olabiliyor. İslam dünyasının temel girdileri veya temel kabulleri bu sanayi devrimini yapmaya mani. "Din terakkiye mani" derken, oradaki "terakki"den anladığımız çok önemli. Terakki çok önemli bir kelime. Abdullah Cevdet söylüyor dinin terakkiye mani olduğunu, onun terakkiden anladığı teknolojik aletler, o zamana ait şimendifer, istimli gemi, telgraf vs. Marx da söylüyor, ama Marx din halkın afyonu derken Hıristiyanlığı

özellikle kiliseyi ve ruhbanı kastediyor. Din terakkiye mani, çünkü size başka bir dünya vaat ediyor, öte dünyayı. Bu dünyada mutlu olamamışsanız, öte dünyada mutlu olacaksınız diyor. İslam da aşağı yukarı böyle bir şey söylüyor. İslam'ın sözü ilahi bir sistem, tabii inananlar için. Modernite ve Hrıstiyanlık öyle değil, biri tümü ile beşeri, diğerine de çok fazla beşeri müdahale olmuş. Mevzuya materyalist olarak baktığınız zaman, öte dünya hakkında zaten bir şey söyleyemezsiniz. Vardır veya yoktur bile diyemezsiniz. Bütün önermeleriniz ölümle beraber biter. Söylediklerıniz bu dünya ile sınırlıdır. Bence şu anda din tabirine yüklediğimiz anlamlar çok dar kapsamlı. Bunu her yerde söylemiyorum, çünkü insanlar yanlış anlayıp çok agresif olabiliyorlar. Ama, biz şu anda dinden hayatın bütününü kavrayan bir çerçeve anlamıyoruz. Fakat din aslında bu hayatın tümü ve sonrası, yani ahiret. Dini bu kadar daraltmış olmak için ondan vazgeçmeniz lazım. Gene camiye gidebilirsiniz, kazandığınız paradan zekât da verebilirsiniz. Ama kalbiniz bir başka noktada olacak. Modernitenin öngördüğü nokta, onun tanımladığı çerçevede terakki bunu kavramadığı için İslam dünyası geri kalıyor deniyor. Hâlbuki varlığımız modernitenin formuna adapte olmaya müsait değil. Kırmızı çizgiler, bariyerler var. Geçilmiyor öbür tarafa. Kendi kırmızı çizgilerimizin içinde bir gönül, zihin ve uygulama dünyası kurmamız lazım.

Mühendislik ve ideoloji

Gördüğüm kadarıyla din bilgisi gündelik hayatta bir tür mühendislik, matematik bilgisi gibi yaşanıyor zaten. Şu kadar zekât verilecek, şu kadar tesbih çekilecek, şu kadar namaz kılınacak... Sürekli bir kâr, zarar hesabı eşlik ediyor

dini pratiğe. Bu haliyle, şimdiki zaman Müslümanlarının sözünü ettiğiniz din halinin taşıyıcısı olduklarını söylemek çok zor.

Hayır değiller. Öyle olmadığı için, dini bir tahakküm aracı olarak görmek zorunda kalıyor. Zaten onun dine tahakkümle bakmaması mümkün değil. Çünkü nefis içten dışa döndüğü anda "ben" bütün varlığıyla ayakta. O zaman diyecek ki, "elimde bu güç varsa, kullanacağım." Yani sözünü ettiğim hal, bu hal olamaz. "Elimdeki bütün imkânları kullanırım diyor adam" kendi açısından baktığı zaman. Bunu anlamıyoruz biz. Türkiye'de yaşayan Müslümanlar olarak bunu anlayabilmemiz mümkün değil çünkü o imkânlar emanet, verildiği gibi alınır da, maksat o imkânları kullanarak hizmet etmek. Kapitalisti de, dindarı da anlamıyor. Kapitalisti anlasa kendini frenleyecek belki. Dindar anlasa, karşısındaki gücün ne olduğunu görecek, onu tanıyacak... Ama anlamıyor.

Neden anlamıyor?

Çünkü bakmıyor, okumuyor, merak etmiyor. Bizim insanımız gazete havadisiyle, televizyon aracılığıyla duyar. Bir de mektepte onu etkileyen bir hocası olmuştur. Lisede sevdiği öğretmenden ne duyduysa onunla kalır. Deney yapmaz, konuşmaz, dinlemez. Sorun bakın, üniversitedeki üniversite hocasını, lise mezunu lise hocasını anlatır. Kendisi sorgulamamıştır hiçbir şeyi. Ben her türden insanla konuşurum. Adamın yaşı 70, bana hâlâ askerdeki üsteğmenini anlatıyor. Sabırla dinlerim, ama dürterim de iyice anlatsın diye. Aradan 50 sene geçmiş, adamın hayatında iz bırakan başka bir tecrübesi olmamış. Bu çok tuhaf değil mi?

İnsanı çok sınırlayan, sahip olduğu potansiyelleri gerçekleştirmesini engelleyen bir durum...

Öyle. Bu kadar sınırlı bir çerçevede yaşayınca, baktığı her yerde bir rakip görüyor kendisine. Hepsi kâfir değil ya bunların. Camide "ayağımı denk alayım" diyor. Kendinden küçükleri ıslah etmeye çalışıyor. Onlar gidip başkalarında kendilerini arayınca "niye ona gidiyorlar, onu seviyorlar, beni sevmiyorlar?" diye kahırlanıyor. Ama gidip o sevilenin gerçekten ne yapmakta olduğuna bakmıyor, bunun yerine onun verdiklerinden daha fazlasını vaad ediyor, ama o vaadi gerçekleştirecek potansiyeli yok. Böyle oldu bu. Bu çağda da böyle oluyor. Bildiğim sade şu: Kendi varlığınızı ruhsal manada düzene geçirmek istiyorsanız istiğna sahibi olacaksınız. Kapitalizmin, tüketim toplumunun size sunduğu bu büyük spektrum içerisinde yapabildiğiniz kadarıyla müstağni kalacaksınız. Yani varlığınızı onun sunduğu maddi ürünler üzerine inşa etmeyeceksiniz. Elinizden geldiği kadar. Peki o boşluğu ne dolduracak? İlim dolduracak, yapabiliyorsanız sanat dolduracak. Bilim kolay, sanat daha zordur. Arada ise felsefe var, o da yetmiyorsa mistisizm dolduracak.

Ama bugünün özellikle kalburüstü zenginlikte sayılabilecek dindarlarının büyük bölümü bu söylediklerinize "boş iş" gözüyle bakacaktır.

Elbette öyle. Çünkü adamlar aç. Tüketim var, birileri sürekli 'yiyin efendiler yiyin' diyor. Şimdi bu fasıldayız. Bu Müslüman kadınlar için yapılan moda dergilerine bakıyorum. Hayır o fotoğraflardaki kadınlar güzel değiller. Üstleri, başları, kıyafetleri ne kadar özenilmiş olursa olsun. Hepsi hâlâ tarım

toplumunun, gereğinden fazla hububat yemiş hanımları. Evlenmiş, iki çocuk doğurup deforme olmuşlar. Kocaları para kazanmış, onlar da abiyeye yatırım yapmışlar. Bütün bunlar geçecek.

Buradan çıkış mümkün mü?

Bana göre mümkün. Çünkü insan dediğimiz varlık bıkar. Tabii bu bir anda olmayacak, yavaş yavaş. Size şöyle söyleyeyim. Sizi gördüğümde kafamın içinde bir yere koydum. Size bir şey sormayacağım, sormuyorum da zaten, hissetmeye çalışıyorum. 50 yıl önce gelseydiniz, karşımda her şeyden emin, ciddi bir Kemalist göreceğimi tahmin ederdim. Tayyör giymiş, makyaj yapmış olurdu. Saçı başı gayet muntazam, file takardı... Çok net, çok rasyonel. Ben de korkar, kaçardım.

Benim başka bu kılıkla gelip size bu soruları sormamın bir değişim işareti olduğunu mu düşünüyorsunuz?

Evet, müthiş bir değişim. Her kitabın ortaya çıkışı gibi, bizim burada, böyle bir kitabı yapıyor oluşumuz da büyük bir değişim. Kitap ticari bir müessese. Hükümetten ödenek de almıyorsunuz. Ama benimle böyle bir kitap yapmak istiyorsunuz, çünkü muhtemelen bu kitabın satacağını, en azından size zarar ettirmeyeceğini düşünüyorsunuz, yani bu kitapa ihtiyaç olduğunu tahmin ediyorsunuz.

İnsanların durup düşünmeye, dünyanın neresinde, nasıl durduklarını anlamaya ihtiyaçları var.

Onun farkındayım, ama bu ihtiyacın nasıl giderileceği de

önemli. İnsanlar genellikle en kolay yolu seçiyorlar. Benim laflarım çok hoşlarına gidiyor, dinliyorlar, ama gidip daha kolay başka bir yolu deniyorlar. Bunun için de gerekçeleri var. Çünkü onlara zor geliyor.

Belki de bütün bunlar refleksivitenin olmayışındandır. Kendine bakmak, kendini kavramaya çalışmak yerine, size bakıyor. Kendisinin sizden olduğunu düşünüyor mesela. Ama dönüp sizinle arasına mesafe koyup, anlattıklarınızı anlamaya çalışmıyor, siz olmaya çalışıyor.

Olmuyor ve anlamıyor. Çünkü kendisine hiç bakmıyor adam.

Sadece sizinle değil, bir şeyler öğrendiği her kaynakla böyle bir ilişki kuruyor olabilir.

Şöyle söyleyeyim: 50-60 sene öncesi Türkiye'den Batı'ya giden bilim adamları, hatta felsefeciler Batı entelijansiyasıyla ciddi manada temas kuramadılar. Birkaçı kurdu belki böyle bir irtibat, ama onlar da Kemalist çerçevenin dışında kaldıkları için yeterince seslerini duyuramadılar. Nurettin Topçu kurdu mesela, Mümtaz Turhan kurdu... Batılı, bilim tarihi konusunda da, din konusunda da rahatlıkla konuşuyor. Çünkü özgür. Bizde ise ciddi bir kesinti ve bu kesintinin neden olduğu korkular var.

O korku mudur düşüncenin, bilginin akışına bu kadar çok müdahale edilmesine neden olan...

O müdahalenin çok sağlam bir temeli var. Dünyevi mana

da aç kalmışsınız. Kemal Paşa "açlığınızı ben gidereceğim sizin" diyor, buna karşılık siz de sözümden çıkmayacaksınız.

Tayyip Erdoğan da aynı vaatle sesleniyor topluma, "açlığınızı gidereceğim."

Evet ama Tayyip Erdoğan sözünü tutuyor. Kemal Paşa tutamamıştı. Tayyip Erdoğan sahiden yedirip içiriyor. Kemal Paşa'nın yedirip içirecek kaynağı yoktu. Hem yedirirse iktidarını kaybedeceğini biliyordu. Batı dünyasının büyük mücadelelerle kurduğu ekonomik dengeler bizde bu türden vaatler ve küçük hesaplarla kurulmaya çalışılıyor. Cumhuriyetin öncülerine kızıyorum. İngiltere'ye, ABD'ye bakmak yerine, gidip Almanya'ya bakıyorlar. Bugünü anlamak için 1930'lara bakmak çok önemli. Büyük buhran olmuş, ABD altüst. Kimsenin umurunda değil. Steinbeck'in Gazap Üzümleri kolay mı yazıldı? Büyük buhranı kimse umursamıyor buralarda. Ama kapitalizmi ancak buhranlarına bakarak anlayabilirsiniz. Kapitalizmi şimdi öğreniyoruz biz. Banker Kastelli diye bir adam çıktı mesela. İflas ettiğinde herkes acıdı. Büyük kârın, büyük riski olur. Gayet basit bir kural bu. Bu riski kaldıramayacaksan, çekip ayağına göre yorganı uyuyacaksın.

Risk deyince aklıma gayb geldi nedense... O da öngörülemeyecek bir bilgi değil mi?

Müslümanca bakış şu: Gaybı biz bilmeyiz, ama cenab-ı Allah kendi arzu ettiği kadarıyla gaybı bilmeyi bir takım insanlara nasip ediyor. Bu da bir realite. Kim bunlar? Allah dostları, evliya, veliler. Doğru mu, yanlış mı? İnanç meselesi. Size göre doğru, ona göre yanlış. Fakat tartışılabilir bir mevzu da değil.

Bu tecrübeyi yaşayanlar yaşadık diyorlar. Deli mi, akıllı mı bu insanlar? Bilemeyiz. Sen deli dersin, öteki akıllı der. Bakarsın adamın dediği pat diye çıkar. O ayrı mevzu. Peki fal? O da var. Biliyorsun, meşhur Lawrence[38] mevzuunu bir Arap falcı söylüyor. Gayb meselesi var. Bir mühendis ne anlar bundan? Mühendis dua ederek başlıyor hadiseye: "Yarabbi ben gaybı bilmem, senin muradını bilmem, ama bize olan emrini bilirim. Bu iktidarı bana verdin, bana istikbalde hayra dönecek bir iş yapmayı nasip eyle." Bu dua, bizdeki vakıf müessesinin de temelini teşkil ediyor. Ha tabii bu anlayış kapitalizmle taban tabana zıt. Osmanlı toplumu da, Mehmet Genç'in *Devlet ve Ekonomi*[39] kitabında dediği gibi kapitalin terakümüne kesinlikle izin vermiyor. Bunun iki nedeni var: Siyasal iktidarı muhafaza etmek ve kapitalizmin azdırıcı etkilerini engellemek. Bu iki önlem medeniyet tasavvurunun yaşaması için.

Osmanlı terakkiperver değil mi demek istiyorsunuz?

Aynen öyle. Hiç terakki etmek istemiyor. Bilerek mi istemiyor? Onu bilmiyorum, ama sahip olduğu ona yetiyor. Batı'nın ise terakki etmekten başka çaresi yok. Bir kez dışa döndükten sonra yapabileceği başka hiçbir şeyi yok. Biz de dışa dönsek, dönebilsek keşke... Bunu kendi ters köşemden söylüyorum. İnsanın terakki etmekten başka gidecek bir yeri yok. Bizimle Batı arasındaki fark bu. Biz iç dünyamıza dönmüşüz, onu zenginleştirmeye çalışmışız, Batı da dış dünyaya yönelmiş, bunun adına terakki demiş. Bunun ötesinde, insanız hepimiz. Bizim temel kodlarımız a, b, c, onlarınki x, y, z, o kadar. Onun terakki et-

38 Thomas Edward Lawrence, ünlü İngiliz casus ve asker. Osmanlı Devleti'ne karşı Arap ayaklanmalarında rol oynadı. D.1888-Ö.1935.
39 Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken, 2009.

mekten, doğanın sırlarını çözüp başkaları üzerine düşünmekten başka yolu olmamış. Sürdürülebilir kalkınma diye bir şey icat edildi şimdi. Çünkü önceki kalkınma süreci, ezerek kalkınma bitti. Şimdi kalkınma adına kimseyi ezemezsiniz. Sürdürülebilir kılmak için, kalkınmanızı başka türlü şekillendirmek zorundasınız. ABD, daha 20 sene öncesine kadar höt-zötle bu işi götürebileceğini düşünüyordu. Ama hayır, artık olmuyor. Dost edinmek zorunda kalıyor. "Pax Romana, Pax Ottomana, Pax Americana" gibi laflar boşuna dolaşmıyor ortalıkta.

Sizin kuşak mühendislerin siyasetle arası bir hayli sıkıfıkı, sizin siyasi maceranız nasıl gelişti?

Benim öyle ciddi bir siyasi maceram olmadı. Ama bizim kuşağınkini bildiğim kadarıyla söyleyeyim. Kemalizm'in, yani CHP'nin mühendise ihtiyacı yoktu. Çünkü statükocu bir partiydi. CHP'nin orduya ihtiyacı vardı. Kapitaliste bile ihtiyacı yoktu ciddi manada. Çünkü sanayiyi çok mahdut tutuyor: Tuz, bez, gaz... Onlar kurulmuş zaten. Millet tarlasını eşelesin istiyor, orada üretsin. Köy enstitüleri açmış, o döngü devam etsin diye. Dünyanın nereye gittiğiyle ilgilenmiyor, farkında değil. Düzeni devam ettirmeye çalışıyor. Böyle kalsak ne olurdu?... Keşke ütopik zihinli bir adam çıksa, bunun romanını, hikâyesini yazsa. Herhalde 1984[40] gibi müthiş bir roman çıkardı. Böyle insanlar da çıkmadı, sürekli birbirimizle uğraşmaktan. Kemal Tahir,[41] Bozkırdaki Çekirdek[42] diye bir

40 İngilizce edebiyatın dünyaca bilinen isimlerinden George Orwell'ın 1947-48 yılları arasında kaleme aldığı roman. Orwell bu kitapta herkesin devlet tarafından sıkı bir biçimde gözetlendiği distopik bir dünyayı öyküler.

41 Roman yazarı, tarihçi, düşünür. D.1910-Ö.1973

42 1965 yılında Cumhuriyet Gazetesi'nde tefrika edilen roman Köy Enstitülerine karşı yerel direnci öyküler.

şey yazdı, öyle kaldı. Demokrat Partililerin de dünya görüşü itibariyle mühendisliğe ihtiyacı yoktu. Tek ihtiyaçları olan bir teknik kadroydu, o kadroyu da bizlerle oluşturdular. Ama dünya görüşü olarak, İslam'ın bir medeniyet tasavvuru olduğunu sezen, hisseden ilk siyasetçi Necmettin Erbakan'dı. Fakat Erbakan da bunu teorik manada kavramaktan uzaktı, pratik bir buluş gibiydi onun için. Erbakan'ı belki Süleyman Demirel alsa, başbakan yardımcısı yapsa çok daha akıllıca olurdu. Yapmadı. Yapmadığı için ikisi de kaybetti. Erbakan geldi, geçti onu... Şunu ifade etmek istiyorum: Bizden önceki ağabeyler, gidip sufi tekkelere intisap ettiler ve kendi varlıklarıyla tekkeleri rasyonalize ettiler. Bu, şu an boşlukta duran, mutlaka incelenmesi gereken bir konu. Özellikle Nakşibendi gelenek, Teknik Üniversite'nin pozitivist rasyonalitesi ile ciddi anlamda etkileşime geçti; kimi noktalarda onunla çatıştı, kimi noktalarda uyuştu. Buradan da bir siyasi resim zuhur etti. Erbakan merhumun ne eğitimi ne dünyaya bakış açısı bu gelişmeyi kavramaya müsaitti. Bu karşılaşmadan medeniyet düzlemine aktarılacak pek çok şey çıkabilirdi, ama çıkmadı...

Her iki taraf da bunu pragmatik bir karşılaşma olarak mı gördü?

Şöyle diyeyim: İkisi de birbirlerini anlamadılar. O dönemin mühendisleri, Cumhuriyet'in en iyi liselerinin yetiştirdiği, çok sağlam pozitivist bir zihinsel yapıya sahiptiler. Üstüne bir de mühendislik eğitimi almışlardı. O nesilden bir tek Sabahattin Zaim'in bu rüzgârın dışına çıkabildiğini söyleyebilirim ama o da mühendis değildir. Ben de o zihniyetin içerisinde yetişseydim aynı şekilde düşünebilirdim. Acaip bir şey; genç yaşta sizi alıyor lise, pozitivist bir kadraja alıyor zihninizi. Evet, mistik

bir şeyler var hatırınızda, tekkeden gelen bir şeyler var. Ama nereye kadar, nasıl, nereden etki yapıyor bilmiyoruz. Ayrıca onunla çelişen bir halle karşılaştığınızda ne kadar harekete geçecek? Bunun kimse farkında değildi. Erbakan'ın da bunları ne anlayacak, ne dinleyecek vakti vardı. Ayrıca niyeti de yoktu. O "dizel motor yapayım" diye ortaya çıktı. O da güzel bir şeydi, seviyordu Erbakan onu, çünkü somut bir şeydi. Yerli motor yaptı, adını Gümüş Motor koydu. Tekkeden gelenlere, "bak, motor takır takır çalışıyor" dedi. Sonra o, pancar motoru oldu. Alman lisansını aldılar. Ben de teknemde pancar motor kullandım, deniz için kötü bir motordu, ama iş görüyordu.

Ben sesini severim, Boğaz'daki sandallar kullanırlar ya...

Denizde iyi değildir aslında, iptidai bir motordur. Size bambaşka bir şey anlatayım: 1983 senesinde, bir tebliğ sunmak için Polonya'ya trenle gittim. Böyle yolculukları çok severim. Yanımda bir cep radyosu vardı. Bu tür şeyleri Polonya'ya giderken deklare etmek, çıkarken de göstermek zorundaydınız o zaman. "Niye" diye sordum. Dediler ki, "Birine satarsın veya verirsin, oradan BBC'yi dinler." Sene 1983. Şimdi sene 2013. Aradan 30 sene geçmiş. İnternet var, uydu var, hiçbir şeyi saklamanız mümkün değil. Neticede böyle oldu. Erbakan'dan sonraki kuşak baktı ki marjinal parti olmaktan çıkmanın bir yolu var. Kitle partisi olmak için, kitleyi yenilemek lazım. Şimdi yaptıkları bu. Ama bu hep böyle oldu, onlara özgü bir buluş değil. Kitleye bir şeyler vereceksiniz, kitle de size destek olacak. Yüzde 13-15 Erbakan için büyük başarıydı. Tayyip Bey şimdi yüzde 50'lerin üzerine çıkarıyor desteğini. İlk seçimde yüzde 33, sonra yüzde 47, sonra yüzde 49.5...

Ama herhalde bir doyma noktası vardır bu yükselişin de. Kimse çıktığı yerde kalamaz.

Öyle ama daha vakit var, çünkü daha kimse doymuş değil. Bu ekipten ümidim yok, belki sonrakilerden bir şey çıkar.

Nasıl?

Burada çok öznel konuşacağım. Kendi macerama bakıyorum, insanın en iyi bildiği macera kendi macerasıdır. Ben neden bugün hâlâ AKP'liyim? Çünkü AKP dışında bir parti yok ortalıkta. Türkiye'de okunacak gazete de bulamıyorum. Taraf okuyordum, ama o da kırıldı, dağıldı, bozuldu. Şimdi işe yaramaz bir gazete oldu. Gene de Taraf alıyorum, çünkü ne alacağımı bilemiyorum. AKP'ye oy veriyorum, biraz daha önde. Bakıyorum bir genel başkana, tüylerim diken diken oluyor. Oysa ben milliyetçi bir kökten geliyorum. Diğer biri dersen, bir garip çocuk. Marjinaller hiç yoklar ortalıkta. İyi, kötü; AKP'de parti olmaya benzer bir hal var. Vicdanım rahat mı? Kesinlikle hayır. O zaman diyorum ki, peki neden rahat değilim. Gene öznel konuşacağım: Çünkü ben bir şeylerin farkındayım. Bu farkında oluş, biraz daha sonra, biraz daha genişledikçe belli bir tortuya dönüşecek, belli bir çekirdek kadro oluşunca zannediyorum ki dünyayı daha rahat okuma noktasına doğru gelecek bu iş. Ve ondan sonra da belki bunların bıraktığı yerden daha entelektüel, daha seviyeli, daha ne yaptığını bilen, attığı adımların önünü sonunu düşünen bir ekip çıkacak ortaya. Şu anda bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler dönemindeyiz.

Ama bu dönem de kendi içinde bir hasar bırakacak altında. Mesela olduğu kadarıyla bile meslek ahlakı, zanaatkâr ahlakı ortadan kalktı... Çünkü herkese maliyeti çok yüksek.

Bizim Emin Hoca'nın bir deyişi var: "İp p...un eline geçti" der çok afedersiniz. İp II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin eline geçmişti. ABD ne yaptığını bilemiyordu o iple. Çünkü deneyimi yoktu. Avrupalı ne yaptığını bilir, çünkü tecrübeli. 1948, 1950, 1952 model ABD arabalarını hatırlayın. Taş gibi arabalar. Çünkü ABD henüz tüketim toplumu değil o dönemde. Sonra baktı ki sağlam ürettikçe ekonomisi küçük kalacak. Reklam sektörüne girdi. İlk reklamı 1957 senesinde İstanbul Radyosu'nda dinledim. Bir çikolata reklamıydı. Ondan önce yoktu reklam radyolarda. Çünkü ihtiyaç yoktu. Şimdi de böyle, bu dönem ekonomi böyle dönüyor, hızla ve reklama dayanarak.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

DİNDARLIK VE TECRÜBE

Ailenizin değişim sürecini konuşmuştuk daha önce. Konuştuklarımızı düşünürken aklıma şu soru geldi: Acaba aile de geliştirdiğiniz ağız tadı, hani hayattan aldığınız lezzet, dindarlığı mühendislik eğitiminden ayrı bir yerde muhafaza etmenizi sağlamış olabilir mi? Çünkü bir değeri muhafaza etmek topla tüfekle, kale duvarlarıyla pek mümkün değil...

Aksine... Değerleri ancak hayatın içinde koruyabilirsiniz. Eğer o değere sımsıkı sarılıp değişebileceği bir boşluk bırakmıyorsanız, onu öldürüyorsunuz demektir. Biz hayatta boşluk bırakıyoruz. Şu veya bu sebeple... Ama değerleri koruyacağız derken o boşluğun dolmasına izin vermiyoruz. Görgümüz az belki, ama görgümüz az demek yerine boşluğa dini bir kılıf buluyoruz. En kötüsü de bu. Halbuki zaaflarımızı söylesek, daha rahat edeceğiz ve o boşluk kendiliğinden dolmaya başlayacak. Değişmekten duyduğumuz korku, boşluklarımızın boşluk olarak kalmasına neden oluyor.

Ama bir değeri ağız tadına dönüştürmeyi başarırsanız zaten öyle yaşamayı sevdiğiniz için hayatın içinde sizinle birlikte sürdürüyorsunuz.

Tabii ki... Ama güzel olan da bu değil mi zaten? Şu da var:

Aile olarak kaybolacağınızı düşündüğünüz denizlere yelken açmıyorsunuz. Bu da önemli. Haddinizi biliyorsunuz. Buradan büyük bir malzeme çıkmaz belki. Ama başka şeyler çıkıyor. Bu arada, şu soruları birkaç gün sonra artık sormayacağınızı düşünüyorum. Henüz sohbetin başlarındayım ve yeterince tanışmıyoruz. Siz farklı bir hayat tecrübesinden gelerek benim tecrübemi anlamaya çalışıyorsunuz. Burada size anlatabileceğim bir şey yok aslında. Hayat böylece akıyor. Değerleriniz sınanmış değerlerse boşluk kalmıyor hayatınızda. Başka değerlere rastgeldiğinizde hayatınızda fırtınalar esmiyor, esse bile sığınacak bir kuytu buluyorsunuz. Derdinizi anlatacak birini buluyorsunuz, hatta bazen anlatmanıza bile gerek yok, değerlerinizi paylaştığınız insanlar sizi anlıyorlar. Ama boşluklarınız çoksa, mukayeseleriniz de değişiyor.

Tasavvuf kökenli bir cemaat tarafından kurulan özel bir okulda, çocuklara yoksulluğu anlatan bir tiyatro oyunuyla, öğretmenlerden ve velilerden bağımsız olarak anlatmalarını istemişler. Ortaya çıka çıkar Recep İvedik'e benzer bir yoksul karakter çıkmış. Yoksulla alay eden, okulda ve ailede öğretilmeye çalışılan bütün değer yargılarıyla çelişen bir öykü çıkmış oyundan. Öğretmenler meselenin nerede yanlış gittiğini anlamaya çalışıyorlardı. Sizce nedir yanlış giden?

Çünkü çocuk ne evinde ne okulda, kendisine aktarılan değeri hayata geçirilmiş olarak görmüyor. Vaaz, telkin ve öğüt başka, eylem başka. Çocuk için, herkes için eylem önemli Yani değeri (öğütü) uygulama... Görebilse onu aktarır.

Hal ile bilgi arasındaki fark diyorsunuz. Değer bir hal

içinde ifade ediyor kendini. Değer hakkında bilgiye sahip olmak yetmiyor.

Size Rahmetli Sefer Efendi'den, Cerrahi tekkesinin şimdiki şeyhi Tuğrul Bey'den bir önceki şeyhten bir hikâye anlatayım: Bir gün Bor'a gittik. Ahmet'in (Özhan) konseri var. Nasıl soğuk bir sabah!.. Buz kesmişiz hepimiz. Efendi dedi ki, "Hoca sen yat, sabah namaza falan da kalkma, ortalık don kesiyor. Ben camiye gitmek zorundayım, bu sabah namazını Borlular için kılacağım. Gitmesem dedikodu yaparlar." Bu şöyle bir hal: Hastasınız, zayıfsınız, o namazı camide kılamayabilirsiniz. Buna ruhsat da var, isterseniz kaza da edebilirsiniz. Ama zorluyorsunuz kendinizi. Bazen gücünüzün ötesinde zorluyorsunuz. Şimdi de mesela bu tesettür meselesinden ne çektiğimizi ben biliyorum. O, onun örtüsünü beğenmez, bir diğeri hiçbirini yeterince örtülü bulmaz. Oysa bize şunu öğretmişlerdi: Sen kendine bak, başkasına bakma... Kendine bak, kendinle uğraş. Başkasının nasıl yaşadığı seni alakadar etmez, kendi işine bak. Kimse söylemediği şeyi yapmasın, yapmadığını da söylemesin yeter. Bu kadar basit aslında...

Bu söylediğiniz ahlaka giriş bir dersi gibi. Kendine bakmak, buna felsefede refleksivite de denir. Yaptığım işte kendime bakmak, egoma değil, ama ne yaptığıma, nasıl yaptığıma, neden yaptığıma bakmak ve bakışımda ahlakı gözetmek, şeffaflaştırmak... Benim dikkatimi çeken bir başka mevzu da genç kuşakların şimdi her zamankinden daha çok ahlak talep ediyor oluşları. Mesela şu ara pek çok Spinoza[43] kitabı yayınlanıyor. Bunun tesadüften ya da mo-

43 Baruch Spinoza, rasyonalist etiğin kurucularından biri olarak bilinen Yahudi kökenli düşünür. D.1632-Ö.1677

dadan ibaret olduğunu zannetmiyorum...

Demek ki mevcut ahlak yetmiyor. Sola da yetmiyor sağa da yetmiyor. Sağ da parayla karşılaştı ve çarpıldı. Bu sağ, taşralı bir sağ. Küçük bir muhitten aniden çıkıverdi. Şimdi ikbal peşinde koşuyor. Sağ gibi görünüyor, ama sağ demek yanlış bu harekete.

Ne peki?

Bilemem ne olduğunu. Zor bir dönemden geçiyoruz. Ben yalnızca yüzümüzün akıyla geçelim buradan diye niyaz ediyorum. Belki bir takım değerleri korumayı hedef olarak belirleyebilirsek geçeriz de...

Belki de buradan geçilmesi, bu aşamanın atlatılması gerekiyordur olgunlaşma için...

Aynı kanaatteyim.

Dindarlık ve muhafazakârlık mevzuunu konuşalım istiyorum biraz. Dindarlık gündelik hayatınızın içinde nasıl konumlandı? Siz nasıl tecrübe ettiniz? Ve dindarlıkla muhafazakârlık arasında nasıl bir bağ kurdunuz?

Dini ben nasıl tecrübe ettim? Tabii önce ailenizde görüyorsunuz. Şunu çok net gördüm: İnsanlar, bütün aile efradı, ne söylüyorlarsa öyle de yapıyorlardı. Herkes söylediği gibi davranıyordu, yapmadığı şeyi de söylemiyordu. Bu düzeni, bu samimiyeti gördüğünüz zaman dindarlık hakkında sürekli konuşulan değil, yaşanan bir şey olarak yerini alıyor hayatınızda.

Kimsenin sürekli bir şeyler izah etmesine de gerek kalmıyor. Ben böyle gördüm. Yani dini, yaşayan insanlarda gördüm. Annem, babam, teyzem, anneannem, hepsi böyleydiler...

Ayrı bir şey olarak zamanla öğrendiğiniz bir şey değildi din.

Hayır. Mesela şöyle anlatayım, anneannemi çok severdim, o da beni çok severdi. Çarşıya pazara giderdik. Güzel bir pazar vardı. Orada dükkânlar vardı, mesela iki kapılı Mavi Köşe. Mavi Köşe manavdı. İki kapının birinden giriyor birinden çıkıyordum. Aktar Halil Efendi, Fırıncı Emin Efendi... O Fenerbahçeli Naci'nin babasıydı.[44] Sokakta giderken Tekke kapısının önünde bir Fatiha okursun. Bütün bunları görüyorsunuz, her şey çok doğal.

Bu anlattığınız öyküde dindarlık bir bilgi ya da kimlik türü değil, bir hal...

Tabii. Nasıl merhaba, günaydın diyoruz; o da öyle bir şey. Hayatın içinde varolan bir hal. Size ekstra bir yük getirmiyor.

Peki ne zaman değişmeye başladı bu durum?

Müslümanlar para kazanmaya başladığı zaman.

1980'lerde...

1980'lerde, siyasete girdikleri zaman...

44 Naci Erdem

Parayla iman aynı cepte bulunmuyor mu?

Bulunur, biz bulunduramadık. Erbakan Milli Selamet Partisi'ni (MSP) kurdu, hükümete de geldiler. Seçim kazandılar, bakanlık aldılar. Ben o zaman asistandım. Milliyetçi bir ekipleyim. Kendi grubumuz var. Duyduk ki MSP'li bakanlar ve bürokratları rüşvet yiyorlar. Bu tevatür çoğaldı, çoğaldı ve en nihayetinde biz Erbakan'a gitmeye karar verdik. Kendisiyle görüşmek için bir-iki kez teşebbüste bulunduk. Sonra ağabeylerimiz bizi uyardılar. Kimdi hatırlamıyorum, "Harman döven öküzün ağzı bağlanmaz" dedi...

Ne demekmiş bu?

Bir adam bir işin başındaysa, kendisi de bir şeyler yer. Bu tarım toplumunun bir atasözü. Onlar da tarım toplumundan gelmişler. O zamanlar ben herhalde 35-40 yaşlarımdayım. Nasıl yıkıldım anlatamam. Çünkü biz hocayı bir idol gibi görüyorduk. Müthiş bir adamdı bizim için. Dedik ki, "vay be, o da böyle oldu..." Sonra da işte bu noktaya geldik.

BEŞİNCİ BÖLÜM:

VARLIK, ZAMAN, TASAVVUF

Varoluş, yaratılış öyküsüyle rabıta kurmak insan için neden ihtiyaç, zaman insanın kendisine anlam verme çabasının bir ürünü mü?

Bir an için şöyle düşünelim, şu anda bütün bilgilerimiz bizimle olsun ama maziyi unutalım. Hayatla ilgili bütün bilgilerimiz; yemek içmek, mesleğimiz, ahlakî kurallar, dünya görüşümüz sabit kalsın ama biz şu an için, bir dakika evvelinden başlayarak bütün geçmişimizi unutalım. Şaşırmış, pusulasız, haritasız bir kaptan gibi oluruz. Elinde bütün dokümanlar var, gemi var, navigasyon cihazları var; ama nereye gideceğini, ne yapacağını bilemeyen, fonksiyonun ne olduğunu idrak etmeyen bir insanın her şeyin elinin altında olduğu ama gayretini, anlamını yitirdiği yaşamı... Elimizde kalacak olan budur. İnsan için mazi böyle bir şey. İnsan daima kendinden önceki akışın içerisinde yer almak mecburiyetinde. Nefes almak gibi bir şey bu.

Bir başka örneğe doğru gidelim: Mesela çocuk doğuyor ve yavaş yavaş yetişiyor. Yetişirken bir eğitim alıyor değil mi? O eğitim nasıl geliyor o çocuğa? Kendinden evvelki kuşağın ona giydirdiği bir elbise o eğitim. Başka bir toplumda yaşasaydı başka bir eğitim alacaktı. Peki kendinden evvelki kuşak o eğitimi nasıl almış? O da bir önceki kuşaktan almış. Dolayısıyla

insan sadece anı yaşayan bir varlık değil. Şahsiyetin gelişmesi, davranışların bilinçlenmesi, zihin ve duygu dünyasının oluşması için mutlaka ve mutlaka bize ait bir hayatın, bir akışın içinde yer almamız gerekiyor. Çünkü sadece içgüdülerimize göre yaşamıyoruz. Güdülerimiz var, bunu kimse reddedemez, inkâr da edemez. Ama yaşamak için içgüdülerimiz yetmiyor. İnsanın birtakım başka sorunları, sorgulamaları, cevap bulamadığı durumda onu ezerek büyüyecek endişeleri ve buhranları var. İnsan dışında hiçbir canlı bu sorgulamaları yapmıyor. Hayvanlar içgüdüleriyle yaşıyor. O anı yaşıyor. Yani yarın ne olacak, dün ne olmuş umursamıyor. Bu belki daha bir mutlu hayat. Ama insana yetmiyor. İnsan adeta doğumundan ölümüne kadar çileye mahkûm bir varlık.

Tarih veya mazi bizim varlığımız için elzem bir olgu ve doku. O olmadan yaşamamız mümkün değil. Maziyi bunun için önemsiyoruz. Mazisiz bir hayat bahis konusu olamaz. Bu birey için de, toplum için de böyle. Eğer mazinizden koparsanız, yani mazinizle alakayı keserseniz başka bir yaşanmışlık size gelir monte olur. Maziyi hayat tecrübesi olarak da ifade edebilirim. Başka bir yaşanmışlık, başka bir yaşanmışlığın bugüne yansıyan uygulamaları, biçimleri, daha önemlisi duygu ve aksiyon tarzı... İşte mazinizden koparsanız, aslında başkalarına ait olan bu şeyler gelip sizi işgal eder. Çünkü hayatta bir şeyler yaparken birtakım biçimlere, onların arkasındaki duygulara ve düşünceye ihtiyaç duyarsınız.

Şahısların mazileri olduğu gibi, toplumların da mazileri var. Şahsın mazisi biyografiyle ifade edilebiliyor. Yaşadığı çevre, şehir, yaşadığı sosyal tabaka, o tabakanın özellikleri, her şey buna dâhil. Toplumun mazisine ise tarih diyoruz. Dolayısıyla toplumun bir tarihe ihtiyacı olduğu gibi, ferdin de bir

tarihe ihtiyacı var. Tabii ki ferdin tarihi sadece kendi biyografisinden ibaret değil. Şahıs hayatında birtakım idoller ediniyor. Bütün insanların idolleri vardır. Bunların bir kısmı dini hüviyet taşıyor, bir kısmı seküler. Bir kısmı felsefi, bir kısmı bilimsel, bir kısmı sanata müteallik. Dolayısıyla onlar da kendi biyografilerinin dışına çıkarak, kendi varlıklarını o idollerin üzerine bina ederler. Çünkü onlarla beraber bir güç bulurlar, hayatı öyle yaşarlar.

Seküler bir bakış açısından bakıldığında tarihe inanmakla dine inanmak arasında büyük benzerlikler var. Tarihin anlattığı geçmişi de, dinin anlattığı geçmişi de görmedik, bilmiyoruz. Fakat dindar insan için din bir açıklamadan ibaret değil, bir oluş hali. O yüzden dindar insanın tarihe bakışı ve tarihsel bilgiyle kurduğu ilişki de farklı olsa gerek. Tarihi mesela bir "vadedilmiş hayat" külliyatı olarak mı görüyor?

Nitelik bakımından bir fark olduğunu sanmıyorum. Seküler bir insan da tarihe bakarken, o tarihte bir takım inanç öğeleri arar. Mesela orada Descartes'i[45] bulur kendine. Marxist ise Marx'ı,[46] Lenin'i[47] bulur, Engels'i[48] bulur. Rasyonalistse, Descartes ile başlar hadiseye. Pragmatikse John Dewey'i[49] bulur. Yani herkesin mutlaka, kendine örnek alacağı biri vardır geçmişte. Mesela bunalımdaysa içinde bulunduğu nihilist çizgide Kafka'yla özdeşlik kurar. Dolayısıyla niteliksel açıdan baktı-

45 René Descartes, modern rasyonalist felsefenin öncülerinden. D.1596-Ö.1650
46 Karl Marx, Marxist düşüncenin kurucusu, tarihçi ve ekonomist. D.1818-Ö.1883
47 Vladimir İlyiç Lenin, Rusya'da yaşanan Ekim Devrimi'nin lideri. D.1870-Ö.1924
48 Friedrich Engels, Karl Marx'ın çalışma ve düşün arkadaşı, Komünist Manifesto'nun yazımına Marx'la birlikte emek etti. D.1820-Ö.1895
49 ABD'li filozof ve kuramcı.D.1859-Ö.1952

ğımızda bir dine inanmakla, tarihteki birtakım kahramanlara inanmak arasında büyük bir fark yoktur. Bunlar birbirine benzer. Birisi bir peygambere inanmıştır, onun öğretisini benimsemiştir, hayatına onu rehber almıştır. Ne kadar tatbik eder, ayrı bir konu. Ama varolmak için mutlaka bir inanca dayanmak gerekir. Biri diyelim ki tanrıtanımaz olmayı tercih etmiş olsun. Tanrıtanımazlık da bir inançtır. Türkiye'de şu anda pragmatik bir kapitalizm, Amerikan kapitalizmi yürürlükte. Ama daha evvelden, mesela Nietzsche'yi[50] rehber edinen çok insan olmuştur. Çok nitelikli entelektüellerdir hem de. Onlar da o şekilde inandılar: Üstün insan vardır, içgüdüler vardır onların dünyasında; tanrısallıklar, dinler komiktir, zavallıların ortaya koydukları şeylerdir. Böyle düşünen insanlar da vardır. Tarihteki olaylara bakarak onların dışında kalınabileceğini kabul etmiyorum, böyle bir şey yok. Tarihten süzüp çıkardığımız, çoğu kez belki de yüzde yüz idealize ettiğimiz insanlar vardır. İnsanları idealize etmezseniz, yaşamanız mümkün değil. Mutlaka bir şeye inanacaksınız, inandığınız zaman da idealize etmiş olursunuz. İdealize etmekten kastım, o insanı külliyen mükemmel biri olarak görmek değildir. Mesela çok üzerinde durduğum bir şey var: Batı'nın bir meçhul askeri vardır. Hümanitenin de bir meçhul insanı vardır. Hümanite insanı artısıyla, eksisiyle, yani zaaflarıyla birlikte kabul eder. Zaaf nasıl tanımlanır, Hrıstiyanlığın referanslarına bakılarak. Hrıstiyanlığı çektiğimiz zaman düşünceden, insan varlığı ortada kalır. Bu insan varlığının artıları da vardır, eksileri de. O artılar, eksiler de ahlaki kıstaslarla belirlenir. Ahlakın da çoğu dine dayanır, en azından ikisini birbirinden ayırmak fevkalade zordur. Mesela evrensel ahlak kuralları diyor insanlar... Ben

50 Friedrich Nietzsche, Prusyalı filolog, filozof, şair ve bestekâr. D.1844-Ö.1900

diyorum ki din olmadan evrensel ahlak kurallarından söz edemezsiniz. Bunu Nietzsche de çok net söylüyor. Diyor ki, dini çıkardığınız zaman -ki kendisi çıkarmıştır- ortada içgüdüler kalır. Bu içgüdülere baktığınız zaman da kuvvetli olan haklıdır.

Dinin temel bir hayat bilgisi olduğunu mu söylüyorsunuz?

Din, içgüdüleri yumuşatıyor. Gazetelerde okuyorum; Türkiye'nin sol, yani seküler entelektüelleri Müslümanlara hitaben diyorlar ki, "Siz her şeyi idealize ediyorsunuz." Osmanlı mesela çok konuşuluyor bu aralar. Tabiidir. İnsan bu, her yerde, her şey var. Ama Batı'nın idealize ettiği insan bu, reel insan. Evrensel ahlak kuralları ne diyor: Hırsızlık etme, yalan söyleme, kimseyi öldürme... Tamam doğru, ama bunlar nereden geliyor? İnsanlar bunları bir yerden öğreniyorlar. Çünkü içgüdülere baktığımız zaman, böyle şeyler göremiyoruz. Hayvanlar dünyasında da yok bunlar. Tabii birtakım filozoflar diyorlar ki, bunlar insanın doğasıdır, doğayla beraber geliyorlar. Niye? Çünkü düşünüyoruz, akıl kurallar koyuyor. Bu da bir tarafta dursun. Evrensel dediğimiz, bize hayatla, doğumla birlikle gelenlerle din o kadar iç içe geçmiş ki, artık bunları birbirinden ayırmak mümkün değil. Mesela zina hadisesi... Belli bir yaşa kadar cinsellik diye bir şey var. Sonra gündemden yavaş yavaş düşüyor. Peki cinselliği hayat hiyerarşisinde en üste koyduğunuz zaman, belli bir yaşın üstündeki hanımların, beylerin artık bir hayatları olmayacağını mı söyleyeceğiz? Ben şimdi yaşamayacak mıyım yani. Şurada oturan genç kız 40-50 yaşına geldiği zaman artık yaşamayacak mı? Demek ki bütün bunlar kabul meselesi. Modernite ne diyor cinsellikle ilgili olarak? Tüketimi teşvik ettiği için, cinsellik "yemek içmek kadar doğaldır, normaldir" diyor. Hıristiyanlık, Müslümanlık,

Musevilik, bütün semavi dinler cinselliği kendilerince başka bir yere koyuyorlar ama mutlaka kapsıyorlar. Çünkü bu bir realite. Dolayısıyla insanın kendisine –ve tarihe– baktığı zaman bir takım insanları, zamanları alıp idealize etmesi için o insanların ve zamanların mükemmel olması gerekmiyor. Batı'da hayatın içinden dini çektiğimiz zaman zaaf diye bir şey kalmıyor. Realite kalıyor orta yerde. O realitedeki insanı ideal insan kabul ediyorsunuz. Belki toplumun biriktirdiği değer yargılarıyla uymayan taraflarınız vardır. Böyle bir durumda bile o yargıları tartışmaya ihtiyaç yok bana sorarsınız. O bir realite. Hayat böyle.

Din ve tarih hayat bilgisinin ve ahlak bilgisinin temeli olarak mı bu kadar önemliler?

Neticede şunu demek istiyorum: Tarihe de baksanız, dine de baksanız bir geçmişe bakmış oluyorsunuz, çünkü buna ihtiyacınız var. Bu olmadan her türlü aparatı olan, ama ne yapacağını bilmeyen bir pilota benzersiniz. Gitmek zorundasınız, çünkü yaşamak için gitmek lazım. Durarak yaşayamazsınız. Mesela ben burada duruyorum. Bir süre sonra karnım acıkacak. Dışarı çıkıp karnımı doyurmak isteyeceğim. Ne yapacağım? Ya çalacağım ya da para kazanıp alacağım. Belki de benden güçsüz birinin kafasına vurup yiyeceğine el koyacağım. Başka yolu yok. Var mı? Talihliysem doğada bulup onu yiyeceğim. Peki niye böyle? Ortada böyle bir sürü seçenek var benim için. Ama bir kedi için bu kadar seçenek yok. Onun yalnızca bir seçeneği var ve her zaman onu yapıyor. Bütün kediler böyle yapıyorlar. Fakat insan böyle değil. İster doğa yarattı deyin, ister Tanrı, ister Allah... Fark etmez. İnsanın elinde seçenekleri vardır. Ahlak da o seçeneklerden çıkar. "A'yı mı, b'yi mi, c'yi mi

yapayım?" Filanca medeniyetin ahlakı diyor ki "A'yı yap, b'yi, c'yi yapma." O toplumun medeniyet tasavvuru böyle. Bir başka medeniyet tasavvurunun ahlakî kuralı, "yok yok a'yı yapma b'yi, c'yi yap" diyor. Farklı medeniyet tasavvurları, farklı ahlakî değerler çerçevesinde şekilleniyor çünkü. Modernite bir şey söylüyor, Marxist ahlak tasavvuru başka bir şey söylüyor. Mesela şu benim çok hoşuma gitmişti Marxist ahlak tasavvuru ile ilgili olarak. Faiz meselesini gayet iyi açıklıyor. Faizsiz bir dünya olabilir mi? Bir zaman olmuş, şimdi yok. Peki daha sonra olabilir mi? Neden olmasın?! Kapitalizmin ilânihaye yaşayacağını kim garanti ediyor ki? Bu dünya böyle, her şey fani.

Çok yaşayacak gibi durmuyor hakikaten...

Durmuyor. Ama ondan sonra ne olacak? Belki Marxist bir tasavvur galebe çalacak. Bilmiyoruz ki...

Ya da hiç bilmediğimiz yeni bir tasavvur şekillenecek. Bunu şu yüzden söylüyorum. Sizin tarifinize baktığımda tarihin ve dinin, değer yargısı, dolayısıyla sınır üreten alanlar olduğu sonucuna varıyorum. Ahlak dediğiniz şey de o sınırlardan biri. Dolayısıyla insanın tarihe ve dine ihtiyacı var derken, aynı zamanda sınırlanmaya ihtiyacı var mı demiş oluyoruz? Tasavvuftan ve insanın "eşref-i mahlukat" olduğu haberinden yola çıktığımızda sınırlanma ihtiyacını nasıl açıklarız?

Dediğim gibi insanda seçme yeteneği var. Zebra sürüsünde yok böyle bir yetenek, ama hepsi aynı kurala uyuyorlar. İnsan ise kurallara uymayı ya da uymamayı seçebelir, farklı kurallar arasında tercih de yapabilir. Seçme yeteneği olunca farklı se-

çenekler de devreye girer. Farklı ortaya konuşlar, varoluşlar... Bakın yaratılış demiyorum, seküler bir söylemdeyim... Çünkü bütün bu farklı düzeyler, gene farklı türden tahakkümler içerirler. Hâlbuki zebra sürüsünün bir tek başı var, hepsi ona uyuyor. Çünkü seçme yetenekleri yok, başka bir baş seçemezler. Seçme yeteneği olduğunda ise kurallandırmak gerekiyor. Buna kimisi ahlak, kimisi yasa, kimisi örf, kimisi de gelenek diyor. Adı ne olursa olsun, hiç mühim değil. Ama seçme yeteneği olunca anarşi ortaya çıkıyor. İnsan tek başına bir birey olarak yaşayamıyor. Başka insanlarla yaşaması gerekiyor. Çünkü o öyle bir yaratık. Kurtlar bile sürü halinde yaşıyorlar. Balıklar sürü halinde yaşıyorlar. İnsan da yalnız yaşayamıyor. Birlikte yaşama tecrübesinden de ahlak ortaya çıkıyor. Yasa deyin, ahlak deyin, örf deyin. Kurallar olmadan birlikte yaşanmıyor.

Hayatı yaşanır kılan şey kurallar mı?

Evet, aksi halde kaos oluyor. İnsan bu dünyada iki şey arıyor: Biri huzur, diğeri güven. Bunları ikisi birbirleriyle çok alakalı. Güven yoksa huzur da yok. Huzur yoksa güvensizlik ortamına düşmüşsünüz demektir. Tedirgin bir adam düşünün. Ailesinde, çevresinde, etrafına huzursuzluk saçar. Çünkü kendisi de güvensizdir, ikircikliidir... Önce huzur ve güven... Refah ondan sonra geliyor. Eski bir atasözü, "azıcık aşım kaygısız başım" diyor. Huzur ve güven arıyorum, o zaman ekmeğim de az olsun kaygım da...

Ama tarihi azıcık aş ve kaygıyla yetinenler yazmıyor...

Tarihle ve dinle olan ilişkim uzak perspektiften baktığım zaman bana böyle görünüyor. Mantık açısından baktığınızda

ikisi arasında nitelik bakımından bir fark yok. İkisi de birer inanç. Birinde Allah'la, peygamberle, şeyhle bağlantı kuruyorsunuz; diğerinde anneyle, babayla, padişahla... Hiç mühim değil. Mühim olan kurduğunuz ilişkinin niteliği. Görmediğiniz bir adamla irtibat kuruyorsunuz. Nietzsche'yi, Goethe'yi, Sheakespeare'i görmüyorsunuz, ama ne dediklerini biliyor, söylediklerinden ilham alıyorsunuz. Marx'la bir irtibat kuruyorsunuz. Onlara ihtiyacınız var. Onlara ihtiyaç duyduğunuz için de idealize ediyorsunuz. Din ve tarih farklı insanları ve geçmişleri, farklı şekillerde idealize ediyorlar, ama sonuçta her ikisi de idealize etme fiiline dayanıyorlar.

Rol modeller geliştirerek mi yapıyorlar bunu?

Evet. İdealize ettiğiniz o insanla bir süre birlikte yaşasanız belki de mutlu olmayacaksınız.

Peki din "neden varım" sorusuna nasıl cevap veriyor, o cevabı önemli kılan ne? Medeniyet "ne yapacağım, nasıl yapacağım" sorularının cevabı gibi. Fakat "neden varım" sorusu da bu sorulardan bağımsız değil...

Din "neden varım" sorusuyla bitmiyor. "Ne yapacağım, nasıl yaşayacağım" sorularına da cevap arıyor. Tarih bu noktada dinden çok farklı bir şey değil. Aslına bakarsanız tarih dini kapsıyor, din de tarihi inşa ediyor. Bu ikisi çok iç içe alanlardır. Roma tarihi Hıristiyanlık'ın da tarihidir ve Hıristiyanlık'ın tarihi bir miktar da Roma'nın tarihidir. Din bir manada Roma tarihini inşa ediyor. Türkiye'de din dediğimiz şey, bir takım ritüellerin içine sıkıştırılmış durumda, biz böyle anlıyoruz. Dini bu türlü kavrayış bize Batı'yla birlikte geldi. Çünkü Batı din

ve din dışı diye bir ayrım yaptı ve adına da sekülerizm dedi. Hâlbuki din medeniyet çerçevesi çiziyor insana. Varlığınızı, neden burada olduğunuzu açıklıyor ve dahası ne yapmanız gerektiğini söylüyor. Dolayısıyla medeniyet tasavvuru ile yakın bir ilişkisi var, ama ondan daha geniş bir çerçeveye sahip. Din, bir medeniyet tasavvurunun kurucu öğesi olarak düşünülebilir. Böyle düşündüğünüzde yapısal manada tarihteki akımlardan bir farkı olmadığını görürsünüz. Çünkü insanî, beşeri ve evrensel sorulara cevap verir. Hatta usul de öğretir, nasıl yapacağınızı söyler.

Fakat tarih ve bilim de "neden" sorusunun cevabını veriyor...

Biraz veriyorlar. Ama din kadar tatmin edici bir cevap hiçbir kaynaktan gelmiyor. İşte bu noktada inanç devreye giriyor. Hiçbir bilgi bu konuda inanç kadar tatmin edici olamıyor. Burada dini ya da mistik tecrübenin de büyük bir rolü var. Bu bazen seküler insanlara da olur. Tabii böyle olduğu zaman "neden" sorusunun cevabı başka bir boyuta dökülür. Ama temel olarak seküler insanın cevabı bireyseldir. Rasyonel bir bilgiyi başka insanlarla paylaşabilirsiniz, çünkü akıl, zihin aşağı yukarı herkeste benzer bir düzenekle çalışır. Ama mistik bir bilgiyi paylaşamazsınız, çünkü o zihnin, aklın ötesindeki kodlara dayanır. Bu tecrübe dindar insanda da, seküler insanda da vuku bulabilir. İsterse insan bu bilgiyi nakledebilir de. Ama sadece bilgiyi nakledebilir, mistik tecrübe nakledilemez. Kimi inanır, kimi "ya hu komik bunlar, batıl itikat" der geçer. Fakat mistik tecrübe de realitedir.

Buradan yine medeniyet kavramına dönmek istiyorum.

Medeniyet sizin çok sık kullandığınız bir kavram. Aslında şimdiki zamana ait pek çok olguya medeniyet kavramı üzerinden bir eleştiri üretiyorsunuz. Neden bu kadar önemli medeniyet kavramı?

Yaşadığım hayatta şunu gördüm: Bu toplumda yetiştim büyüdüm. Bu toplumun renklerini, zevklerini aldım vs. Sonra biraz dışarılara gittim. Meraklıymışım, iyi kötü bakıyormuşum, soruyormuşum, tırtıklıyormuşum ki şunu gördüm: Bu toplum bir şey üretemiyor. Niye üretemiyor diye merak ettiğimde ise bu toplumun üzerinde antant kaldığı birtakım temel hükümlerin olmadığını gördüm. Varolmadığını gördüğüm bu temel hükümlerin adını koymaya çalıştım. O zaman ortaya çıktı "medeniyet tasavvuru" diye bir lakırdı; "medeniyet algısı," "medeniyet tahayyülü" de diyebiliriz buna. Batı'yla temas etmek ufkumu açmış ve bu sayede bunun farkına varmış olabilirim. Yani "kâfir" Batı'da bile kesintisiz bir akış ve toplumun üzerinde antant kaldığı temel hükümler var. Ne olursa olsun, beni o hükümlerin niteliği ilgilendirmiyor. Beni ilgilendiren şey o hükümlerin mütemadiyeti ve kendi içinde tutarlılığı. O toplumlarda medeniyet tasavvurunun önkabulleriyle üretilen dünya görüşü ve o görüşün hayata yansıması arasında ciddi bir tutarlılık olduğunu müşahade ettim. O zaman dedim ki, "bizim bir yere varamayışımızın sebebi, birinin yaptığını diğerinin bozması." Çünkü üzerinde mutabakata vardığımız kabuller yok. Onların yokluğu yüzünden bir dünya görüşü üretemiyoruz ve bu yüzden de neyi, nasıl yapacağımızı bilemiyoruz. İşte bunu tespit ettikten sonra bu noktadan geriye doğru giderek, acaba bir zamanlar böyle kabuller var mıydı, bu kabullerle neleri, nasıl ürettik diye bakmaya başladım.

Bizden kastınız kim?

Toplum. Ve özellikle bu şehirde yaşayan insanlar. Gördüm ki Osmanlı diye bir hadise var. O bir realite. Tek başıma ne görebilir, ne okuyabilirim?.. Fakat görebildiğim kadarıyla o realitenin bir bütünlük yakaladığını ve bu bütünlük içinde bir şeyler ürettiğini, daha doğrusu üretebildiği her şeyin o bütünlük sayesinde mümkün olduğunu anladım. Dolayısıyla ne bir Osmanlı hayranıyım, ne de Osmanlı nostaljisi taşıyorum. Ama bu realiteyi de söylemem lazım. Bir taraftan da mesela Orta Avrupa'daki Habsburg meselesini, Viyana'yı, Paris'i, New York'u gördüm. Bütün bunları anlamaya çalışırken Türkiye için neyin iyi neyin kötü olduğunu araştırmak yerine, onları kendi içinde tutarlı kılan süreçleri kavramaya çalıştım. Gördüm ki, kendi içinde tutarlı temel kabuller üretebilen bir dünyada ortaya konulan hayat da tutarlı olabiliyor. Bunun için insanlar güvenle bir şeyler ortaya koyabiliyorlar. Burada mevzu ortaya konulan şeyin ahlaki olup olmadığı değil. Neye göre, hangi kıstaslara göre yapacaksınız ki bu değerlendirmeyi? İslami kıstaslara göre mi değerlendireceksiniz, moderniteye göre mi? Protestan ahlak mı olacak ölçütünüz? Bunları tartışamazsınız ki, bir ahlakın diğerine üstünlüğü tartışılamaz seküler dünyada. Beni etkileyen ise mütemadiyet oldu hep.

Yani tutarlılık...

Onu çok önemsiyorum ve ciddiye alıyorum.

Peki tutarlılıkla ahlak arasında nasıl bir ilişki var?

Bilmiyorum. Ama şu kadarını söyleyebilirim. Kendinize

güveniyorsanız, medeniyet değerlerinizle varoluyorsanız, tutarlı da oluyorsunuz. Hayatta kazandığınız başarıyla ölçülen bir şey bu da. Tabii ahlak subjektif bir olgu. Hangi ahlak? Mesela Avrupa ile Amerika arasında ciddi bir ahlaki fark olduğu kanaatindeyim. Ama her ikisi de kendi içinde tutarlıdır. İnsanlığı nereye mi götürüyorlar? Bakın ben burada niteliği tartışmıyorum, sözünü ettiğim şey tutarlılık. Bu açıdan baktığım zaman İslami dünyanın önünde çok büyük bir imkân olduğunu görüyorum. Fakat İslami dünya bunun çok da farkında değil. Çünkü henüz dünyadan gerektiği kadar nemalanmamış vaziyette. Fukaralık belini bükmüş. Tabii fukaralık görgüsüzlüğü de getiriyor beraberinde. Direkt olarak bir ilgi olduğunu söyleyemem, ama bir ilişki var.

İslam dünyası yoksul sayılmaz kaynakları itibariyle ama dağıtım sorununu çözemiyor bir türlü...

Fukaralık derken, ruhî fukaralıktan bahsediyorum. Suudilerden bahsediyorsanız, bir görgü fukaralığı da var orada. Türkiye'de de bir görgü fukaralığı var. Başka türlü şu gökdelenler nasıl izah edilebilir? Akşam radyoda Exen Tower reklâmı veriliyor. Her gün önünden geçiyorum onun. Diyor ki "her iki köprüye de beş dakika mesafede." Gece sabaha karşı 03.00'da beş dakika mesafede olabilir belki. Ama reklâmcı aptal değil, toplumun nabzını elinde tutuyor.

Yani neye önem verdiğini biliyor.

Biliyor. Her iki köprüye beş dakika. Bana ne köprüden. Köprü bana göre bir geçit yeri. Ne bir eğlence ne bir ibadet, ne de bir zevk-ü-safa yeri. Hiçbir şey değil yani. Hani köprünün

üstünde dükkânlar olsa... Oradan boğazı seyret. O da yok. Ne yapacağım ben köprüde? Adam "İstanbul'a kolay erişeceksin," diyor. Hangi trafikte? İstanbul'da ne var, nereye gideceksiniz? Tutarlılık biraz şahsiyet meselesi. Belki şöyle diyebiliriz: Her toplumsal yapı kendi ahlaki çerçevesi içerisinde tutarlı.

Fakat ahlakın olmadığı yerde tutarlılıktan da söz etmek mümkün değil gibi görünüyor sizin tarif ettiğiniz izlekten gidince... Fakat işin başka bir boyutu daha var: Ahlak da fazlaca idealize edilen bir bilgi türü. Böyle olunca hayata geçirilmesi de zorlaşıyor. Dolayısıyla sürekli hakkında konuşulan ahlakla, gündelik hayatı şekillendiren ahlak arasındaki açıklık da tutarlılık dediğiniz şeyin önüne geçebiliyor.

İnandık dediğinizi uygulamıyorsunuz ve inanmadığınız ortaya çıkıyor. O kadar da ileri gidemem. Ayıp olur. Yapamıyor belki adam, o da var. Tasavvurunuzda bir boşluk bıraktıysanız, başka bir tasavvur arkadan gelip mıknatıs gibi yapışır ve her şeyi olduğu gibi değiştirmeye başlar yavaş yavaş. Siz de artık o tasavvur çerçevesinde davranmaya başlarsınız. İç dünyanızdaki dönüşümün farkına bile varmazsınız. Onu normal görmeye başlarsınız. Bu yüzden arada bir hayatın biraz dışına çıkıp bakmak gerekiyor. Tasavvurunuzla kendiniz arasındaki boşlukları görebilmek için. O boşluğu farketmezseniz, yaşadığınız hayat size normal görünmeye başlar. Bu anlamda varsa beni başkalarından farklı kılan –hani bu soruları bana sorduğunuza göre, böyle bir tarafım olmalı– hâlâ merak etmem, okumam, imkân oldukça araştırmam. Yoksa ben de yerli bir adamım. Bu ülke çok hoşuma gidiyor. Varlık problemimin cevabı burada. Bunu biliyorum. Asuman Krausse diye bir hanım var. Geçen gün gazeteye bir söyleşi vermiş. Dışarıda yaşamış

uzunca bir zaman ve ezan sesini çok özlemiş. Bana çok ilginç geldi bu. Çünkü manken bir hanım. Düşündüm ki, ezan sesi bir folklorik öğe boyutuna da sahip. Varlığı tanımlayan, ifade eden bir öğe. Pekâlâ özleyebilir. Özlemek için dindar olmaya gerek yok. Amerika'dayken akşam çan sesini özlediğimi hatırlıyorum. İlk gidişlerimde vardı, ama 2008'de kiliseler yalnızca Pazar günleri açılmaya, servisten sonra da kapatmaya başlamışlardı. O yüzden artık hafta içinde çan sesi duyulmuyordu.

Gene medeniyet ve din ilişkisine dönelim. Her dinin bir medeniyet öngörüsü var mı? Ya da her medeniyetin bir dini olmak zorunda mı?

Modernite Batı'da zuhur etti ve haksız da değildi orayı seçmekte. Çünkü Hrıstiyanlık, Katolik dünyası ilahi alana o kadar çok rasyonel öğe soktu ki, zamanla o rasyonel öğeler ilahi nitelikleri taşıyamayıp çöktüler. Rasyonel öğelerin özelliği şudur, akılla yanlışlanabilirler. Bir şey ya makuldür ya da değildir. Bunu bulup kolayca söyleyebilirsiniz. İlahi öğeler yanlışlanamazlar. Bu yüzden de inancın konusudurlar. Eğer siz inanç konusu olmayacak şeyleri inanç konusu yapar, rasyonel, yani yanlışlanabilir bir öğeyi inancınızın içine sokmaya çalışırsanız, biri gelip yanlışlar ve tüm inanç sisteminiz çöker.

Dünya düz değildir...

Değildir. Galileo'nun[51] "dünya yine de dönüyor" demesi gibi. Bu çok tipik bir örnek. Kutsal Kitap'taki kanonik metinlere Aristoteles'in görüşlerini sokuyorlar. Çünkü Aristoteles

51 Galileo Galilei, İtalyan gökbilimci ve filozof. D.1564-Ö.1642

o zaman henüz aşılmamış bir adam. Çok iyi niyetle yapıyorlar bunu. Fakat böylece kutsal olanla olmayanın karıştığı bir manzara çıkıyor ortaya. Adam diyor ki, "Ay mükemmel bir küredir." Sıkıntı buradan başlıyor ve uzun süren bir tartışmaya dönüşüyor. Sonra Galileo diye bir adam çıkıp bir alet yapıyor. Görüyor ki ayın yüzeyinde pürüzler var. Kutsal metindeki hikmet çöktü işte... İslam'da da böyle sıkıntılar oluyor bazen. İnanç konusu olmayacak şeyleri inanca sokarsanız, çöküşe mani olamazsınız. Modernitenin çıkması için, Katolik hikmetin çökmesi gerekti. Başka örnekleri de var bunun. Sonunda Roma'nın yıkılışına kadar gitti hikaye. Yapacak bir şey yok. Modernite keşişleri manastırların kalın duvarları arkasına, rahipleri de katedrallere hapsediyor. Böylece çıkıyor ortaya.

Bunun adına da sekülerizm diyoruz...

İnsan kalıyor kendisiyle başbaşa. Tabii tanrı, öte dünya, günah gibi mevzular da yeniden tanımlanmaya başlıyor. Karamazov Kardeşler'in[52] ortaya çıkış hikâyesi de bu işte. Nefis bir roman. Yeni bir ahlakı tarif ediyor. Fakat biz Türkiye'de bu tartışmaları hiç yapmadık. Ne sağcımız, ne solcumuz haberdar bunlardan.

Zorlu bir arayış ve mücadele var aslında orada. Burada ise kestirmeden varılmış bir bölüşüm kavgası hüküm sürüyor.

Öyle bir mücadele hâlâ yok. Çünkü o karar vermişlik, iç dünyanızın tatmin olmasıyla ilgili. İç dünyanızı tatmin edecek

52 1821-1881 yılları arasında Rusya'da yaşayan ünlü roman yazarı Fyodor Mihayloviç Dostoyevski'nin en bilinen eserlerinden. Yazar 1880 yılında Karamazov Kardeşler'i bitirdikten dört ay kadar sonra hayatını kaybetti.

şeyi bulduğunuz zaman biter. Onu nerede bulursanız orada kalırsınız. Böylesi bir deneyimi yaşadıktan sonra şunu da görürsünüz. Maddeler dünyasındaki bütün olgular iç dünyanıza "işte tamam" dedirtecek nitelikte değildir. Böylece seçmeyi öğrenirsiniz, tercih yapmayı. Siz elinizi sürmezsiniz o nesneye, ama isteyen denesin de dersiniz. Bakıyorsunuz Avrupa'ya, onlar neyi denediler? Teknolojinin kudretini... İki büyük savaş yaşadılar. Olacak şey değil. Baktılar ki oradan bir şey çıkmıyor. Başka bir yöne saptılar ve dinlerin gayrıahlakî dediği pek çok şeyi denediler. Hâlâ da deniyorlar. Çünkü henüz aradıklarını bulamadılar.

Aradıklarını bulamadılar derken ne kastettiğinizi bilmiyorum, ama ararken pek çok şey de buldular...

Seküler dediğimiz dünya görüşü, Katolik dünya görüşünün Aydınlanma ve sonrasındaki tadilattan geçirilmesiyle ortaya çıktı. Yani aslında o tadilatta yeni bir din inşa edildi. Bir inanca, bir temel dogmaya dayanan bir dünya görüşü bu. Sanayi devrimi onun ürünü. Savaşlar onun ürünü. Postmodernite de onun ürünü. Hadise böyle devam ediyor. Biz de şimdi din deyince bu açıdan bakıyoruz Türkiye'de yaşanan Müslümanlığa. Ama benim kişisel maceram böyle değil. Ben, neden tutarlı olamıyor neden üretemiyoruz diye bakıyorum. Mesleğimden de bir analoji yapabilirim. Bir cisim farklı kuvvetler tarafından aynı anda bu kuvvetlerin bulunduğu yöne doğru eşit ölçüde çekilirse o cisim hareket etmez. Ama o kuvvetler paralel bir doğrultuda bu cismi çekerse, hızlanarak hareket eder. Bizimkisi ilkine benziyor. Bu ayrılık cismin hiçbir tarafa hareket etmemesine neden oluyor. Durağan bir toplumda yaşıyoruz. Ama bir tarafa doğru meyil ettiği anda, bu hareketsizlik sona

erecek. Batı'nın serüveni bu. Şimdi bizde de din dar bir çerçevede algılanıyor. Bu dar çerçeveden bakınca din var ve bir de din dışında bir hayat varmış gibi... Halbuki hadisenin hakikati böyle değil. Modernite de nitelik itibariyle bir din olarak görülebilir. Tapınakları, inancı, amentüsü ve ritüelleri var. Bu ritüellerin içinde kadim Katolik olgusu, sosyolojik, kültürel ve ahlaki öğeleriyle varlığını sürdürüyor. Öte yandan o olgu korunur ve bir noktaya kadar kendini temsil de eder modernitenin içinde, fakat asla dominant bir noktaya gelmesine izin verilmez. Peki nedir bu modernitenin düsturu, neye göre karar verir buna? Faydacılıktır. Eskilerin maslahat tabir ettikleri faydanın peşindedir modernite. "Bugün bize faydalıysa bu olsun, buna izin veririz." Tabii buradaki fayda tanıma muhtaç. Şuna benziyor: Bugünkü kriterlere göre para getiriyorsa, sağlık getiriyorsa, toplumu rahatlatıyorsa güzel. Yani günübirlik yaşanan bir maslahat hadisesi. Hâlbuki dinlerin bunların dışında daha genel kriterleri olur. Dolayısıyla o kriteri tatbik ettiğiniz zaman o günkü hadise size fayda getirse dahi onu ortadan kaldırmak zorunda kalabilirsiniz.

İslamiyet'in, Osmanlı uygulamalarının 19'uncu asırdaki zaafının temelinde de bu yatar. Çünkü karşısındaki medeniyet tasavvuru başka kurallara göre çalışıyordu. O kuralların temelinde ise maslahat, yani fayda yatıyordu. O fayda neydi, maddi dünyanın –ki kaynakları mahdut– getirisini temellük etmek, kullanmak, sarfetmek ve güç kazanmak. Osmanlı'nın bu noktada çok ciddi yaptırımları, endişeleri, sınırları vardı. Bunlardan vazgeçmedi. Vazgeçemedi ve sopayı yedi, dağıldı bitti. Sonra, 20'inci asrın başında Batı dünyası hiç ummadığı bir kırılmayla karşılaştı, 1914, Birinci Dünya Savaşı. Onun yaralarını sarayım derken, 1939, İkinci Dünya Savaşı.

Bu tarihten şu dersi aldılar: "Demek ki bizim temel kabullerimizde bir sıkıntı var." Oradan da postmodernite çıktı. Ama beri yandan da o temel kabuller varlığı o kadar rahatlatmış, kendine güvenir hale getirmişti ki Avrupa vazgeçse perişandı, Amerika vazgeçmeye yeltenmedi bile ve hâlâ vazgeçmiyor. Osmanlı'nın bakiyesi olan toplumlar –mesela bizler, ben mesela kendimi öyle görüyorum. Kendime "örselenmiş bir Osmanlı"yım diyorum. Çünkü Osmanlı'nın bütününün farkında olan ama onu yaşayamayan bir varlığım– şunu gördük: Bütün dünyanın, bütün insanlığın bir başka renge, bir başka dokuya ihtiyacı var. O doku da şu anda iyi-kötü, eksik-fazla Müslüman dünyasında mevcudiyetini koruyor. Bendeki kanaat o. Olaylara da iyimser taraftan bakmayı tercih ediyorum. Bendeki resim bu: Din medeniyet kurucu bir unsurdur. Ritüeller onun bir alt öğesi olarak içindedir. Esas olarak insanı inşa eder din. Kur'an'ı Kerim'e de baktığınız sizi inşa ediyor. Bütün o ritüeller, bilgi ve hikmet bu inşa sürecinin boyutlarıdır. İnanan için bu söylediğim Allah'ın bir boyutu, inanmayan için ise o dine dair bilginin bir boyutu. Din, insana ahlaki bir boyut katar. Katolik ahlaktan da söz edebiliriz, Marxist ahlaktan da... Bunlar birbirleriyle mukayese de edilebilirler. Biri "a" derken, öteki "b" der, insan hangisini isterse onu seçer. Bu seçim de neye inandığınızla ilgilidir.

Yani karşılaştırma eylemi tamamıyle özneldir.

Evet. Ortak bir karşılaştırma mümkün değil. Çünkü karşılaştıranın ilgisi ve bilgisi de önemli. Burası kırmızı, burası mavi diyebilirsiniz... Doğrudur. Ama hangisi daha iyi? Bana göre kırmızı, ötekine göre mavi. Kimine göre de yeşil daha iyi.

Can Yücel'i[53] hatırladım şimdi, enteresan bir adamdı. Mesela onun bir dünya görüşü, bir hayatı ve bu hayatın bir yapısı var. Datça'daki evine gittim, yaşadığı şartları gördüm, mezarını biliyorum iyi-kötü... Bütün bunlar tercih meselesi. Hangisi daha iyi? Ona ve onu sevenlere göre bütün bunlar iyi. Mühim olan kavga etmeden yaşayabilmek.

Bu nasıl mümkün olacak?

Zor bir şey. Müslümanların onlara saldırmaması, yan gözle bakmaması gerekiyor... Onların da Müslümanlara...

Saldırmazlık biraz özgüvenle ilgili galiba...

Tabii. Dünya sırf Katoliklere, Müslümanlara ya da modernistlere verilmiş değil. Hayat akıyor ve bu dünya herkes için var. Bu söylediğim ütopik bir şey. Öte yandan savaş bitmez, ondan şüphe etmeyin. Mücadele de bitmez, kıskançlık da... Ama gene de insan olabildiğince kendini alıştırırsa ufak tefek şeyleri hoş görebilir. Biraz daha büyürse o şeyler ya kaçar ya da yumruğu yapıştırır. Bu dünya böyle.

Şu son yıllarda çok kolay saldırı altında hissediyor bazı Müslüman gruplar sanki...

Çünkü provoke ediliyorlar...

Ama çok kolay da provoke oluyor bazen.

53 Şair. D.1926-Ö.1999

İnsanları hep böyle maddi varlık üzerinden varolmaya teşvik ederseniz, gerilmiş birer tanbur teline dönerler, en ufak dokunuşta "tınnnn" diye inlemeye başlar. Biraz daha çekersen o teli kopar. Halbuki insanları edebiyatla, sanatla, felsefeyle ve dinle yumuşatırsanız hem bu kadar kolay provoke olmaz, hem de kolayca kopmazlar.

Demek istediğiniz, bu provokasyona kolay kapılma halinin bir tür dilsizlikten kaynaklandığı mı? Kendilerini ifade edebilecek bir dili olanlar, bu kadar kolay asabiyete kapılmıyorlardır belki de...

Bir süre sonra o dile gerek kalmıyor da olabilir. O dille öğrendiğiniz şey, o varlık hali size yetiyor. Kendini ifade etmek ayrı bir hadise. Sait Faik, "yazmasam delirecektim" diyor. Siroz olduğunu öğrenmiş doktorlardan, adaya dönüyor. Bakıyor ki hayat cıvıl cıvıl akıyor bir taraftan. Tütüncüye gidiyor, ince bir defter ve bir de kurşun kalem alıyor, yontuyor, "yazmasam delirecektim" diyor sonra. Bu başka bir şey. Yaz demişler ona. Kendinizi inşa etmişseniz, hayata, insanlara bakabiliyorsunuz.

Bahsettiğim daha çok şöyle bir şey: Bir çocuğu kızdırmaya çalışırsınız, "annen çirkin, sen de çirkinsin" diye mesela. Size kızar. Annesinin güzelliğinden şüphesi yoktur çünkü, bunu bir saldırı olarak görür. Fakat saldırıya verecek usturuplu bir cevap bulamadığı için söyleyeni susturmaya kalkışır. Pek çok din temelli şiddet halinde bu var sanki...

Şu dergilere bakın (muhafazakâr moda dergilerini gösteriyor.) "Biz varız" diyor kızlar şimdi. Hâlbuki biraz sanat, edebiyat vs ile varlığın üç kuruşluk giyside, üç bin liralık pabuçta,

bilmem kaç liralık otomobilde olmadığını görecek. Ama onu göremiyor şimdi.

Kendini sahip olduğu ya da olmak istediği bu şeylerle inşa etme telaşındadır belki.

Bu modern insanın temel sıkıntısı.

ALTINCI BÖLÜM:

BİR MEDENİYET TASAVVUR ETMEK

Bir materyal medeniyet var bir de manevi medeniyet. Bu ikisi arasında tutarlılık değilse bile geçişkenlik olduğunu farz edebiliriz. Yani bunlar birbirlerini tanımlamasa bile etkiler. Bu gözle bakalım Osmanlı'ya ve bugüne. Bize kalan ya da elimizdeki materyal izler, sözünü ettiğimiz manevi medeniyet hakkında ne söylüyor? İçinden geçtiğimiz, birlikte inşa ettiğimiz bu değişim o medeniyetten neleri alıyor, neleri almıyor? Almayı seçtikleri, bu yeni kendilik tahayyülümüz hakkında ne söylüyor?

Ortaçağ Avrupa'sının gotik katedralleri benim için çok anlamlıdır. O katedrallerin etrafında oluşan müzik de öyle. Yine tabii bildiğim kadarıyla konuşuyorum. Bütün bunlar neyi ifade ediyor? Toplumun o zamanki ihtiyaçlarını, bu ihtiyacı ortaya koymak için ürettiği altyapıyı. Teknoloji ve finans kaynağı var. O kaynak bir kral da olabilir kilise de. Bu kralların çok uzun ömürlü olanları da var, kısacık yaşayanları da... Bir resim ortaya çıkıyor. Ne diyor o resim? Yani o maddi dünyanın işaret ettiği manevi dünyada ne var? Bana göre o katedraller tipik simgesel yapılar. Bir tanesi bile durumu anlamaya yeter. İslam dünyasında da bunun paraleli var. Mesela ulu camiler, külli-

yeler. Bunlar da gotik katedraller gibi şehirlerin merkezinde yer alır ve o şehri betimlerler. Şimdi, maddi dünyayla manevi dünya arasında bir aykırılık, bir çekişme görmüyorum. Hatta şunu çok net ifade edeyim: Sadece manevi dünyayla yetinemez insan varlığı, hiçbir toplum yetinemez. Mutlaka maddi dünyadan, –biraz Müslümanca söyleyecek olursak– yaratılmış imkânlar dünyasından ve kendisine musahhar kılınan, emrine tahsis edilen bu dünyadan payını almak zorundadır. Bunu almadığı zaman hata yapmış olur. Size bir ikramda bulunuyor Cenab-ı Allah. O ikramdan istifade etmediğiniz zaman küfrân-ı nimet etmiş olursunuz. Eskiler böyle der. Ama bu oluyor. Buna karşılık bir başka manevi dünya inşa etti Batı. Sizin maddi medeniyet dediğinizin adı ise modernite. O da bir manevi dünya üzerinde duruyor. Manevi dünyasının temelinde ise rasyonalite, yani akıl ve bir de birey yatıyor. Ötekinin temelinde ise Allah veya Tanrı var. Ben Allah ve Tanrı'yı teslisten[54] dolayı ayırıyorum. Hrıstiyanlar için Tanrı diyorum. Burada bir aşağılama ya da ötekileştirme söz konusu değil. Fark olsun diye söylüyorum. Müslümanların ilahını ise Allah diye adlandırıyorum. Çünkü ikisinin ilah tanımına ilişkin kabulleri farklı. Bu kabuller, bugün içinde yaşadığımız dünyayı inşa eden uygulamaları geliştirdi. Bahsettiğimiz çatışma da bu kabullerin farklılığından kaynaklanıyor. Çünkü bir geçişme söz konusu. Bileşik kaplar meselesine benziyor. Bir tarafta müthiş bir zenginlik, refah, güç ve tahakküm var. Batı baskın geldi ve İslam dünyasını perişan etti. Türkiye de bundan nasibini ciddi manada aldı. Kemal Paşa'nın yapmaya çalıştığı, Türkiye'nin bu çatışmadan en az zararla paçayı kurtarmasını sağlamaya çalışmaktan ibaretti. Keşke daha çaplı bir kadro kursaydı. Ziya

54 Kutsal üçleme. Hrıstiyanlık inancına göre Tanrı kavramı Baba, Oğul (İsa) ve Kutsal Ruh'un terkibidir. .

Gökalp gibilerle değil, Cevdet Paşa gibilerle, Ebussuud Efendi gibilerle kursaydı kadrosunu. Rasyonalizmi de doğru düzgün, bütünüyle alsaydık. Bu işlerin böyle emir-komuta zinciri içerisinde olmayacağını daha evvel anlasaydık. Biliyorsunuz o dönemde totaliter, monarşik bir yapı var. Rasyonalizm ise eşitlikçiliği getiriyor ve zorunlu kılıyor. Akıl herkeste var. Yani Sanayi Devrimi, burjuvazi ortaya çıkınca, bunların bir mütemmim cüzü olarak ortaya çıkıyor rasyonalite. Burjuvaniz olmadan, rasyonaliteniz de bir zemine oturmuyor. Kimseyi zorla rasyonel yapamıyorsunuz. Fakat mutlak bir rasyonalite de mümkün değil. İşte bu yüzden patladı. Devrimin Rus Mujiklerine nasip olması Marx'ı çıldırtmıştı. Bizde de Demokrat Parti, "Yeter, söz köylünün"dür dedi aslında. Zavallı Marx mezarında ters dönmüştür Rusya'da olanlar karşısında. Fakat Lenin çok akıllı bir adam. Dönüştürdü sistemi. Baktı ki olmuyor, Stalin de vurdu yumruğu, olayı bitirdi. Onca insan öldü. Çünkü bu tür devrimlerde usul böyledir, kes at!

Buralara tekrar geliriz, ama ben önce bir Orta Çağ'a dönmek istiyorum. Batı ve Osmanlı Orta Çağ'ı farklı şekillerde tecrübe ettiler.

Osmanlı'nın bir Orta Çağ'ı yok. O dönemde çok özgür bir İslam dünyası var.

Başka bir Gazali[55]

Nereye kadar?

Her yerde. İçinde tanrıtanımaz Dehrîler de var mesela, ama kimse onlara hiçbir şey yapmıyor. Ateşe tapanlar, Yahudiler, Hintliler, Brahmanlar... Beytülhikme[56] kuruluyor. Zihin yapısı olarak müthiş bir yer. Bunlara kaynak ayırıyor, destekliyor, bunları saklıyor. Mesela Edessa Krallığı'nın kalıntılarını Bizans barındırmıyor, çünkü onları mülhid olarak görüyor. Kalıntılar arasında kadim Atina akademyasının ve lisenin kalıntıları da var. Adam "bunlar yaramaz" diyor. Çünkü felsefe var orada, soru soruyor. "Melek nereden geldi, nereye gitti" deyince kafası karışıyor haklı olarak. Bizim de karışır. Adamlar zeki. Fakat İslam toplumu, Gazali gibi bir adam yetiştiriyor...

Gazali'yi yetiştirmekle iyi bir şey mi yapıyor emin olamadım.

Gazali'yi ben farklı tanıyorum. Şu andaki Türk entelijansiyasının aklında benim tanıdığımdan ayrı bir Gazali var.

Kenan Gürsoy bu konuda beni biraz sıkıştırdı. Ben de o aralar bir şeyler okumuştum. Şöyle dedim: "İşin formel tarafı bir yana, Gazali diyor ki insanın sadece aklı yok. Aklın ötesinde de birtakım yetenekleri var. Dolayısıyla her türlü bilgisini aklın ötesindeki yetenekleriyle test etmelidir. Sadece akıl yetmez" diyor. Bunun karşılığını Gazali'den sonra gelenler

55 İranlı İslam alimi ve müderris. D.1058-Ö.1111 İslam filozoflarının Yunan felsefesine verdikleri referansları eleştiren Gazali bu nedenle İbn Rüşd, İbn Tufeyl ve İbn Bace gibi dönemin en büyük filozoflarıyla polemikler yaşamıştır. Özellikle Aristo, İbn Sina ve Farabi hakkında çok sert eleştiriler kaleme almıştır.

56 Abbasiler tarafından 800'lü yılların başında Bağdad'da kurulan kitaplık ve çeviri merkezinden oluşan bir bilim merkezi.

aşk koymuşlar. Yani insan hayat, fizik, matematik hakkındaki bilgisini mutlaka aşkla test etmeli, aşktan da yardım istemeli. Tabii aşka göre aklı eğitmek kolay. Yani kalbe göre akıl daha kolay eğitilebilir. Matematiğiniz vardır, felsefeye, dile aklınız erer. Oturur çalışırsınız, bir tez yapar bir şey ortaya koyarsınız. Bu böyle. Ama ondan sonra, özellikle felsefî konularda, aklın spekülasyon yaptığı –bu spekülasyonu müspet manada kullanıyorum–, yani düşünce ürettiği konularda bunun böyle olup olmadığının sağlamasını aşkla yapmalısınız. Gazali'den aşağı yukarı 800 sene sonra gelen Bergson,[57] bir de sezgiyi ekledi bu işin içerisine. Bu arada Thomas Kuhn,[58] Bilimsel Devrimlerin Yapısı'nda[59] paradigma meselesini söylüyor. Diyor ki malumunuz, "Paradigma bir düzlemdir. Bütün ilmi çalışmalar o düzlem içerisindeki bölgeleri aydınlatır. Ama sonra bir başka paradigma gelir, bir üstte, farklı düzlemde orada devam eder. Bütün doktoralar o düzlemdeki alanı aydınlatmaya yarar. Ama farklı paradigmayı, onun nasıl yapıldığını kimse bilmez. Birden birisi gelir bir atlama yapar."

Karl Popper de bilginin yanlışlanarak çoğalacağını söylüyor...

Ben de diyorum ki Gazali'yle bunlar örtüşüyorlar. O bilgiyi, o düzlemi, o bilim felsefesinin temel paradigmasını birisi akılla inşa etti. Ama atlamanın yani paradigma değiştirme anının mahiyetini izah edemiyor. Gazali "bu aşktır" diyor, öteki "sezgidir" diyor. Zaten aşkla sezgi arasında bir irtibat da vardır;

57 Henri Bergson, sezgicilik akımının öncüsü filozof. D.1859-Ö.1941.

58 Amerikalı filozof ve bilim tarihçisi. D.1922-Ö.1996

59 Kuhn'un 1962 yılında kaleme aldığı eserin orijinal adı, "The Structure of Scientific Revolutions." Kitap Türkçe'de Nilüfer Kuyaş çevirisyle Alan Yayıncılık tarafından 2003 ve Kırmızı Yayınları tarafından 2006 yılında yayınlandı.

ilham ya da mükâşefe dedikleri hadise. Benim Gazali'ye bakışım böyle.

Gerisiyle bilim tarihçileri uğraşsınlar. Onlarla çok ilgilenmiyorum, zaten ilgilensem de anlamam. Ama ben bir olaya baktığım zaman, o olayın ana parametrelerini yakalamaya çalışırım. Sonra da o parametreler arasındaki ilişkiyi yakalamaya uğraşırım. Bu ilişki de genel manada ya olumlamadır ya olumsuzlamadır. Onun dışında gri bölgeler de olabilir. Ama ilişkinin biçimi çok fazla değişmez. Ana parametrelerinde temel özelliklerini anlarsam detayları o sahanın uzmanlarına aittir diye düşünürüm. Bu düşüncelerimi ben Saim Bey'e[60] söylediğim zaman, "çok doğru" dedi. Saim Yeprem önemli bir kelamcı. Aklı başında dikkatli bir adam. Çok parlak bir zekâ. Benden iki yaş büyüktür. Ondan da onay aldım, olaya bakışım budur...

Bu anlattığınız Gazali benim sorduğum Gazali farklı kişiler gibi... Felsefi sorgulamayı reddeden ve içtihat kapısının kapanmasına vesile olan bir Gazali portresi de var ortada...

Farklı, çünkü Gazali'yi çevirenler Türkiye'nin mollaları... Onlar da işlerine gelen, gördüklerini, bildiklerini aşmayan yerleri çeviriyorlar. Merhum peder hayatının son 5-6 senesinde, Soğanağa Camii'nde, Gazali'nin önemli bir kitabı olan İhyaül-Ulumiddin'i okutuyordu. Liseye gidiyordum o zamanlar. Orda bu fikrileri yakalamasaydım, daha sonra da farklı kaynaklara bakıp onları teyit etmeseydim ben de Gazali'yi anlayamazdım.

60 Saim Yeprem, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi.

Çeviri problemi var diyorsunuz...

Hayata çok dar bakan insanlar yapıyor bu çevirileri. Felsefe bilenler, mistikler yapsınlar. Belki de biraz biraz yapıyorlardı şimdi. İlahiyat fakülteleri şu anda müthiş bir rasyonalizm rüzgârı altında, onunla savruluyorlar.

Tasavvuf ilahiyatın değil edebiyatın alanında şu anda. Çok tuhaf!

Değil mi?.. Oysa adam kendi varlığını çok geniş bir perspektiften görüyor. Kur'an fitneyi önlemeyi emreder. Fitneye sebep olmadığı sürece adamın itikadına, anlayışına karışılmaz. Onunla yaşamanın imkânları var, ondan istifade ediyor, karşılığını da ödüyor. Böyle bir anlayıştan İbn Sina diye bir adam çıkıyor. Ama aynı adamı gene İslami olduğu söylenen başka bir anlayıştan da küfürle suçluyorlar. Çünkü şeriatın mizanına vurduğun zaman mantıken bu adam suçlu oluyor. Öte yandan o mizana vurulmuyor İbn Sina, çünkü vurulsa kafası kesilecek. Şunu da ilave etmeli. Orta Çağ'ın önemli aktörleri arasında sofistler de var. Bunlar hayatı bir başka boyutta değerlendiriyorlar. Kadere başka türlü bakıyorlar. Bilgiyi başka türlü görüyorlar. Varlıklarıyla da toplumu rahatlatıyorlar. İslam dünyasında ise Abdulkadir Geylanî, Ahmet Rıfaî gibi insanlar var. Ahmet Yesevî var, Nakşıbendî silsilesi var. Çok verimli yıllar. Toplum için bir altyapı oluşturuyorlar adeta. Bu dönemde bir siyasi birlik olmadığı doğrudur.

Ama bilgi ve tahayyül birikiyor...

Evet. Birikiyor ve bu dönemde Halife herkesin üstünde ama sözü de fazla geçmiyor.

Bir evren tarifi şekilleniyor...

"Ben sizi kabileler şeklinde yarattım, ama birbirinizle bilişesiniz diye. Benim indimde en makbulünüz takvaca üstün olanınız, yani benden en çok çekinenizdir."[61] Ama iki önermeyi yadsımıyor, kabul edersin ya da etmezsin: Birbirinizle irtibat kurun diye sizi farklı yarattım diyor. Yani birbirinizle temas edin diyor. Ve birbirinize karşı üstünlüğünüz ancak takva üstünlüğü olabilir diyor, başka da bir üstünlük ve hiyerarşi tanımıyor. Yani dünyevi bir hiyerarşi tanımlamıyor. İnsan temas etmeden yaşayamaz. Bir medeniyet ancak temassızlıktan, iletişimsizlikten ölür. Çünkü temas ve iletişim medeniyetin can suyudur.

Kapsayıcılığın ya da dışlayıcılığın önemi de buradan kaynaklanıyor galiba...

Çin'den Avrupa'nın en ucuna kadar büyük bir iletişim ağı var İslam Orta Çağ'ında. İnsan gidiyor, geliyor ve ticaret yapıyorlar. Bağdat bu sayede Bağdat oluyor. Çünkü maddi dünyadan kendisine verileni kat kat fazlasıyla alıyor. Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur diye hudutları kapatırsanız donakalırsınız. Osmanlı'nın da Karlofça'dan, yani 1699'dan sonra en büyük sıkıntısı budur. Frenk dünyasında aldığı bu ilk yenilgi karşısında bir travma yaşıyor, "bu kâfirler bizi nasıl yendi?" diye soruyor. Bu soru ve verilen cevap çok önemli. O dönem Batı'ya giden adamlar ne gördüler bilmiyorum, ama bu sorunun cevabını aramak için gönderiliyorlar. Fakat gördükleri güzel kızlar, açık gerdanlar...

61 Hucurât, 13, Kur'an-ı Kerim.

Batı da kendini kolay gösteren bir medeniyet sayılmaz, görmek için uğraşmanız gerekir.

Ama gittiysen göreceksin, Allah bu iki gözü, zihni sana boşuna vermemiş...

Osmanlı, Türk, modernlik

Medeniyet dedik, kültür dedik... Bunlar arasında kimliğin nasıl bir yeri var? Kimliğin medeniyet tahayyülü ve kültürel tecrübe ile nasıl bir ilişkisi var? Herşeyden önce çok mu lazım kimlik denilen şey?

Benim bu konuda şöyle bir kişisel tercihim var. Bu da kültür ve medeniyet konusunda yaptığım okumalardan kalan bir tortu. İstanbul Üniversitesi'nde Mümtaz Turhan[62] vardır, Erol Güngör[63], Yılmaz Özakpınar[64] bu konuda en değer verdiğim yazarlar. Diyorlar ki medeniyet soyut bir şeydir, zihinlerde var olan bir ütopyadır. Düşünce ve duygu bütünüdür. Medeniyet aksiyona intikal edip, yani harekete dönüşüp dünyada görünür hale gelince de kültür oluşur. Aşağı yukarı böyle bir tanıma ulaştım okuduklarımdan. Sanki matematiksel bir tutarlılığı vardı bu tanımın, kabul ettim. Dolayısıyla kültür dediğim zaman, medeniyetin olmazsa olmazı bir etkinlik alanından söz ediyorum. Medeniyetin hayata intikal eden bütün veçheleri kültürü oluşturuyor diye düşünüyorum. İnsan biçim olmadan yaşayamaz. Çünkü insan, zamana ve mekana bağlı bir varlık.

62 Psikoloji profesörü, akademisyen, Türkiye'de deneysel psikolojinin kurucusu. D.1908-Ö.1969

63 Sosyal psikoloji profesörü, akademisyen. D.1938-Ö.1983

64 Tecrübi psikoloji profesörü, akademisyen, D. 1934.

Mutlaka hareket etmek zorunda. Dolayısıyla o hareketle beraber biçimler de bir ihtiyaca karşılık olarak ortaya çıkıyor. Burada asıl soru o ihtiyacın nasıl oluştuğu. Arkanızdaki medeniyet tasavvurunuza göre zihninizdeki sevdiğiniz, inandığınız değerler sistemine göre oluşuyor o hareket. Bu oluştuğu anda kimlik de ister istemez ortaya çıkıyor. Yani sizin değerler manasında, medeniyetin taşıyıcısı ve onu hayata intikal ettiren kültürün üreticisi olarak durduğunuz zemin kültür. Toplumsal ölçekte bir birey ve onun kimliği böyle ortaya çıkıyor. Diyelim ki Ahmet'in tasavvurunun ürettiği B kültürünün içerisindesiniz. Ahmet'in tasavvuru ile B kültürü arasında direkt ve ciddi bir iletişim var. Çünkü kültürü ortaya koyan bütün biçimler medeniyet tasavvurundan alıyor rengini ve şeklini. Üstelik o renk ve şekil hayata intikal ettikten sonra dönüp yine o medeniyet tasavvurunu besliyor. Sonra da Ahmet diyor ki "biz şuyuz, biz böyleyiz." Bunu yapmazsanız medeniyet ütopik bir şey olarak kütüphane rafında kalakalır. Zihninizdeki tasavvuru harekete dönüştürdüğünüz zaman da ister istemez sizi diğerlerinden ayıran birtakım özellikleriniz ortaya çıkıyor. Bunlar biçimlerle ortaya çıkanlar. İnsanlar sizinle biçimlerin ötesinde iletişime geçtiklerinde, belli duygudaşlıkları paylaştıklarında kimliğiniz daha tinsel bir boyutuyla beliriyor. Dolayısıyla medeniyet tasavvuru bana göre kültürün ve kimliğin betimleyici unsuru olarak var ve çok önemli.

Diyorsunuz ki kimliksiz olmaz...

Olmaz.

Olmaz mı diye ısrar etmemin bir nedeni var. Kimlik politikaları ortak sorunların görünürleşmesine engel oluyor.

Bütün kimlikler, onları çeşitli standartlara büründüren bir piyasa baskısıyla karşı karşıyalar mesela. Ama buna karşı bir arada mücadele etmek yerine birbirleriyle mücadele etmekle meşguller. Kimlikler serbest piyasanın yeni ajanları olarak yeniden üretiliyor ve aslında farksızlaştırılıyorlar sanki. Bu da onları birer tuzağa dönüştürüyor. Bu yüzden belki de kimliklerden kurtulmak için bir yol bulmak gerekiyor artık.

Bunun bir sınırı var. Dünyada yaşamak için belli maddi sınırlara, oranlara, nispetlere ve sayılara ihtiyacımız var. Söylediğiniz kimlik politikalarına mikro-milliyetçilik diyorlar şimdi. Birtakım dengelerle beraber o da bir dengenin ucunda duruyor. Mesela Kosova bir dengenin ucunda duruyor. O dengenin bir yanında da Makedonya var. Belli bir denge çubuğunuz var, orasında burasında duruyor bütün bu kimlikler. Yeryürüzündeki kaynaklara ve nüfusa bakın. Sonra bedenin dengesine bakın. Nabzınız 80 atıyor, 180 atsa hastasınız demektir, 280 atsa ölürsünüz. Ateşinizin de belli bir oranda olması gerekir. Yani varolmak için belli gereksinmelerimiz var. Ama o gereksinimlerin fazlasına sahip ya da maruz kalmak bizi öldürebilir de. Kimlik meselesi de bunun gibi. O etnisiteler belli hırçınlıklar ve belli fantaziler içerebilirler. Mahzuru yok. Bu doğal bir hal. İyidir de bir noktaya kadar. Ama bu hal belli bir sınırın üzerine çıkarsa sıkıntı yaratır. Bu sıkıntıyı şu veya bu şekilde aşabiliriz de aşamayabiliriz de. Önemli olan kimliği oluşturan özelliklerin saklanması ve korunarak bir üst kimlik seviyesine çıkartılabilmesi. Kimlikler böylesi bir seviyede daha rahat konuşabilirler. Bunun çeşitli örnekleri var. Roma İmparatorluğu önemli bir örnek. Osmanlı İmparatorluğu da öyle. Büyük Britanya bunu beceremedi, Amerika Birleşik Devletleri de üstesinden gelemedi. Hepsinin bir ömrü vardı, bitti ve öldüler.

Türk imajı

Bu perspektiften Türk kimliğine bakalım. Nasıl biri Türk? Kimdir, nedir, neyin nesidir? Osmanlı Türk müdür?

İsterseniz bu soruyu milliyetçilik maceramı anlatarak cevaplayayım. Orta Mektep çağlarımda evimizde tabii ki bir "Türk" sözü kullanılırdı. Çok yüceltilmezdi ama "Türk kültürü", "Türk milleti", "Türk devleti" gibi tamlamalar geçerdi cümle içinde sık sık. Öte yandan aynı yıllarda Nihal Atsız'ın, Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun kitaplarını okuyordum. Bunları bir araya koyunca kafamda bir Türk imajı belirdi. Bu imajın içinde Çin vardı. Türkler mert ve doğru; Çinliler ise kötüydüler...

Atsız'ın çerçevesinden öyle görünüyor tabii...

Yine ortaokul sıralarında şimdi adını hatırlamadığım bir yazardan Bizans, Osmanlı, Fatih romanları okudum. Oralarda da Bizans kötü ve kalleş; Türk iyi. Sonra lise geldi. Lisede modern Türk edebiyatıyla irtibat kurmaya başladım. Oradan Yunan edebiyatına geçtim. Bendeki iyi-kötü ayrımı değişmeye, yumuşamaya başladı. Liseden sonra o ayrımın yerine daha çok İslam duygusu geldi. Ama sözünü ettiğim İslam'ı, bugünkü İslam'la karıştırmayın. Sözünü ettiğim İslam şahsiyet yapıcı bir unsur olarak başka türlü bir içeriğe sahipti. Şöyle izah edeyim: Evde size bir şeyler söylüyorlar. Camiye gidiyorsunuz, bir şeyler işitiyorsunuz. Babam zaten ayrı bir alem. O da bir şeyler söylüyor. Türkçülük 14-15 yaş noktasında kaldı. Tabii Nurettin Topçu'yu[65] a anmam gerekir. Çocukluğumuzdan beri

65 Düşünür, yazar, akademisyen. D.1909-Ö.1975

tanıyoruz onu da. Ne diyor, nasıl bir İslam anlatıyor, sözünün arkasındaki olay ne? Sonra Ziya Nur Aksun'u[66] tanıdım. Bu mühim bir adam. Onun tarih ve Osmanlı hakkındaki görüşlerini öğrendim. Bu arada üniversitenin üçüncü sınıfında, Türk Üniversite Korosu'nun Klasik Türk Musikisi korosuna devam ediyordum. Üniversite bitince konservatuar gündeme geldi. Bir yandan mühendissiniz, bir yandan mimarlığı merak ediyorsunuz, hatla, ebruyla ilgileniyorsunuz... Derken bir dünya ortaya çıkmaya başladı. Bu dünya ortaya çıkınca, Kürşatların dünyası güzel bir hatıradan ibaret kaldı.

Ziya Nur Bey 1930 doğumluydu. Aramızda 12 yaş var. Bayağı ciddi okumuş, meraklı bir insan. Bir Osmanlı resmi çizmişti. Onunu çizdiği Osmanlı resminin o zamanki dünya konjonktüründe yeri vardı. Sonra ben, gene kendi kanaatimle, onun bıraktığı yerden onu biraz tamamlamaya çalıştım. Hâlâ da tamamlamaya çalışıyorum. O resimde Türk imajı var. Ama tabii Türk bir isim olarak var. Osmanlı ile devam ediyor. Osmanlı Türk müydü? Tabi şu anda Türk kelimesi çok istismara uğradığı için pek de kullanmak istemem, ama bana sorarsanız Osmanlı Türk'tü.

İstismara uğramaktan kastınız ne?

Siz bayrağı ve Türk'ü yerli yersiz, her yerde kullanırsanız, ben artık onları kullanmak istemem. Çünkü çok farklı yerlere çekilmiştir. Bunun ötesinde Osmanlı Türk'tü, Müslüman'dı ve Sünni'ydi. Çağını bir şekilde okudu ve kendisiyle birlikte dünyayı farklı bir yere taşıdı. Şu anda herkesin kullandığı Türk ke-

66 Tarihçi, hukukçu ve yayıncı. D.1930-Ö.2010

limesi benim için çok büyük bir mana ifade etmiyor. Bu biraz reaktif bir tutum da olabilir. Çok yerli yersiz kullanılmasına tepki duyuyor olabilirim. Ama Osmanlı Arap mıydı sorusunun cevabı çok net: Kesinlikle değildi. Türk'tü. Osmanlı'yı tarih noktasında etkili, iz bırakır kılan da Sünni İslamiyet'ti. Kendi etnik yeteneği ve deneyimiyle çağını doğru okuyup kaderin yönlendirdiği bir akış içerisinde bir iz bıraktı tarihte.

Peki bu izin dünya açısından önemi ne?

Şöyle bakıyorum hadiseye: Osmanlı uygulaması İslam uygarlığının son özgün uygulamasıdır. Ondan sonra İslam uygarlığı özgün biçimde uygulanmadı. Yok mu İslam uygarlığı diye bir şey? Hâlâ var ama, karışık bir vaziyette. Başka uygarlıklardan fazlasıyla etkilenmiş, örselenmiş, bütünlüğünü koruyamamış, toparlanamamış vaziyette var. Onun için Osmanlı tecrübesi benim için önemli. Çünkü İslam uygarlığının özgün bir uygulaması. Mesela Arabistan gibi, Suriye gibi, Hicaz gibi, İran gibi uzun asırlar aynı noktada kalmış bir yer de değil. Anadolu dahi 12-13'üncü asırlarda, Malazgirt'ten sonra İslam'laşmıştır. Ondan sonra Balkanlar, Orta Avrupa, Güney Doğu Avrupa ve Adalarda ciddi izler bırakmış İslam, insanlar yetişmiş... Böyle bir resim. Bu hikâyede o zamanki anlamıyla Türk hem var hem yok. Var ama çok önemli bir şey ifade etmiyor. Çünkü o zaman önemli olan insan olmak. Etnik köken çok fazla önemli değil. Şimdi mesela "vezirler devşirmeydi" diyorlar. Babam derdi ki "Oğlum biz de beş nesil önce ne olduğumuzu bilmiyoruz. Bakarsın Kafkasya'daki bir kabileden geliyoruz. On nesil öncesi kimbilir neyiz?" Dolayısıyla bendeki Türk imajı böyle. Reddetmem, ama çok büyük bir anlam da yüklemiyorum.

Osmanlı, İslam'ın son özgün medeniyet okumasıydı dediniz. Osmanlı'ya bakarak şimdi yeniden bir medeniyet tasavvur etmek mümkün mü? Şimdiki Osmanlı'ya bakışıtan bu çıkar mı?

Şimdi Osmanlı'ya bakamıyoruz. Hiçbir yere bakamıyoruz şu anda. Şu anda biz ABD'nin kötü bir taklitçisiyiz ve onun cikletiyle, naylon çorabıyla, cep telefonuyla oyalanıyoruz. Şimdiki halimiz budur. Başka da bir şey söyleyemem.

Sorunun ilk kısmına dönelim. Osmanlı'ya bakarak yeni ve özgün bir medeniyet tasavvur etmek mümkün mü? Osmanlı kendi medeniyet tasavvurunu üretirken Selçuklu'ya, İran'a, Bizans'a bakmamış mıydı? Bütünüyle orijinal bir macera mıydı Osmanlı?

Bakmaya gerek yoktu. Osmanlı oralardan gelen birikimle zaten mücehhezdi. O ileriye baktı ve doğru okudu. Bana sorarsanız Kaderullah da –bunu özellikle söylüyorum– Osmanlı'ya bir vazife vermişti ve ona yardım etti. Tekrar bir şey olur mu noktasına gelince... Ben olmaz demem. Çünkü şunu görüyorum. Şu anda varolan medeniyet tasavvuru ve hayat biçimi, –ki onun yansıması kültür– ne kadar güçlü olursa olsun fani. Bundan sonra insanlara ve bizim topluma yeni ve daha kalıcı bir şey lazım olacak. O lazım olacak şeyin adını kim doğru koyar, zamanın ruhunu kim doğru okur ve Kaderullah'ın yardımını alırsa o üretir buradan çıkacak medeniyet tasavvurunu. Yani zamanın ruhunu kim okursa gelecek de onundur. Bir Müslüman olarak hayata bakıyorsam, bir Osmanlı Müslümanı, bir Türk Müslümanı olarak hayata bakıyorsam niye olmayacak diyeyim? Pekâlâ olur derim.

Cumhuriyet rejimi bunu okuyabilecek durumda mı?

Cumhuriyet, Özal'ın yaptığını yapmıştı daha önce. Özal'ın yaptığı ise şundan ibaretti: "Kapitalizme geçmek istiyorsunuz, ama bir türlü geçemiyorsunuz, çünkü cesaretiniz yok" diye başladı söze. Sonra da "İşte beyler, kapitalizm budur" dedi. Cumhuriyet de, "Siz bir türlü modernleşemiyorsunuz, modernite budur" diye kurmuştu cümlesini. Yalnız Özal'ın kapitalizm hakkındaki teşhisi doğruydu, Cumhuriyet'in modernite hakkındaki teşhisi ise yanlıştı. Sıkıntıda buradan kaynaklanıyor.

Hiç unutmuyorum, Amerika'dan döndüm. Ehliyet defterimin içinde bir dolar var. O zamanlar ehliyetler defter gibi. 29 yaşındayım. Çocuklar geldiler. Bir ev kiralamışız, bahçe, geniş bir hayat... Üç beş kuruş maaşımız var. Herşey iyi, genciz zaten. Derken İzmir yolunda polis çevirdi. Tabii ehliyet, ruhsat tamam. Defterin arasındakini gördü, "Bu suç" dedi. "1 dolar da olsa döviz kaçakçılığına girer, aman bunu burada tutmayın." "Yahu şaka mı yapıyorsun?" "Gayet ciddiyim, ben şu anda sizi içeri alabilirim," dedi. Özal geldi, 10 bin doları koy cebine polis bakmaz bile. Kapitalizm bu. Ama o sırada Türkiye'de, Tuzla'daki adam geminin bilmem nesinden düşüp ölmüyordu. Şimdi ölüyor. Kapitalizm bu. Şimdi şu insanlara sorsanız kapitalizm nedir diye, cevaplayamazlar. Ama kapitalizm renkli televizyondur, alışveriş merkezidir vs. Böyle tanımlarsanız alacağınız cevap bellidir: "Ooo hangi çağda yaşıyoruz!" Bir de böyle bir şey girer işin içine; sanki çağla zulmün, sömürünün bir alakası varmış gibi. Cumhuriyet bunu böyle yapmadı. Niye? Çünkü bilmiyordu bana sorarsanız. Bilse kesinlikle böyle bir resmin altına imza atmazdı. "Modernleşeceğiz" diye yola çıktı. Modernleşmenin iki temel un-

suru var: Biri liberalizm, diğeri demokrasi. İkisini de yapmadı Cumhuriyet. O zaman nasıl modernleşeceksin? Adam fırkayı kuruyor, üç gün sonra kapatıyorlar. Ötekini asıyorlar. Adını koyalım hiç olmazsa, Hitler Nazizm'i gibi sonra durumumuzu bilerek rahat rahat oturalım. Herkes bilsin ne halt edeceğini.

Değil mi ama, hiç değilse parti vs. kurmaya çalışıp canlarından olmazlar...

Ne işine gelirse, otur evinde... Yahut da çek isyan bayrağını Kemal Paşa'ya. Kimse iktidardaki adam, mühim değil kim olduğu. Ama bunun adına modernleşme deme. Şimdi aydınlanma filozoflarına bakıyorsunuz adam gibi adam çıkıyor içinden. Bir de zihinlerindeki kalıpları yırtarak geliyorlar. Bizde kim var? Ziya Gökalp var, Allah rahmet eylesin ama kusura bakmasın, modernite için Ziya Gökalp yetmez.

Modern insan: Dün-bugün-yarın

Amodern diyebilir miyiz size? Modernin içinde ya da karşısında değil, dışında...

O zaman şimdiye gelelim isterseniz. Ben her anın ol emriyle olduğu kanaatindeyim. Olma dese, Süleyman Çelebi mahvolurdu. Allah nerede sorusunun cevabı açık: Burada, şimdi, bizimle beraber. Bir saniye sonra yine aynı, sonra yine... Dolayısıyla ben zamanı kutsuyorum. Zaman elimde bir aparattır, imkândır, nimettir. Vaktin babası olmak iddiasındayım, çocuğu değil. O vakti inancıma, muhabbetime göre değerlendirmek ve şekillendirmek... Önce kendi rolümü doğru oynamak, tabii yapabildiğim kadarıyla.

Bu şartlar altında sizin şimdiki zamanınızı, modernitenin şimdiki zamanından ayıran nedir?

Modernite, bakışın dışarıya çevrilmesiyle başlayan bir hadisedir. Halbuki vahy dini İslam diyor ki, "önce kendine bak! İç dünyana bakarak başla, çünkü dışarıda gördüğün zaten iç dünyanın yansımasıdır." Sonra devam ediyor, "Baktın mı, şimdi de benim koyduğum kurallara göre düzelt kendini." Ben inanmış bir insan olarak bakıyorum hayata. Bu söylemle konuşuyorum. Bunu yapmaya çalışıyorum. Nasıl iyi bir insan olabilirim. Burada birini gördünüz az önce. Sevmiş beni. İngiltere'de okumuş. Kendini anlattı bana birkaç cümleyle, bakaloryaya nasıl girdiğini anlattı. Geldiğinizi gördü, ama ayrılamadı buradan. Anlatma, kendini ifade etme ihtiyacı duyuyordu. İçimden "ya sabır" çekiyordum. Bu şekilde iyi insan olunabilir mi? Bana göre olunur. Baktım iş uzayacak, özür diledim. O da hatasını anladı ve gitti. Halbuki rasyonel olarak yapılması gereken şuydu: Sizi beklerken adam içeri girdiğinde ona "kusura bakmayın, sizi kabul etemem, şu anda işim var" demekti. İşte böyle olunuyor iyi insan. Bana göre iyi bir iş yaptım. O sırada namaz kılmadım, oruç tutmadım, tesbih çekmedim, ama iyi bir iş yaptım. Bir Allah kulu gelmişti, bir şey anlatmak ihtiyacındaydı, onu dinledim 5-10 dakika. Çorbam soğuyordu o esnada, kafamda bin türlü iş vardı. Ama dinledim. Çünkü büyüklerimden böyle gördüm. Onlar da şeyhlerinden böyle görmüşler. Onlar da Peygamber'den görmüşler.

Büyüklerimiz bunu şöyle izah ederlerdi. "Oğlum, Peygamber numûne-i imtisâldir," derlerdi. Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla. Direkt size söylese kızarsınız. Ama Peygamber'e kızamazsınız, kızacak gücünüz yok ona. Bir va-

kitler okumuştum... Mehmet Zahid Efendi,[67] İskender Paşa Cemaati'nin[68] Nakşibendî Şeyhi, hacca gidiyorlar. Hac zor bir ibadet... Hele o yıllar. Hicaz sıkıntılı. İhvandan birisi geliyor anlatıyor: "Efendi, şöyle böyle.." "Peki evladım" diyor Mehmet Zahid Efendi. Bir başkası geliyor, anlatıyor. Ona da "peki" diyor. Üçüncüsü anlatıyor, ona da aynı şekilde karşılık veriyor. Orada oturan mühendis Rıfat Efendi, bizim ağabeyimiz diyor ki, "Hepsine pekiyi dedin." Cevap veriyor Zahid Efendi, "Onun ikisi zaten olmayacak, saçma. Antenleri kırık, bari gönülleri de kırılmasın." Rasyonel anlayış şöyle düşünür: Efendi bir zar atıyor. Bir mistik ise şöyle: Efendi hakikaten hissediyor bunun böyle olduğunu... Bu ve buna benzer olaylarda insan kendine bakmalı. Herkes kendine bakarsa işler yoluna girer. Kaynaklara bakacaksınız, onlardan nimetlenecek, beslenecek-siniz. Böyle olunca toplumsal ilişkiler bir anda ortaya çıkıyor. Hani sütü çalkalarken ortaya çıkan yağ zerrelerinden tereyağı olması gibi. Dışarıya bakan oradakinin kusurunu görüyor. Dışardaki de sendeki kusuru görüyor. Bu defa patırtı çıkıyor.

Bir fıkra: Padişahın biri merak ediyor, diyor ki vezirine "hal ehliyle kal ehli[69] arasındaki farkı anlayamadım. Bunların temsilcilerini çağır, bana da anlatsınlar." Vezir de diyor ki, "Padişahım, onları çağıracağım ama sizin huzurunuza değil, siz kafesin arkasından seyredeceksiniz." Yemeğe çağırıyor. Önce kal ehlini çağırıyor. Dar bir sofra, çorba kaseleri ve uzun kaşıklar. Herkes kendi çorbasını yemeye çalışırken üstüne ba-

67 Mehmet Zahid Kotku, Nakşibendî postnişini, İslam alimi, vaiz ve yazar. D.1897-Ö.1980

68 Nakşibendî tarikatının Halidîye kolunun Gümüşhanevî Dergâhı'na dayanan cemaat. Mahmud Zahid Kotku'nun, 1958 yılında İskender Paşa Camii'ne imam olarak atanmasıyla birlikte bu ismi almıştır.

69 Hal ehli: Sözleriyle davranışları arasında tutarlılık gözeten.
Kal ehli: Gerçek manasını düşünmeksizin büyük sözler ve fikirler sarfeden.

şına döküyor vs. Kirli pasaklı sofradan kalkıyorlar. Herkes çıkınca meşayihi çağırıyor. Sofra, aynı sofra. Buradan alan karşıdakini yediriyor, karşısındaki de buradakini... Bu güzel bir hikâye. Hediyeleşiniz diyor Peygamber. Hediyeleşen insan ziyan etmez. Cebinizden para eksilmez, çünkü o alıyor siz de ona alıyorsunuz. Bir de hatırlıyorsunuz ne alındığını.

Bir hoşluk değil mi?

Evet, hayat bu zaten. Amodern böyle olunuyor. Dışarı baktığınız zaman mutlaka "ben"le bakarsınız. "Ben zenginim," "ben güzelim," "ben sağlıklıyım," "ben ilim adamıyım," "benim titrim var," "param var," işte "kızlar bana bakıyorlar" filan... Neyse işte, hâlbuki kendinize o kriterler açısından baktığınız zaman bütün kusurlarınızı görüyor ve yalnız kalmaktan korkuyorsunuz. Hep söylüyorum, modern çağdaki en büyük sıkıntımız müstağnî kalabilmek. 30 kravatın olacağına, 10 kravatın olsun. Bilmem ne arabasına bineceğine, daha düşük bir arabaya bin. Hayatı malayani ile değil ancak ilimle, hikmetle, sanat ve muhabbetle doldurabilirsin.

Modernitenin ciddi bir oyunu var bunun karşısında. Modernite otantik bir oluş, duruş gördüğünde, alıp bir vitrin malzemesine dönüştürüveriyor.

Yapmayın kendinizi.

Yapmayın demekle olmuyor galiba...

Evet, Müslümanlar da bayılıyorlar buna. Çünkü altyapı eksik. Bu hikâyeleri kimse bilmiyor. Bilmeyince de bön bön ba-

kıyorlar. Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde Yusuf Sineçâle Dede var. Padişah ona gitmek için deli oluyor. Çünkü çok enteresan bir adam. Muhabbet ehli. Padişah duyuyor, görmek istiyor. Yusuf Dede, "Gelmesin" diyor. Boyuna musahip geliyor, haber getiriyor. Dede, "Ben bunları zor tutuyorum burada, Padişah gelirse hepsi zıvanadan çıkar" diyor müridan için. Padişah dayanamıyor, "geliyorum' diyor. Hakikaten çıkıp geliyor Mevlevihane'ye... O zaman Dede diyor ki, "O gelirse biz gideriz". Hırkayı çekip gidiyor. Bir de bakıyorlar ki göçmüş. Bu bir menkıbe. Böyle oldu mu gerçekten? Ne fark eder... Sosyolojik bir realite bu. Olmuş kadar olmuş. Şimdi ise adamlar meraklı; "niye ben gitmedim, niye ben çıkmadım, niye ben olmadım.." Öyle olunca da tabii ki herkes sizi kullanır. Aklım başıma gelse ben de kullanırım. Kapitalist de kullanır. Zaten adam kullanmak için bakıyor hayata, herşeye. "Herşeyi satar bunlar" diyor Necip Fazıl. Berlin Duvarı yıkıldı, Amerika'da taşlar 10 dolara satılıyordu. O duvar ne gözyaşlarına maloldu oysa. Her şeyi satar. Niye satmasın? Kapitalizm bu...

Utanacak bir şey yok...

Utanma diye bir şey yok kapitalizmde...

Nasıl biri modern insan? Onu daha önceki çağların insanlarından ayıran ne? Sonsuz bir şimdide yaşıyor olması yüzünden mi bu kadar umutsuz?

Güzel soru. Modern insan dediğiniz, Amerikan kapitalizminin ortaya koyduğu insan tipidir. Bu insan tipi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra beliren Amerikan hayranlığı etkisi, nüfuzu, gücü sayesinde ortaya çıkmıştır. Amerikalılar bunun böyle

olacağını pek zannetmiyorlardı. Ama pragmatik hayat şartları, rakipsiz kalış ve tüm eski, kadim dünyaya hakedilmeyen bir hakimiyet onları epeyce saptırdı. Ne çıktı ortaya? Tüketim toplumu. Metafiziği olmayan, metafiziği olmadığı için de hayatını sadece tüketim üzerine inşa eden bir toplum... Bugün modern toplum dediğimiz zaman aslında tüketim toplumundan söz ediyoruz. Bu durum özellikle Türkiye gibi ülkelerde geçerli. Sebebi ise bu ülkelerde Amerika'nın ürettiği her malın ve imajın hiç soruşturulmadan, sorgu sual edilmeden kabul görüyor olması. Bunun da arkasında maddi dünyaya duyulan açlık yatıyor. Bu açlığı bir yere kadar mazur görebiliriz; şahsen ben görüyorum. Ama bir noktadan sonra mazur görmek de mümkün değil. Resim bu.

Halbuki modernite terimini felsefi bir terim olarak alırsak, yani rasyonel bir hayat görüşünün inşa ettiği bir dünya olarak tahlil edersek, Avrupa'da özellikle ikinci Dünya Savaşı'ndan önce çok ciddi bir metafizik birikim ve tefekkür olduğunu hatırlayarak başlamamız gerekir söze. 18'inci yüzyılın başlarında çok ciddi bir metafizik birikim oluşmuş ve bunun üzerine bir tarz-ı hayat inşa edilmeye başlanmış durumda. Bu birikimin ve tarz-ı hayatın emareleri, uzantıları bugüne de devam ediyor. Varoluşçu düşünürlerden Jean Paul Sartre, Simon de Beauvoir[70], Albert Camus, Theodor Adorno[71] ve 1930'lardan itibaren Frankfurt Okulu[72]... Bütün bunlar Avrupa'daki tenkit geleneğinin devamı niteliğindedir. Yaşadığımız dünyanın

70 Gazeteci, filozof ve roman yazarı. Modern feminizmin öncülerinden biri. D.1908-Ö.1986

71 Filozof, bestekâr ve müzikbilimci. D.1903-Ö.1969

72 1923 yılında Frankfurt'ta kurulan Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nde gelişen toplumbilimsel ekolün genel adı. Theodor Adorno, Walter Benjamin, Herbert Marcuse, Max Horkheimer bu ekolün en ünlü temsilcileri. Okul 1933'te Adorno ve Horkheimer'ın sürgün edilmesiyle dağılmış gibi görünse de, Frankfurt Okulu günümüz sosyal bilimlerinde de halen etkisini sürdürmektedir.

sanal tarafına büyük bir eleştiri getirir bu insanlar. Her biri de Avrupa'dan çıkmış insanlardır. Fakat bu tür ekollerin ve geleneklerin sesleri artık fazla çıkamaz. Çünkü Amerika'nın kitlesel baskısı, yoğunluğu, insanı oyalama biçimi, sunduğu oyuncaklar vs. kitleleri adeta büyülemiş durumda. Bu böyle gidiyor. Ve benim modern insandan anladığım da budur.

Buradan şu sonuçları çıkartmak mümkün. Modern insan zaman içinde değişen niteliklere sahiptir. Rasyoneldir mesela modern insan, kiliseye karşı çıkmıştır. Bu tarihsel olgunun detaylarına girmeye gerek yok. Kiliseye başkaldırdıktan sonra bir rasyonel medeniyet inşa etmişti. Ama bu rasyonel medeniyetin de metafizik bir yanı var. Çünkü metafizik yaşadığımız dünyanın ötesine ait tefekkür, duygu, red ve kabullerden oluşur. Beethoven[73], Nietszche, bir noktaya kadar Goethe[74] gibi insanlar bu rasyonel medeniyetin metafizik temellerini atmışlardır. Bu insanlar büyük Batı'nın dahileri... Ama Amerikan dünyası, şu anda özellikle film ve dizi endüstrisiyle, bütün dünyayı uyuşturmaya çalışıyor. Beri yandan bu hegemonyanın kansız ve silahsız olmayacağı da anlaşıldı. Çünkü dünyada birtakım insanlar gayrımüsait şartlarda da olsa bazı şeylere karşı başkaldırıyorlar. Amerika onları artık dünyanın gözlerinden kaçıramıyor, çünkü örtemiyor üzerlerini. Bu yüzden de kanla ve silahla boğmaya çalışıyor.

Büyük güçler için en büyük tehlike rakipsizliktir. Şu anda da Amerika rakipsiz. Bana sorarsanız artık insanlığa basit oyuncaklar, kan ve şiddetten başka bir şey veremiyor. Ama bu, modern çağın, yani II. Dünya Savaşı sonrası dönemin önemli

73 Bonn doğumlu, klasik müzik bestekârı, D.1770-Ö.1827
74 Frankfurt doğumlu edebiyatçı, politikacı ve doğa bilimci... D.1749-Ö.1832

bir özelliği de kitleleri içeriksizleştirmekti. Bunu da onları eğitimsiz bırakarak yaptı. Dikkat edin öğretimsiz değil, eğitimsiz diyorum. Test usulü böyle bir usuldür mesela bana sorarsanız. Kitle öğrenir, ama eğitim almış olmaz. Mefhumları öğrenemez, enformasyon öğrenir.

Öğrendiklerini içselleştiremez mi demek istiyorsunuz?

Evet, test usulüne göre yapılan eğitimde öğrendiklerinizi içselleştirmeniz mümkün değildir. Bilgi edinir ve hatta o bilgiyi kullanarak yüksek noktalara da gelirsiniz. Çünkü o bilgiyle tüketim toplumunun arzu ettiği adam olma niteliğini kazanırsınız. Öte yandan karşınıza çıkan bir hadiseyi değerlendirmekten uzaksınızdır. Sadece bilirsiniz. Değerlendirmek için kavramsal dünyaya girmeniz gerekir. Onu da yalnızca Amerika'nın elitleri yapıyorlar şu anda. Sadece onlar yapıyor ve Amerika'nın yüksek çıkarları adına kullanıyorlar. Bana sorarsanız modern insanın çerçevesi böyle. *Hayvan Çiftliği*'nde bir kitle var, bir de yüksekte domuzlar var. Yüksekteki domuzlar daha eşit. Kitle ise sürekli gözetim altında.

Disiplinden mi söz ediyorsunuz gözetim altında derken?

Evet, disiplinden söz ediyorum. Kitle sürekli disipline ediliyor. Ama hiç edilmedim zannediyor. Öyle şartlarda disipline ediliyor ki, bunu fark edemiyor bile. Tabii kitle bu disiplin yöntemini kıracak güçte de değil. Yani gene benim anahtar kelimem gündeme geliyor. Kitle müstağni[75] değil, her şeyi istiyor. Arzu ettiği herşey için de "bir bedeli var" diyorlar insan-

75 İstiğna sahibi....

lara, "Bu şeyi istiyorsan, bu bedeli ödemek zorundasın." O da ödüyor o bedeli. Bu bedeli ödeyerek yüce bir yere vardığını zannediyor. Görünürde geliyor da... Maddi güce ya da şöhrete sahip oluyor örneğin. Ama insanlık olarak baktığınızda, yani tefekkür ve hissiyat nokta-i nazarından baktığınızda hiçbir yere gitmediğini görüyorsunuz. Modern insanın çizgisi bu. II. Dünya Harbi'nden önce Camus'nün söylediği bir söz var: "Çağdaş insan," diyor "çalışır, tüketir, sevişir ve gazete okur."[76]

Modern insan tarifinizde nirengi noktası olarak II. Dünya Savaşı'nı alınanız bana ilginç geldi. Oysa II. Dünya Savaşı öncesinde de Avrupa'nın bir hikâyesi var, keşifler, sömürgecilik, yeni dünyada yapılmış soykırımlar ve nihayet Hitler ve Faşizm...

Haklısınız. Ben bunu şöyle koyuyorum ortaya: Bir yara vücudun içinde zamanla oluşur. Siz onu hissedersiniz. Kaşınır, ağrı yapar... Ama henüz bıçak altına yatacak noktaya gelmemiştir, patlamamıştır. II. Dünya Savaşı o patlamanın ve cerahatin aktığı zamandır. Hâlâ da akıyor cerahat diye düşünüyorum. Öte yandan Hitler ve Faşizm mevzularına farklı bakıyorum...

Nasıl?

Almanları konuşalım mesela... Almanlar Sanayi Devrimi'nde dünyaya yetişemediler ve geri kaldılar. Dünya paylaşıldı. Sanayi Devrimi'nin biraz öncesine gidersek daha iyi anlarız. O dönemde sömürgecilik ve ticaret devrimi var.

76 Camus'nün *Düşüş* adlı romanından. Orijinal adı La Chute olan roman 1956 yılında kaleme alınmış.

Almanya parça parça, malum. 300 küsur prenslik ve beylik söz konusu Almanya'da. Bu yüzden yakalayamıyor çağı. Gecikmiş bir toparlanmanın ardından sorgulama geliyor: "Biz neredeydik, nerede kaldık?" Bir de tabii Almanca çok köklü bir dil ve Alman medeniyeti köklü bir medeniyet... Özgün bir kültür ve felsefe anlayışı var. Örneğin Immanuel Kant[77] 19'uncu yüzyılın başına tekabül eder. 19'uncu yüzyıl, Alman birliğinin inşa edildiği dönemdir. Kant gibi, Hegel[78] gibi insanları, Karl Marx'ı bu dönemde bu medeniyet var eder. Öte yandan Alman kültürü siyasal birliğini çok geç kurmuş ve bunu nihayet kurduğunda da dünyanın çoktan paylaşıldığını görmüştür.

Alman medeniyetinin özgünlüğü, belki de bir türlü siyasal birlik oluşturamaması, bu medeniyeti oluşturan parçaların otonomisi sayesinde mümkün olmuştur.

O da mümkün... Ama sonunda geç kaldıkları bir vahvahın hesabını ortaya koydular. Onlar da rasyonalistti. "Bunu savaşla yapabiliriz" diye düşündüler, ama olmadı. Çünkü, dünyanın geri kalanı da rasyonalistti, "Olmaz, elimizdekini sana vermeyiz" dediler ve o çekişmeden I. Dünya Savaşı çıktı. I. Dünya Savaşı bitmemiş bir savaştır. Bu çekişme II. Dünya Savaşı'nda bitti. Şu anda bitmiş gibi görünüyor en azından.

Bu çekişmenin Yahudileri ilgilendiren tarafı neydi?

Varlığınızı bir ırka dayandırırsanız holokosttan başka gidecek yolunuz yoktur. Türkiye de onu yapmaya çalıştı ve hâlâ yapmaya çalışıyor. Toplumsal varlığınızı, temel felsefenizi üs-

77 Alman idealizminin kurucularından biri olarak bilinen filozof. D.1724-Ö.1804
78 George Wilhelm Friedrich Hegel, Stuttgart'lı ilahiyatçı ve filozof. D.1770-Ö.1831

tünlüğe dayalı milliyetçi bir söyleme dayandırırsanız, bu milliyetçiliğin temelindeki ırkçılığı da kabullenmiş olursunuz. Onun temelinde ise kan yatar. O zaman holokosttan başka gidilecek yolunuz yoktur. Bunu yavaş yavaş da yapabilirsiniz, hızlı da. Bir takım kurallar koyarsınız mesela. O bahse girmiyorum. Ama Almanya'nın yaptığı şuydu: "Ben güçlüyüm" dedi, "Bunlar içimde yaşıyor ve gücümü emiyorlar, o zaman bunları temizlerim."

Sadece Yahudileri değil, Çingeneleri de...

Çekleri, Çingeneleri, özellikle Yahudileri... İçinde zayıf gördüğü bütün unsurları...

Bunun sebebi neydi, bu yok etme arzusu nereden geliyordu?

Wagner'in müziği, Nietszche'nin felsefesi... Bir çok şey birikti ve böyle bir sonuç hasıl oldu. Size şunu söyleyeyim: Çok emin değilim, ama Avrupa'nın birçok şehrinde Yahudilere karşı çok ciddi soykırımlar var. Mesela Kiev'de, Viyana'da var... Orta Çağ'ın sonunda yapılıyor bunlar. Sadece bir şehirde yok, İstanbul'da... Bu hadiseyi bugünün gözlüğüyle anlamak mümkün değil. Biliyorum, siz bugünün gözlüğünü takmıyorsunuz. Ama gene de altını çok kalın çizmek istiyorum. İspanya'dan getirilen Yahudiler vardı Osmanlı'da. Onların torunlarıyla üniversitedeyken şahsi temaslarım oldu. Birlikte çalıştım kimileriyle. Birinden makul bir ücret aldım, diğerinden müthiş bir kazık yedim. Bunlar entelektüel Yahudilerdi. Bilirkişi işleri vardı mahkemede. Haklıydılar da... Birinci işi çok iyi yürüttük, ama ikincisinde çok kötü bir kazık attılar bana. Bu da

bir realite. Entelektüel insanlar. Adını şimdi unuttuğum bir Granada'da –yahut başka bir yer miydi?– kalan evinin anahtarını saklıyordu. 500 yıl öncesinden kalmış o anahtar. Dededen dededen, dededen, torunun torunun ...torununa... 1992'de 500 yıllık bir anahtarı çıkartıp gösteriyorlardı. Adamın adını da hatırladım şimdi... Emin... Neyse, böyle bir tecrübe işte.

Faşizm'in bir de İtalya macerası var...

Fakir ülke, tarımla geçiniyor o dönemde, mafya türemiş. Amerika'ya göç veriyor sürekli... Baktılar ki bundan bir şey çıkmayacak, Almanların peşine takılmaya karar verdiler. Ama olmadı. İtalya gibi bir ülkenin ne işi olur Faşizm'le gözünüzü seveyim... Yıllar sonra, nasıl oldu unuttum şimdi, Çekleri tanıma fırsatı bulmuştum. Çok acımıştım Komünizm'in baskısı altındaki hallerine. Macarlara da hakeza... Hiç olmayacak toplumlar bunlar... Polonyalılar da öyle. Fevkalade tatlı, yumuşak, romantik insanlar... Baskı ile, cebir ile hiçbir ilgileri yok bu adamların.

Mit, ilham, inanç: Bizim faşist devletimiz

Polonyalılara kiliseleri sahip çıkıyor şimdi neyse ki. Benim sormak istediğim başka bir şey. Almanya derken de İtalya derken de modern devletle Faşizm arasındaki ilişkiyi sormaya çalışıyorum aslında. Siyasi birlik takıntısının olmadığı zamanlarda toplumlar otonom yapılar etrafında çeşitli türden müzakere yöntemleri geliştirebiliyorlar. Ama ulus-devlet bu müzakere yöntemlerini en aza indirgiyor ve kuralları da kendisi koyuyor. Bu yüzden II. Dünya Savaşı'nı modern insanın nirengi noktası olarak koymanız bana il-

ginç geldi ve yine bu yüzden modern insanla modern devlet arasında nasıl bir ilişki gördüğünüzü merak ettim... Türkiye tecrübesine bakarak bu konuda ne söyleyebilirsiniz?

Sorunuzun birinci kısmını şöyle cevaplayacağım: Eğer Hitler'i anlamak istiyorsanız Otto von Bismarck'a[79] gitmeniz lazım. Bismarck'a gitmeden Hitler'i anlamanız mümkün değil. O da yine geç kalmış büyük bir birikimin siyasal sahneye taşınmasıyla ilgili. Bismarck'ın bir sözü var: "Ben" diyor, "Bu devleti demir ve kan üzerine kuruyorum." Hâlbuki o sırada Avrupa'da Üçüncü Napolyon[80] var, Kraliçe Eugenie[81] var. Bunlar çok tatlı adamlar. Paris'i imar ediyorlar. Kraliçe Paris'e dokunuyor. Paris, edebiyat, zevk-û-safa, sanat, felsefe şehri oluyor. Bismarck da iri bir adam. Müthiş bir alkolik ve bir Junker, yani toprak ağası. Prusyalı. Hazırlanıyor. Fransa o esnada Avrupa'daki en büyük güç. 1870'te Fransa'yı mağlup ettikten sonra bir tür seferberlik ilan ediyor. Ve ondan sonra tabii bu gecikmişliğin telafisi için kolonizasyon hareketine başlıyor. Fakat yer yok, bitmiş. Kendi içinde bir Alman efsanesi üretiyorlar bunun üzerine. Eski efsaneleri çıkartıyorlar ortaya. Wagner çoktan ölmüş o esnada, ama hazırlığı da yapmış bunun için. Bir mitoloji üretiyorlar. Bütün toplumlara lazımdır mit. Şimdi uzaktan, rasyonalitenin çerçevesinden baktığımız zaman İslamiyet'in de bir mit olduğunu söyleyebilirsiniz. Çünkü görmediğin, bilmediğin bir şeye inanıyorsun. O mitten manevi bir haz alıyorsun.

Ben mesela Alman milletinin o mitten nasıl bir haz aldığı-

79 Alman politikacı ve devlet adamı. D.1815-1898
80 Fransa İmparatoru 1852-70. D.1808- Ö.1873
81 III. Napolyon'un eşi. D.1826-Ö.1920

nı bilmiyorum. Ama bu dünyanın ötesinden size bir haber geliyorsa, bu haber birebir gelir. İnananlar için söylüyorum: Bu haberin en üst noktası vahy'dir. Ondan önce muhtelif kademeleri vardır. İlham da bunlardan biridir. İnanıyorsanız, o bilgi sizin için kesin bilgi olur. Aşkın dünyanın reddine dönük bir bakış açısında bunların gelmeyeceği kanaatindeyim. Çünkü o dünyayı kabul etmiyor o insanlar. Öyle insanlara dahi inanmış birisi olarak söylüyorum: Cenab-ı Allah'tan bazı haberler geliyor, kimi duyuyor, kimi duymuyor. Bu da bir realite.

Hz. Peygamber Efendi'miz, zannediyorum Mekke Devri'nde yakarıyor, "Ya Rab," diyor, "Bu dini iki Ömer'den birisiyle teyid eyle." Biri Ömer İbn Hattab, öbürü Ebu Cehil. Cenab-ı Allah, İslam ve peygamber düşmanı olan Ömer'in kalbine bir ilham veriyor. Zaten inananlarla inanmayanların en büyük farkı da burada. İnanmayanlar inanmak istiyorlar, ama rasyonel bir şey arıyorlar. Hâlbuki hayatın tümüne sadece akıl ile bakarsanız, a'dan z'ye absürd olduğunu da görürsünüz.

Buradan Faşizın'in de bir iman meselesi olduğu sonucuna mı varmalıyız?

Devleti kutsuyor Bismarck. Neden? Çünkü hızla bir yere gelmesi lazım. Eğer insanlara özgürlük verirseniz o hızı yakalayamazsınız. Bir model kuruyorsunuz. O modeli hiç tartışmıyorsunuz. O iman çünkü. İman tartışılmaz. Ve Bismarck'ın bıraktığı yerden bayrağı II. Wilhelm[82] alıyor. Ondan sonra da Adolf Hitler. Zaten ortam müsait. Yani insanlar böyle bir mite inanmak ihtiyacındalar. Ve yükseliyor Almanya. Şu anda da o mitin bittiği kanaatinde değilim. Öyle bir baskı var ki, o mit

82 Prusya İmparatorluğu'nun son hükümdarı. D.1859-Ö.1941

bir yerden gene çıkabilir. Şu anda bastırılmış ve ayıplanmış vaziyette. Neonaziler, şunlar bunlar onun uçları belki. Öte yandan daha ciddi bir mit de ortaya çıkabilir. Çünkü bu liberallerin, özellikle Amerika'nın yaptığı işler, adamların çok canını sıkıyor. Fransa ve Almanya; biri German, biri Latin, Avrupa'da Büyük Karl'dan[83] beri kavga halindedirler. Onları birleştiren Amerika'nın hoyratlığı ve küstahlığı şu anda. O küstahlık biterse ne olur bilmiyorum. Necip Fazıl'ın dediği gibi... "Sen benim hızımsın," diyor düşmanına. Ne olur bilemeyiz. Ben devlete böyle bakıyorum.

Bize gelince... Biz de çok gecikmiş vaziyetteyiz. Batı'da ne oluyor diye baktık önce. Çünkü bizim ufkumuz Batı'da Nemçe[84] illeriydi... Gördük ki pek bir şey olmuyor. Sonra Ruslara baktık. 19'uncu yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'ye bakmaya başladık. Fakat İngiltere'nin bize ihtiyacı yoktu. Kala kala bir başka gecikmiş ülke kaldı bize bakacak. Gördüler ki o ülke, yani Almanya bile bizden fersah fersah ilerde. Bize yeşil ışık yaktı Almanya. Çünkü İngiltere'nin yolunu kesmeye ihtiyacı vardı. Denizden kesemeyeceğini biliyordu, karadan belki keser diye umutlandı. Bu şekilde biz de ondan örnek almaya başladık ister istemez. Ve faşist bir devlet kurduk. Şimdi de onu tasfiye etmekle uğraşıyoruz. Ne kadar ederiz bilemiyorum.

Aldık başımıza belayı diyorsunuz.

Aynen öyle. Çünkü bütün düşünsel ve ruhsal dünyamızı bu faşist devlet biçimlendiriyor, bir kalıba döküyor ve bir fısfıs sıkıyor onun üstüne. Bu yüzden kaskatı bir hal alıyoruz. Ufacık bir parça koparılsa ciyak ciyak bağırmaya başlıyoruz. Halbuki

83 Şarl ya da Charlemagne. Frank ve Lombard Kralı. D.742-Ö.814
84 Avusturya

hayat böyle değil. Bu sabah, 29 Mayıs'ta İstanbul'un fethiyle ilgili olarak yapacağım bir konuşma için Doğan Kuban'ın bir metnini okuyordum. Diyor ki, Fatih İstanbul'u aldıktan sonra Anadolu ve Rumeli'den Türkleri, Rumları, Ermenileri. Yahudileri, artık kimi bulduysa getirdi ve burada iskân etti. Osmanlı hayata etnik bir kriterden bakmıyordu.

Zayıf entelijansiya, güçlü devlet

Bu söylediğiniz dönemde mesleklere bakıyordu galiba...

Tabii ki meslek... Ekonomi olarak bakıyor adam hayata. Çünkü dünyanın vazgeçilmez realitesi bu. Yahudi'yi ticaret yapsın diye getiriyor. Latinleri şehri dünyaya açsınlar diye getiriyor... Milliyetçiliğin bir de şu yanı var. Her şeyi ihanet olarak görüyor. Ama adamlara göre o ihanet değil. Kürt kıyamını düşünün mesela. Türkiye tarafından durursanız göreceğiniz manzara ile, Kürt tarafında durursanız göreceğiniz manzara aynı mı? Bulgaristan'daki Türkler kıyam ettiği zaman işin hangi tarafında duruyorduk peki? Özal niye sahip çıktı orada yaşayan Türklere? Buna cevap veremezsiniz. "O sıralarda dünya da buna müsaitti" dersiniz en çok. Ama ben bu kanaatte değilim.

Entelijansiyanız zayıf ve eksikse ister istemez devletçi olmak zorundasınız. Yani topluma yön verecek entelijansiya zayıf ve eksikse devlet de direksiyonu bırakamaz. Bu da bir realite. Toynbee'nin göçebe toplumlar hakkında bir tespiti var, diyor ki, "Oradaki ak sakallılar o kadar mühim adamlar ki, toplumun hayatı, mematı onların elinde. Çünkü isterlerse göçebeyi öyle bir yere sürüklerler ki, bilmeyen adam aç kalır ve ölür. Soğuktan ölür. Ama ak sakallı hiçbir haber almadığı hal-

de kendi biriktirdiği istatistiksel bilgiden, yani geçmişinden edindiği tecrübeden yararlanarak toplumu yönetiyor." Müthiş bir tespit bu. O zaman için geçerli olan bugün için de geçerli.

Buradan yola çıkarak Osmanlı'nın çöküşünün o dönemde yapılan Büyük Ortadoğu Projesi'nin bir sonucu olduğunu düşünüyorum. Hani şimdi bir Büyük Ortadoğu Projesi var ya, o zaman da vardı. İngilizler yapmışlardı. İngiltere bu projeyi başlattı ama nefesi tamamlamaya yetmedi. Bunun göstergesi de şu oldu: 1919'da Londra Borsası dünyanın en önemli borsası olma özelliğini yitirdi. Missisipili çiftçilerin ortağı olduğu New York Borsası devraldı bu makamı. New York Borsası dünyayı 10 sene daha yönetebildi o tarihten sonra. Çünkü uzun vadeli kredi verip nemayı yavaş yavaş toplamak gibi bir anlayışı yoktu Amerikalıların. İngilizlerin sabrı Londra Borsası'nın ömrünü uzattı. Fakat Amerikalılar masaya yumruklarını vurup parayı geri istediklerinde "Kara Perşembe" yaşandı ve her şey bitti.[85]

Sözün kısası, ben Faşizm sözcüğünü elbette olumsuz manada kullanıyorum. Öte yandan toplumun bir realitesi olarak da görüyorum. Çünkü Faşizm otorite boşluğunun doldurulmasıyla oluşuyor.

Almanya örneğinde gördüğünüz şey otorite boşluğu mu?

Güven boşluğu diyelim isterseniz.

Bana mevzu biraz daha karmaşık görünüyor. Çünkü Fa-

85 1929 krizini başlatan büyük çalkalanma. New York'ta Kara Perşembe, Avrupa'da ise gün farkından dolayı Kara Cuma olarak bilinir. 24 Kasım 1929 gününe tekabül eder.

şizm ya da merkezi devlet, otonom iktidar biçimlerini birbirine teğelleyerek kendisine koca bir savaş aygıtı yaratıyor Almanya'da. Bütün toplumu bir savaş makinesine dönüştürüyor.

Dediğiniz doğru, ama bir de şu tarafından bakın. O otonom toplumun yüksek ideallerinin izdüşümü olan güç, medeniyet, kahramanlık, savaş I. Dünya Harbi'nde tarumar olmuş. Toplum kime güvenecek? Birisi çıkıp "Ben Kayzer'in bilmem nesiyim, bana itaat edin" dese, toplum "hayır" demez, ama gene de şüpheyle bakar.

O dönemde Alman donanması enteresan. Hiçbir şey yok donanmada. İskoçya'nın kuzeyinde konuçlanmış durumda. Almanya'nın teslim olduğu haberi gelince gemileri batırıyor kumandan. Bu, enteresan bir hadise. Alman donanması tekrar, aradan 25-30 yıl geçtikten sonra müthiş bir hızla gemiler yapılarak oluşturuluyor. Öç alınacak. Diyor ki, "Biz yenilmedik." Bizimki de öyle bir şey... Hani Türkler I. Dünya Savaşı'nda yenilgiyi kabullenmezler ya... "Almanlar yenilince biz de yenilmiş sayıldık!" Çok dinledik bu hikâyeyi.

Kestirmeden soracağım, Türkiye'deki devlet fetişizmi bu işlerin yani devleti merkezileştirme işinin Almanya'dan öğrenilmiş olmasından mı kaynaklanıyor?

Kısmen. Ama şunu da eklemek lazım. Osmanlı'da da devlet fetişizmi var. Fakat o fetişizm farklı bir şekilde yüceltiyor devleti. Hatta ona fetişizm demeyelim isterseniz. O zamanki tarım toplumunun özelliklerinden kaynaklanıyor. Tarım toplumunun değişmez bazı kuralları var. Bu kuralların getirdiği

siyasal örgütlenme biçimi de monarşi. Tarım toplumundan başka bir şey üremez. Osmanlı'nın algısında "teba emanettir." Sultan, "Ben bunların hakkını vermeliyim" der. Tabii şimdi bu böyle değil artık. Fakat Osmanlı'da böyleydi. Bunu Türk modernistleri hiç anlamazlar, çünkü o kod yok zihinlerinde. 29 Mayıs'ta yapacağım bu konuşmayı hazırlarken vakıflarla ilgili bazı şeyleri de gözden geçirdim. O vakıfların gayeleri, Allah'ın rızası. Ama makaleler "Ona bakmayın, vergiden kaçmak, müsadereden korunmak içindir" diyor. Bakıyorum, en büyük, para yapan vakıflar padişahların. Padişah kimin malını müsadere edecek?

Galiba bu noktada meşruiyet kelimesi üzerinde durmamız gerekecek. Merkezileşirken devletin meşruiyet zemininde kayma bir boşluk ve o boşluk da devlet fetişizmi dediğimiz hadiseyi yaratıyor olabilir mi? Dediğiniz gibi meşruiyet yoksa fetişizm, fetişizm de yoksa devlet kimin malını nasıl müsadere edecek?

Ne söylesem yanlış olacak. Çünkü Osmanlı'nın dinle ilişkisi konusunda anlaşamayacağız sizinle. Ama Braudel'in bir lakırdısını söyleyeyim, diyor ki: "Bir İslam devleti yasa yapmaz, çünkü yasayı Allah yapar. Devlet yasaları tatbik eder."

Pek doğru değil bu.

Demek istediğim yasaları, o ana yasaya dayanarak çıkartır. Benim gördüğüm kadarıyla Osmanlı bu. Bu arada bir takım yasalar yapılmıyor mu? Yapılıyor tabiatıyla. Ama hiçbir hadisede, matematik hariç fizik bilimlerinin hiçbirinde, bir bilgi için yüzde yüz doğrudur diyemezsiniz. Mutlaka bir hata payı

vardır. Hele sosyal bilimlerde bu daha çok vardır. Nihayetinde hadise medeniyeti nereye oturttuğunuzla ilgili. Osmanlı bir şeriat devletiydi, ama şeriatı yorumlamıştı. Yorumlamak da hakkıdır. İctihat meselesi var çünkü. Size bir yorum söyleyeyim. Ebussuud'un[86] enteresan bir fetvası var, bunu Halil İnalcık[87] yazmıştı, ben Müslümanlara aktarınca kızdılar "olmaz böyle şey" diye. Faiz haram hükmü var İslam'da. ama Ebussuud, belli ölçülerde faizin mübah olduğunu söylüyor. "Aksi halde" diyor, "Biz hiçbir şekilde Akdeniz ticaretine katılamayız ve bütün kapitalimiz batar. Burada umumi bir sıkıntı var. Kamunun menfaati için buna izin veriyorum" diyor. Benim anladığım kabaca bu. Bu resim içerisinde baktığımız zaman sözünü ettiğiniz müsadere meselesi daha da enteresan bir hal alıyor. Biliyorsunuz, bir mülk bir kez vakfedildikten sonra hiçbir şekilde rücuu mümkün değil, üzerinde hak iddia edilemiyor. Ama bu arada küçük vakıflar var, adam servetinin bir kısmını vakfediyor, o vakıftan kendisine de bir şey çıkartıyor. Bunlara hiçbir şey demiyorum, doğrudur. Ama büyük vakıflara, büyük kapitallere baktığınız zaman başka türlü bir durum söz konusu. Adam o mülkü vakfetmekle zaten tümüyle vazgeçiyor ondan, hiçbir şekilde nemalanmıyor artık. İşte bu durumu modern zihniyetle çözemezsiniz. Bu cebir, aritmetik bilmeden denklem çözmeye benzer. Çözemezsiniz. Bu kadar nettir benim zihnimde. Bu yüzden Doğan Kuban'ın tespitlerini enteresan buldum. Mesela Doğan Bey diyor ki, "Selçuklular zaten göçebeydiler. Geldiler, Bizans şehirlerini talan ettiler." Uzun uzun yazıyor bunu. Ondan sonra da Sivas'taki Divriği Medresesi'ni övüyor. E kim yaptı bunu? Cevap veremiyor.

86 Mehmed Ebussud Efendi,Kürt asıllı, Musul doğumlu Şeyhülislam. 1533'te İstanbul kadısı, 1545'te Şeyhülislam oldu. D.1490-Ö.1574

87 Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Yapısı

"Ermeni ustalar geldi Çin'den..." İyi de kim organize etti. "Bir grup adam vardı" diyor sonunda. Bu, bir grup adamla olacak iş değil. İyi kötü bu mekanizma nasıl çalışıyor biliyorsam şunu söylerim: Böyle bir mimari eserin ortaya konması için toplumdan size bir basınç gelmesi gerekir. Toplum bunu talep eder, siz o talebi okur ve altyapınızı kurarsınız. O altyapıyı cebinizden kurmuyorsunuz. Toplumun ürettiğinden alıp kuruyorsunuz. Nereden mi biliyorum? Avrupa'daki Katolik geriliminin büyük katedrallerini düşünüyorum. Bu katedrallerin ortaya çıkması üç asırlık bir hikâye. Roma yıkılmış. Kilise henüz örgütleniyor. Adam tarımla geçiniyor. Ürettiğinin yüzde üçünü, beşini saklıyor. O birikim üç yüz senede bir katedrale dönüşüyor. Böyle olur bu işler...

YEDİNCİBÖLÜM:

İSLAM DÜNYASI'NDA İÇ SIKINTISI

Peki modern dünya şekillenirken ne yapıyordu Müslümanlar? Mağduriyet söyleminin ötesinde bir açıklama üretmek mümkün mü halen sürmekte olan kalp kırıklığına?

Müslümanların dünyayla temasları kesilmişti. Entelijansiyaları yoktu. Entelijansiyaları olmayınca onlar da Allah'a sığındı. Bir kısmı Mekke'ye, Medine'ye göç etti, Arabistan'a gitti. Bir kısmı burada oturdu. Yapacak fazla bir şey de yoktu. Bir takım örfleri din diye kabul edip kendilerini sakladılar. 1950'lere kadar durum böyle devam etti, entelijansiya yetiştiremedi Müslümanlar. Çok ağır belki bu söylediğim, ama ben böyle görüyorum. Dünyadan haberdar değillerdi. Biraz okuyorum o dönemleri. Ama çok da okuyamıyorum. Hem vaktim yok, hem de sıkılıyorum o dönemi okumaktan. Dünyadan haberdar olmayınca bu işler zordu. Bir kısmı adem-i merkeziyet diyordu mesela, ama ne demek olduğunu tam da bilmiyordu bunun. Batı'nın serüvenini çok iyi bilmek lazım. O serüven size uyar mı, uymaz mı? Bunu da bilmek lazım.

Bir şey anlatayım: Ali Ulvi Kurucu'nun[88] hatıraları çıktı. Ben de okudum, yine de okurum. Enteresan bir şey var:

88 Hafız ve hadis alimi. D.1922-2002

Son şeyhülislamlardan Mustafa Sabri Efendi[89] mühim bir adammış, babam da söylerdi. Cumhuriyet kurulduktan sonra Mısır'a göç ediyor, orada çok sıkıntı çekiyor Mustafa Sabri Efendi. Ali Ulvi Bey, Mustafa Sabri Efendi'nin kıssasını anlatırken diyor ki, "Bir Mecusî, tanrıtanımaz bir adam –Gandhi'yi kastediyor– açlık grevine giriyor, dünya yerinden oynuyor. İslam dininin son şeyhülislamı Mısır'da fakr-u-zaruret çekiyor, kimsenin umurunda değil." Böyle diyormuş Mustafa Sabri Efendi. Bu enteresan bir tespit. Peki niye böyle oluyor? Gandhi, dünyayı oynatacak gücü nereden alıyor?

Söylediği sözün ve ortaya koyduğu eylemin içeriğinden alıyordur belki... Sivil itaatsizlik, pasif direniş, şiddetsizlik...

Sömürgeciliğin orta yerine kocaman bir bomba koyuyor Gandhi. Çünkü Hint entelijansiyasının ve aristokrasisinin de bulaştığı şiddeti temelden reddediyor. Onlar o şiddete bulaşmış durumdalar, çünkü İngiltere ile işbirliği içindeler. Gandhi "Ben size bulaşmıyorum" deyince temel birden çökmüş oluyor. O yüzden Gandhi'nin sözü bir karşılık buluyor. Bir keçisi, bir yün eğirme çıkrığı var. Keçinin sütünü içiyor, yün çıkrıkta bez üretiyor. Gandhi bir avukattı. Bu eylem öncesinde İngiliz kumaşından kostümler giyiyor, kravatı, şapkası var. Hareketin başına geçtiği zaman ise Bangladeş ihramına sarınıyor. Bunun üzerine çok düşünmemiz lazım.

Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, böylesi bir söz söylemeyi ihmal etmiş olabilir mi?

89 Son Osmanlı şeyhülislamı ve Osmanlı Mebusan Meclisi üyesi. D.1869-Ö.1954

Belki de ihmal etmiştir. Ama ben daha geniş bakıyorum hadiseye. O sırada dünyanın akışı içerisinde Müslümanların çok fazla rolü yok. Bir sahne oynanıyor dünyada. O sahnede Ahmet'in, Mehmet'in rolü var ama Hasan'ın yok. İkinci perdede belki Hasan da sahneye çıkacak. O sırada Gandhi kenarda değil. Çünkü Hindistan, İngiltere tacının incisi. Bu yüzden oradan böyle bir adam çıkabiliyor.

Orada şaşırtıcı olan galiba Gandhi'nin ben bu oyunu oynamıyorum demesi. Müslümanlar ise asla vazgeçmiyorlar oyundan. Oynamak istiyor, fakat pek beceremiyorlar galiba.

Gandhi, moderniteye katılmıyorum diyor. Belki de doğru söylüyorsunuz, hiç böyle düşünmemiştim. Bir de Mandela var. O da enteresan bir adam. Uzakta bir adaya hapsediyorlar. Başına da bir gardiyan koyuyorlar. Adam Mandela'ya eziyet etme konumundayken, üç-dört sene sonra Mandela'ya kendi problemlerini anlatmaya başlıyor. Mandela çıktığında ise en yakın takipçilerinden biri oluyor. Uzaktan baktığımda diyorum ki Mandela'ya o gücü Allah verdi, tıpkı Gandhi'ye verdiği gibi. Bunu ortaya böyle koymazsanız sürekli şikâyet etmekten başka bir şey yapamazsınız. Belki de Ali Ulvi Bey orada yanlış bir şey nakletmiştir. Adamın günahını almayayım. Fakat resim buysa başka bir noktaya bakmak lazım diye düşünüyorum. Müslümanların bu anlamda yapacak fazla bir şeyleri yoktu. Ali Ulvi Bey şunu da aktarıyor: 1930'ların Konya'sında orta mektepte hanım öğretmenlerle erkek çocuklar top oynuyor. Diyor ki, böyle bir mektebe çocuk gönderilmez. Dayısı, babası, amcası, çocuğu okuldan alıyor. Bu da bir resim. Değerlendirme yapmıyorum, sadece bir tespit olarak söylüyorum. Bu resmin sonunda Müslümanlar ne yaptılar? Kapandılar

kendi içlerine. Ne bilimsel güçleri var, ne sahip oldukları geleneği sürdürebildiler. İstanbul entelijansiyasi kısmen sanatla o geleneği sürdürmeye çalıştı. Ama 1950'den sonra iş çok değişti. Türkiye'de yaşayan Müslümanların yapabilecekleri başka bir şey de yoktu.

Evet, ama, Cumhuriyet'in sekülerleşme macerası içinde İslam'a yapılan bir şey vardı... Ezanın Türkçe'leştirilmesinden, tekkelerin kapatılmasına kadar... Müslümanlar buna da ciddi anlamda bir direnç gösteremediler sanki...

Benim kanaatime göre onların hepsi, İslam dünyasının lideri durumundaki Osmanlı'yı gerçek silahlarından arındırmak için atılan adımlardı. Hepsi Büyük Britanya'nın şekillendirdiği Büyük Ortadoğu Projesi'nin adımlarıdır. Tekkelerin kapatılması, harflerin değiştirilmesi vs. Bütün bunları Kemalist kadroların düşünebileceğini, vüs'atın bu olduğunu zannetmiyorum. Onlara söylendi, onlar da yaptılar. İşler böyle gelişti diye düşünüyorum, kanaatim o.

Biraz sonrasına gelelim. Siyasi anlamda DP tecrübesinden Müslümanların ne öğrendikleri de çok önemli... Daha sonraki yıllarda, 1990'larda "İslam ve demokrasi", "İslam ve kapitalizm" gibi başlıklar okuduk hep. "İslam ve ..." diye başlayan tüm bu tasavvurlar İslam'ı modern dünyanın bir köşesine iliştirme girişimleri gibi görünüyor. Sizce başarılı oldu mu bu girişimler?

Sadece bir iliştirme değil, aynı zamanda bir tanıma çabası. "Bu İslam ne menem bir şeydir ki, bizi bütün hayattan men ediyor..." Bu olacak şey değil. Burada şunu görüyorum.

İslam 1960'ların başında reddedilemeyecek, yadsınamayacak, mühim değil denemeyecek evsafta bir ağırlık haline geldi. 1950'lerden, 1960'lardan şunu çok net hatırlıyorum: "İslam ve ..." diye bir şey yoktu resmi söylemde. O dönemde Devlet Radyosu çok önemliydi. İstanbul ve Ankara'dan yayın yapardı. Bayram gelir, Ramazan gelir hiç bahsi olmaz. Normal hayat akar gibiydi. Geldik 1964'e. Bayram geldi. Üniversitede asistanlık yapıyorum, kürsümüz çok centilmen. Bayram tebriki yapılmaz, tatildir sadece. Sonra yavaş yavaş İslam ortaya çıktı. Ne şekilde çıktığını hiç tartışmıyorum, ama "burada bir adam var, o adam öyle ufak tefek bir adam değil... Tekneye binerse yana yatırır..." dedirtir gibi çıktı İslam. Derken "İslam ve ..." diye konuşulmaya başlandı. Önceleri "Bu adam çıktı ama iyi biri değil, karanlık biri" der gibi çıktı. Deniyordu ki, "onunla yaşamayı öğrenmek lazım"... Sonra bir takım insanlar ondan etkilendiler ve o da bir takım insanlardan etkilendi.

Klasik döneme baktığınızda, yani Hz. Peygamber döneminde İslam'ın bir maddesi ve bir manası var. Bütün dinlerin, ideolojilerin bir maddesi ve manası vardır. İslam dininin yapılanmasındaki madde camilerse, tekkeler de bunun manasıydı. Tekkelerin kapatılması, camileri tek kanatlı ve savunmasız kıldı. Şu anda yaşadığımız İslam buradan zuhur etti. Tekkeler açık olsaydı şöyle olurdu, böyle olurdu mevzuuna girmiyorum. Bilemeyiz. İyisi de vardı, kötüsü de. Ama her şeye rağmen çok daha farklı, hoşgörülü, daha çok gönüle hitap eden, insani ve yumuşak bir İslam havasıyla karşı karşıya kalacaktık diye düşünüyorum.

Sanki laikleşme havliyle Cumhuriyet İslam için "şöyle kötü, böyle karanlık" dedikçe Müslümanlar da "öyle de olsa

benim, böyle de olsa benim" demenin dışında bir tavır da geliştirememiş gibi duruyorlar. Cumhuriyet'in karaladığı dini, onun karaladığı şekliyle benimsemiş gibiler. Bunun uç noktası Hizbullah gibi örgütler... İslam'ı savunacak bir argüman neden geliştiremediler sizce?

Ben Hizbullah gibi örgütlerin hep birileri tarafından kurulduğu kanaatindeyim. Dini bir toplumdan geldim, dini bir toplumun ne olduğunu iyi-kötü biliyorum. Bizimkilerin Hizbullah gibi bir şey kuracak halleri hiç olmadı. Samimi bir dindar, örgüt kurmaya girişmez. Onun işi bizzat kendisiyledir. Hizmet etmek için vakıf kurar ve hizmeti herkese yayar. Adam kayırmaz. Nasip meselesine inanır. Çünkü kendisi de bir nasiple ortaya çıkmıştır. Zahire o kadar önem vermez, çünkü bilir ki zahir bir tiyatro sahnesidir. O sahnenin arkasında, o zahiri yöneten, aklın-sırrın ermediği ilhamla yalnızca ve belki güzelliğine ortak olunabilecek bir hakikat vardır. Mesela burada tekkelerdeki tarikat terbiyesi olsaydı şu gördüğünüz ortam da bambaşka olurdu. Ama işte bu da nihayetinde bir örgüttür ve hissiyata girmemiştir. Girmesine gerek de yok. Çocukları okutur, yemek yapar, biz de yeriz ve bize sağladığı bu ortamda konuşuruz. Bu kadardır yani.

Cumhuriyet'in laikleşme serüveninde muhafazakâr siyaset sık sık ters köşeye de yatmak zorunda kaldı. Aklıma hemen Ticaniye'nin "aşırılığı" karşısında, Demokrat Parti'nin Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkartması geliyor mesela... Neden bu kadar reaksiyoner oldu Müslüman ve muhafazakâr siyaset?

Ticaniye, 1950'lerin başında Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkmadan hemen önce büyük bir hadise oldu... Bir Müslüman'ın

Atatürk'ün heykeliyle hiçbir işi olmaz ben size söyleyeyim. Onun çok işi vardır. Kendisiyle çok işi vardır, eşiyle dostuyla çok işi vardır Müslüman'ın. Kanaatimce bir takım örgütler, belki de derin devlet heykelleri kırıp bu adamların üstüne attı. Celal Bayar da "Seni sevmek milli ibadettir" diyerek Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarttı. O zaman milli dediğimiz her şey tanrı oluyor yani. Çünkü ibadet, kulluk demek. Kimse ne söylediğinin farkında değil. O zaman çocuktuk, gençtik, biz de anlamadık. Ama şimdi bakıyorum. Bir Müslüman'ın ne Atatürk'le ne heykelle işi olur. Bana ne heykelden? Ben Cenab-ı Allah'ın verdiği imkânlarla, nimetlerle önce kendime, sonra da eşime dostuma bakarım. Sonra muhtaca bakarım. Ne yapacağım başka?! Her insan bir başkasına nasiptir kardeşim. Böyle bakardı eskiden Müslümanlar. Ama bu toplum din alimi diye bazı zevat gibileri çıkarttı ortaya. Biz de seyrediyoruz.

"Rabbena, hep bana!" çağı

Müslümanlar özellikle şu son yıllarda, çabuk tahrik olan, kesin inançlı ve ufacık sembollerle harekete geçebilen bir reaktif insanlar topluluğu tarif ediliyorlar. Bu tarifin içini doldurmaktan imtina ediyor gibi de görünmüyorlar.

Evet bu tarifi sevdiler.

Fakat söz söylemeyi ihmal ettikleri pek çok alan var. Mesela ekoloji hiç konuşulmuyor ve çevreye demode bir kapitalist yaklaşımla kaynak olarak yaklaşıyorlar sadece. Emek ilişkileri hakkında hiçbir şey söylemiyorlar. Bu mevzularda İslam dünyasından ses çıkmaması İslam'dan mı, Müslümanlardan mı kaynaklanıyor sizce?

Bu çok kötü bir soru. Çünkü beni sıkıştıran bir soru. Şimdi "onlar Müslüman değil" desem olmayacak. Çünkü ehl-i tevhidler. Ama sade ehl-i tevhid olmakla da olmuyor bu iş. Dün küçük bir brifing verdim bir yerde. "Tavır" dedim, adam "tavır mı koyuyorsun?" dedi. Tavırdan anladığı reaksiyon... Oysa tavır, hayata nasıl baktığımızla ilgili. Müslümanlarda olmayan şey bu, Müslümanca tavır. Tekkeler kapandığı için diye başlayacağım yine söze... Bunu hep böyle söylüyorum, çünkü tekke bu hayata bakışın müessese haline geldiği yerdi. Tekke hem müessesti, hem değildi. Bu çağın tarif ettiği anlamda bir müessese değildi, ama bir tavrı müesseseye dönüştürmüştü. İnsanlar hayata daha geniş bakıyorlardı. Pek çok konuda, hayat hakkında daha hassastılar. Çağdaş Müslümanlar sağdan soldan gördükleriyle yetiştiler. Hakiki bir kurumda şekillenmedi kalıpları. Bunun için de çevre nedir bilemezler. Aç kalmış bir topluluk, "rabbena, hep bana" deme aşamasından geçiyor.

Ama sadece karnını doyurmakla kalınıyor.

Göz doymuyor aslında. Karın doyurmak hiç mühim değildir. Gözün doyması önemli. Aç kalmış derken onu kastetmeye çalışıyorum. Benim gördüğüm bu. Yani bu adama Müslüman değil diyemem. Fakat şunu söyleyebilirim. Bugün Müslümanları temsil eden büyük grup, osmanlı terbiye ve edep süzgecinden geçmiş değil...

Bunlar da "Cumhuriyet Müslüman"ı mı demek lazım?

Cumhuriyet çağında yetiştiler. Cumhuriyet Müslüman'ı da başka bir kategoriye giriyor. Çok tipiktir o; "namazımı da kılarım, rakımı da içerim"dir mottosu. Ya da "annem de nama-

zını kılar ama mayoyla denize de girer." "Namaz kılar" değil, "namazını kılar", "mayoyla denizine girer." Profesör arkadaşlarımla konuşuyordum, "benim annem..." diye başladı. Dedim ki, "Hiç karışmam, bana ne... Din böyle söylemiyor. Din bilgin varsa eyvallah, bu da senin yorumundur, beni hiç enterese etmez." Fevkalade rahatımdır bu konularda. Ne modernistim ne de modernin karşıtıyım...

Sağın hırsı, solun taassubu

Şu içinde yaşadığımız dönem için sağ, ergenlik dönemini yaşıyor diyebilir miyiz?

O bile değil. Haşarı bir çocuk gibi. Elini attığı her şeyi bozuyor, karıştırıyor. Ergen biraz daha bilir ne yaptığını. Ama şu an ben toplumun çok dışında bir yerde yaşıyorum. Tekkeye bile gitmiyorum. Buraya[90] gelip gidenler var. Beni davet edenler oluyor bazen. Ama bir arada olduğum insanlar hep rafine insanlar. Bu yüzden dünyadan, gidişattan pek haberdar olduğumu söyleyemem. Ama şunu çok net ifade edebilirim: Sağ da, sol da yıllardır kimlik arayışı içindeler. Ama aradıkları kimlik zaten bulundukları yerde. Annenizi, babanızı inkâr edemezsiniz. Onlardan ne kadar farklı olduğunuz hiç mühim değil. Dolayısıyla mesele Osmanlı kimliğine geliyor. Osmanlı, çok geniş bir kimlik. Orada herkese yer var. Ama sağın cehaleti ve hırsı, solun taassubu bunu anlamaya mani oluyor. Bu toplum belki uzunca bir süre sonra gene Itrî'nin etrafında birleşecek. Hiç çaresi yok bunun. Batının Bach'ın etrafında birleştiği gibi. Entelijansiya birleşse yeter, geriye kalanın hiç önemi yok.

90 Atik Valide Sultan Medresesi'ndeki odasına...

Halk, her zaman bir oyalanma vesilesi, vasıtası bulur. Tarkan çıkar, Gürkan çıkar. Önemli değil. Mühim olan entelijansiyadır. Onlar da ufak ufak çalışır, üretir, böyle gider...

Ama entelijansiyanın üretmesi için de bir dertle sıkışması lazım...

Bilemem, siz genç olduğunuz için hep bir çözüm arıyor gibisiniz...

Problem biraz kocaman olduğu için olabilir. İyimser olmak için neden arıyorum aslında...

Bu kader meselesi... Ama Osmanlı'yı tanımadan, bilmeden, sevmeden, Osmanlı'yla ciddi bir ilişki kurmadan bir şey üretmek mümkün değil. Bunu çok net ifade edeyim. Şiiriyle, müziğiyle, düşüncesiyle, sistematiğiyle bakmak gerekiyor. Tekrarlamak değil kastettiğim. Tekrarlayamayız, gerek de yok. Çünkü bizim kadim medeniyetimizin son yorumu o. Son halka... Onun üzerinden geriye gideceksiniz. Tevfik Fikret Batı'ya hiç gitmemişti, ama Batı'yı biliyordu. Ziya Paşa gitmişti, ama hiçbir şey görmemişti. Bu hangi şartlarda gittiğinize bağlı. O dönemlerde yaşasam ve Batı'ya gitsem belki ben de görmezdim.

O dönemlerde gidenler biraz korkuyorlar da galiba Batı'dan...

Bu biraz neden gittiğinizle de ilgili... Öyle bir dönemde gidiyorlar ki, Batı bir heyula gibi. Ayrıca hep çok kısa kalıyorlar, önyargıları var. Bir de kendine güven meselesi. Bir yerde varolmak için kendinize güvenmeniz lazım.

SEKİZİNCİ BÖLÜM:

ŞEHİR YA DA MEDENİYET

Sizce şu üç terim arasında bir farklılık var mı? Kent, şehir, medine...

Amatör bir nokta-i nazardan baktığımda benim için böyle bir fark yok, ama fikir alemi böyle bir ayrım yapabilir, ona da saygı göstermek lazım. Fakat bir şehirli olarak –ben bir şehirliyim, İstanbulluyum, onu hemen söyleyeyim– bir takım özelliklere sahibim. İstanbul konusunda hiçbir zaman egoist olmadım. Yani diğer şehirleri küçümsüyor değilim. Ama rengim, çizgim İstanbul'da oluştu. Bu birikimle, bu tecrübeyle baktığım zaman söylediğiniz kelimeler arasında dil bakımından bir ayrım yapmıyorum. Şehir kullanılıyordu zaten, öztürkçeciler kent dediler. Onun da Türkçe olmadığını söylüyor birileri. Başka bir dildenmiş. Medine de Arapça'dan, medine kelimesinden gelen bir tabir. Ona da bir şey demem, ama benim için şehir, şehirdir.

Soruyu bir kez daha farklı bir şekilde sorayım: Osmanlı şehrinin, Arap medinesinden ve batılı kentten nasıl bir farkı var? Yani bu şehrin karakteristiğini ne oluşturuyor?

Toynbee diyor ki, sanayi devrimi olmazdan evvel her şehir şöyle ya da böyle, az ya da çok mukaddes idi. Ben bunu

şehre şöyle uyarlıyorum: Şehir bir medeniyet tasavvurunun hayata geçtiği yer. Topluma mal olan, toplumun kodlarına işleyen medeniyet tasavvurunun hayata yansıdığı yer. Topluma mal olmuş hiçbir tasavvur, hiçbir mutabakat şehir kurmadan hayata geçmez. Şehir bir medeniyet tasavvurunun olmazsa olmazı... Şehirleşmeyen bir tasavvur zamanla kendisine duyulan inancı, itikadı, güveni de yitirir. Orta Çağ ve devamındaki şehirlere baktığımız zaman –buna antik şehirler de dâhil edilebilir– toplumun medeniyet tasavvurunun şehre nasıl yansıdığını görürüz.

Bir toplumu okuyabilir miyiz kurduğu şehre bakarak?

Toplumun ruhunu, inancını, duygularını okuruz şehre bakarak. Böyle baktığınız zaman Orta Çağ Katolik şehriyle, Orta Çağ İslam şehri arasında medeniyet nokta-i nazarından hiçbir fark olmadığını görürsünüz. Çünkü Katolik şehri, Katolik inancına, İslam şehri de İslam inancına göre kurulmuştur. Her birinin kendine göre kutsalları, olmazsa olmazları vardır. Bu kutsallar, bu değerler hiyerarşisi şehirde tecessüm eden yapılarda da kendisini gösterir, ifade eder. Orta Çağ'da, Müslüman şehrinde ortada bir Ulu Cami bulunurken, Katolik şehrinde ortada bir katedral ve meydan vardır.

Sanayi Devrimi, Batı'da başladı. Sanayi Devrimi'nin 3-4 asır öncesine gitmemiz lazım ki, şehirlerin gelişimini de doğru okuyabilelim. Çünkü bu arada Katolikliğin şöyle ya da böyle tanımladığı dünya görüşüne tamamen ters, rasyonel bir dünya görüşü ortaya çıktı. Bu arada şunu da söylemek lazım. Katoliklik vahye dayanmıyordu, çünkü kiliseye bir sürü beşeri temelli inanç girmişti. Onları hiç bahis mevzuu etmiyorum. Ama yine

de aşkın dünyadan bir haber, bir mesaj, bir biçim, bir hiyerarşi ve bir sistematik söz konusuydu. Bunun içini insanlar doldurmuşlardı. O da ayrı bir hadise. Gene de bir inanç vardı.

Rasyonalite geldiğinde bu inancı bütünüyle ortadan kaldıramadı, ama bir kenara itip yerine kendisini koydu. Onun ortaya koyduğu şehir de sanayi şehriydi. Sanayi şehri de bir medeniyet tasavvuru olarak rasyonalitenin ortaya koyduğu, onunla sistemleşen bir yansımadır. Modernite kendi dünya ve medeniyet tasavvurunu bu şehirle tecessüm ettirmiş oldu. Fabrika bacaları, ardından finans merkezleri, derken büyük apartmanlar... Modern şehir bu şekilde oluştu.

İslam dünyası, Sanayi Devrimi'ni yapmadığı veya yapamadığı için, hâlâ o kadim dünyanın, yani kendi inancının etkisinde yaşamaya devam etti. Böylece bir ayrım çıktı ortaya. Bir tarafta modern şehir yahut kent dediğimiz yaşama alanı, merkezinde büyük binalar, finans merkezleri ve alışveriş merkezleri olan şehir, diğer tarafta kadim İslam şehri.

Tabii bir de idari binalar var, valilik, belediye vs...

Onlar her zaman var İslam şehrinde. Batı şehrinde de var. Onsuz olmuyor. Ama genel manada, bugün kent dediğimiz zaman bir Batı şehrinden söz ediyorsak, onun kendi medeniyet tasavvurunu ortaya koyduğu simgesel yapılar bugün alışveriş merkezleri, gökdelenler. Fabrikalar artık şehrin dışına çıktı. Zaten fabrikaya da artık ihtiyaç yok, çünkü üretimi başkaları yapıyor.

Osmanlı ve İslam şehirleri ise 20'nci asrın ortalarına kadar eski halleriyle geldiler. Dünya görüşü değişmemişti. Modern

Türkiye'de, özellikle 1980 sonrasında ise dünya görüşünde ciddi bir karışma hali görüyoruz. Medeniyet tasavvurları karışmaya başladı. Bir tarafta kendinden öncekileri duygularıyla, düşünceleriyle ve inancıyla izleme anlayışı devam ederken, diğer taraftan Batı modernitesi girdi. Bu defa söz konusu olan Batı modernitesinin de son versiyonu olan kapitalist tüketim toplumu idi. Halbuki birçok versiyonu var, onlar girmedi. Mesela Yeşiller Hareketi var, ama Türkiye'de marjinal kaldı. Çevre hareketi aynı şekilde marjinal kaldı. Bunlar çok fazla giremediler. Oysa Batı'da daha etkindirler. Bizde ise kapitalizm çok etkin.

Hülasa dediğiniz gibi şehir Osmanlı'ya ait İslami bir medeniyet tasavvurunun hayata yansımasıysa, kent de modernitenin ve sanayi toplumu sonrasının, o tasavvurun kente yansıması.

Medine'ye gelince. Artık Medine yok... Medine de bu paralı ve görgüsüz kapitalizmin bir oyun tahtası tıpkı Mekke gibi. Oralarda oynuyorlar.

Kâbe etrafındaki görüntüler korkunç bir kıyametin habercisi sanki...

Hadise bu... Artık ne Mekke ne Medine var... Hayallerde kalmış hepsi.

Şehrin dini

İslam şehirden ne bekler, ne umar, nasıl bir anlam yükler şehre?

Bütün medeniyetler şehirden aynı şeyi umarlar. O da in-

sanların kendi medeniyet tasavvurlarını kolay, rahat ve güvenle yaşayabilecekleri mekânlar üretmek. Sırf İslam'ın değil, bütün medeniyet tasavvurlarının gayesi aynıdır. Katolik tasavvur da, modernite de böyle... Hint ve Çin tasavvuru hakkında fazla bir şey söyleyemeyeceğim, ama onlar da mutlaka böyledir. Bu çok tabii, çok beşerî ve insanî bir şey. Medeniyet tasavvuru şehirle var oluyorsa tabii ki beklentisi de kendi "doğru"ları istikametinde yaşanacak bir hayatı örgütlemek olacaktır. Buradaki "doğru"lar tırnak içinde, çünkü bunlar izafîdir. Hiçbir toplum, bir başka hayatı göstermek için şehir kurmaz, istese de kuramaz. Toplum kendini kanıtlamak için o tasavvuru ve şehri kuruyor. İslam şehri de bir Müslüman toplumun, İslamiyet'in gösterdiği istikamette doğru, dürüst, kolay ve güvenli yaşaması için kurulmuş bir şehirdir.

Mesela Hz. Peygamber zamanında, özellikle Hicret'ten sonra hızla büyüyor Medine. Şehrin merkeziyle periferisi arasında bir ayrışma hasıl oluyor. Peygamber diyor ki, "Periferideki insanlar benim mescidime çok kolay gelip gidebilmeliler. Bunu sağlamamız lazım". Çünkü Peygamber Mescidi'nde bir medeniyet tasavvuru öğretiliyor insanlara. Dışardan baktığınızda bunun bir tür "dikte" ediş olduğunu düşünebilirsiniz. Bu bir bakış açısıdır. Fakat camide bir çerağ var, bir yemek kaynıyor, bir şey oluyor... Şehir zaten o şeyin olması için kuruluyor.

Her şehir aynı zamanda bir bölüşüm mekanizması, tabii sadece materyal varlığın değil sözünü ettiğiniz tasavvurun da paylaşıldığı bir yer... Peki bu bölüşümün adil olması hususunda ne diyor İslam?

Tabii ama önce bir şeylerin üretilmesi lazım ki şehir kurulabilsin. Üretecek bir şeyiniz yoksa şehir de kuramazsınız,

köylerde kalırsınız. Ne zaman ki bir birikim oluşuyor, şehir de belirmeye başlıyor zamanın ufkunda. Bunun sebebi de şu: Köyler tekdüze yaşarlar. Köy hayatında birkaç parametre vardır yalnızca. O parametrelerin büyük bir kısmı da materyaller dünyasına aittir. Ekeceksiniz, biçeceksiniz... aksi halde yaşayamazsınız. İktisat da tekdüzedir burada, inanç da. Halbuki bazı insanlar bunun dışına çıkmak isterler. O zaman da köyde yeri olamaz artık, çünkü köyde başka türlü yaşamak mümkün değil. Başka türlü yaşamak isteyen insanların nüfusu belli bir çoğunluğa erişinci toplum o şehri kurmak durumunda kalır. Şehirde sonsuz parametre ve sonsuz yetenek var; farklı insanların farklı yetenekleri ve o yetenekler arasında da farklı işbirlikleri... Bütün bunlar kendi aralarında adeta bir sihirli değnek gibi hiyerarşik yapılar oluştururlar. Bu hiyerarşik yapılara dışarıdan müdahale olursa şehir iflas eder, çöker.

Ama insanların böyle bir gücü var. Adeta bir yapboz gibi dağılan bir şeyi yeniden birleştirir, dönüştürür ve yeni bir biçim üretirler.

Öbür taraftan şehirde herkes katılmaz üretime. Zihinsel ve bedensel üretimden bahsediyorum. Oysa toplumu var eden de zihinsel ve bedensel üretimdir. O üretim iktisada dönüşür, ticarete dönüşür, eğitime, sanata dönüşür... Şehirde yaşayan insanlar da talepleri doğrultusunda bunları paylaşırlar. Hülasa maddi-manevi üretim olmadan şehir olmaz. Şehir ciddi bir üretim merkezidir.

Ve şüphesiz şehirler hatta ülkeler arasında bir paylaşım merkezidir de şehir. İstanbul'un bu boyutunu çok görmüyoruz ama 1800'lerin ikinci yarısında, hele son çeyreğinde felse-

fesiyle, sanatıyla, gece hayatıyla, her şeyiyle Paris dünya çapında bir bölüşme merkezidir.

Bölüşme varsa çatışma da vardır, öyle değil mi?

Tabii... Çatışma, rekabet, yarışma... Adına ne dersek diyelim, bunun da belli esaslara dayanması gerekir.

Fakat şehir farklılaşmak, farklı olanla birlikte yaşamak da demek... Dolayısıyla ortaya çıkabilecek çatışmaların nitelikleri de köydeki gibi olmayacak...

Farklılık varsa mutlaka gerilim de olacaktır. Önemli olan bu gerilimin nasıl yönetileceği. Sadece "ben" diyen toplumlarda bu gerilim sonuç alınıncaya kadar devam eder. Ama "ben"den başka sözü olan toplumlarda başka türlü ihtimaller de mümkün. Çağdaş insan buna itiraz edebilir, ama "ben" demeyen, "hu" diyen, "hüve" diyen, "o" diyen bir toplum var mı? Var aslında, görmek istemiyorsanız görmezsiniz. Ütopik bir toplumdan bahsediyor gibi görünebilirim şu anda. Ama Allah mealen diyor ki, "Sizi kavimler ve şubeler halinde yarattım. Bundan gaye birbirinizi tanıyıp birleşesiniz. Ama en kıymetliniz takva ehli olanınızdır." Bu hükümlerin geçerli olduğu toplumlarda şüphesiz ve gene de gerilim olacaktır. Bu gerilim hizmette, üretimde, şefkatte ve muhabette yarıştan doğar. Başarının mükâfatı da insanlardan değil, Allah'tan beklenir. Ama kapitalist, rasyonalist toplumda Tanrı var mı, yok mu sorusu bile gündeme gelmediği için "ben"den başka söz de mümkün değildir. Rasyonalist toplum Tanrı'nın varlığını konuşmaz. Olabilir de olmayabilir de. Yaşadığımız hayatın içinde ona bir loca ayrılmamıştır. Zaman zaman çözümsüz bazı problemler

Tanrı'ya atfedilebilir, böylece o problem de Tanrı'yla birlikte bir kenara atılmış olur. Bu noktada o problemi çözümsüz bırakmak da bir çözümdür, zaman kaybetmemiş olur toplum.

Tanrı ancak marjinal faydasıyla bulunabilir rasyonel toplumda yani...

Çok doğru. Rasyonel toplumlar dünyaya böyle baktılar ve dünyanın büyük bir kısmını, kendi ellerindeki imkândan yoksun olan bir kısmını kullandılar. Bunda hiçbir beis de görmediler. Çünkü temel kabullerinde böyle bir önerme yoktu. Belki de Müslümanların anlamadığı nokta budur. Empati kuramıyoruz, hep kendi açımızdan bakıyoruz. Halbuki onların temel kabullerine baktığınız zaman, sömürüde beis görecek bir kabul yok. Dolayısıyla Kızılderiliyi şöyle Hintliyi böyle sömürülecek bir varlık olarak görür. Müslüman'ı da eh onların arasında, biraz altına biraz üstüne bir yere konumlarlar. Fakat 1945'ten sonra görüldü ki –özellikle II. Dünya Savaşı'nı çok önemsiyorum– bununla yürümek mümkün değil. Yani düşmanınızı, karşıtınızı veya sizin dışınızda varsaydığınızı tümüyle yok edemiyorsunuz, çünkü ona muhtaçsınız. İşte ordan sürdürülebilir kalkınma çıktı. "Sustainable development" dedikleri sürdürülebilir kalkınma...

Siz bir mühendis olarak inanıyor musunuz sürdürülebilir kalkınmaya?

Bu açıdan giderse ben inanmıyorum. Ama bu kainatta –bunu Müslümanlar için de söylüyorum– paylaşılamayacak hiçbir şey yoktur. "Allah herkesin rızkını yaratmıştır" diyorsak mutlaka bir noktada dostça yaşayabiliriz.

Kalkınmadan şüphe etmek

Söylediğiniz şey kalkınma fikrinin tam aksi gibi... Hatta onu bertaraf eden bir argüman...

Bertaraf edecek zaten. Kalkınma dediğimiz şey zaten rasyonalitenin umutsuz yoludur. Yapacak fazla da bir şey yoktu. Müslüman milletleri de o tahakküm zinciriyle kalkınmanın zebunu haline getirdi. Şimdi ise sürdürülebilir kalkınma dedikleri hadise devam ediyor. Gördüler ki ezerek bir yere varılamıyor. Çünkü bir müddet sonra doyuyor, artık hiçbir şey yapılamaz hale geliyor. Halbuki tüketecek bir kitlenin de bulunması lazım. Şu anda Türkiye tüketiliyor. Türkiye üzerinden yürüyor bu tasavvur. Türkiye doyunca Afrika'ya gidecekler. Ama önce o ülkelerin de bir şey üretmesi lazım ki nema gelsin.

Bir değiş tokuşa dönüşsün.

Öyle ya, bir firma üçüncü köprüyü yaptı. Bir yaptı, iki yaptı, üç yaptı, Avrupa'da köprü yapacak yer kalmadı. Şimdi Türkiye'ye kaktırıyor, yerindendir bu kelime, tam manasıyla kaktırıyor.

Barajlarda, nükleer enerjide olduğu gibi...

Ama siz de "ben geceyarısına kadar oturacağım, günde bilmem kaç film seyredeceğim" diyorsanız nükleer enerjiye talipsiniz demektir. Seyretmeyelim mi? Onu bilemem. Her nimetin bir külfeti vardır?

Şart mıdır? Bir de bu nimet midir meselesi var, onu da

tartışmak lazım... Türkiye'nin önemli bir korkusu var. Batı, bu taleplerin üretilmediği toplumları yok ediyor. Irak'ı yok etti mesela. Küba'yı, Venezuela'yı da yok etmek ister aslında.

Aynen öyle, çok da bir şey diyemiyorsunuz bu yüzden. Tabii yok etme ve var etme meseleleri de izafî bana göre... Eğer yok edilme vaktiniz geldiyse, birisi yok eder... Silahla, barutla değil de parayla, teknolojiyle yok edilirsiniz gerekirse.

İslam bu konuda bambaşka bir şey söylüyor ve işler karışıyor buralarda. Eğer yok edilmek ilahî kaderse kimse önüne geçemez. Ama kaderde yoksa hiç kimse sizi yok edemez. Böyle baktığınız zaman bir takım aktörleri başka türlü görmeye başlarsınız. Zahire riayeti hiç reddetmiyorum, ama kendinizi zahirin ürettiği şartlara hapsetmemeniz lazım diye de düşünüyorum.

Zahir nedir? Şu anda ABD'nin hâkimiyetidir. Buna hiçbir itirazımız yok. Çünkü çok net görüyoruz. Kader de hükmünü takır takır icra ediyor. O kaderin tesadüf mü, yoksa ilahi bir takdir mi olduğu inançlara bağlı. Kimisi tesadüf, kimisi ilahî takdir der, kimisi ise karşı çıkar "hayır, ben yönetiyorum" der.

Komplo teorisi gibi...

Çok doğru, komplo teorisi ortaya koyar kimisi. Dolayısıyla orada yok olmak, olmamak, bitmek, başlamak vs. hepsi izafî şeyler. Bu çağda, bu bombardımanda Müslüman toplumlar kaderullahı görmeyip, yokolmayı ve varolmayı sanki bir başka dünyevî gücün elinde zannediyorlar. Çok haksız değiller ama bir illüzyon sürüp gidiyor. Çok nadir de olsa bazı insanlar da bundan hiç etkilenmiyor.

Mevzu galiba biraz da alternatif varoluş yöntemleri aramamakla ilgili. Var olmayı ve yok olmayı, beni yok etmek isteyenin değerleri üzerinden tanımlıyorsam, alabildiğine çaresizleşirim de...

O öyle bir şey ki bütün delikleri tıkıyor. Konuşmadığı bir saha bulup oradan yürümelisiniz. Size çok lezzetli bir iksir içiriyor aynı zamanda. Kitle bu iksirin tadına varmış vaziyette. Avrupa entelijansiyasi bunun farkında. Uğraşıyor, yapmıyor, etmiyor, gitmemeye çalışıyor o yoldan. Tabii kendi çelişkileri de var. Fransızlar örneğin, bir yandan Amerika'ya direnirken bir yandan Cezayirlileri eziyorlar. Bu hâlâ devam ediyor. Bir tarihin günahını taşımaya da devam ediyorlar bir taraftan...

Nasip ve kapitalizm

Kimse tek başına var olmuyor, hele ki şehirde parasız yaşamak mümkün değil... İslam para karşıtı bir din değil bildiğim kadarıyla.

Kesinlikle değil.

Peki kapitalist bölüşüm ilişkilerine ne türden müdahalelerde bulunuyor?

İslam, Sanayi Devrimi'nden itibaren bu konuda hiçbir şey söylememeye başlıyor. Zaten sıkıntı da buradan çıkıyor. Ya da şöyle diyelim: İslam kapitalizmin işleyişi hakkında bir çok şey söylüyor da, tatbik edilemiyor. Bir takım açmazlar, açıklar var. Neticede Osmanlı'nın büyük buhranı da buradan çıkmıştır.

Ama Sanayi Devrimi'nden evvel, tarım toplumu zamanında hem örgütlenmesiyle hem felsefi anlayışı ve tatbikatıyla kendi içinde gayet tutarlı bir sistem kurmuş. Ben onu yaşamadım, ama kitaplardan okuyorum ve asarını görüyorum. Orada esas olan şu: Para kazanacaksınız, ticaret yapacaksınız, zanaatinizi göstereceksiniz... Ama bütün bunların bir nasip işi olduğunu da bileceksiniz. Yani tanrısal güç tarafından lutfedildiğini bileceksiniz bu nimetlerin. Dahası size bir emanet olarak verildiğini, her an geri alınabileceğini düşüneceksiniz. Böyle baktığınız zaman çok kazansanız da paranın sizdeki aksi, etkisi başka türlü gelişiyor.

Risk idaresini Allah'a bırak mı diyor yani?

Risk rızıktan geliyor, öyle diyorlar. Şu an rızkımızı verdi, ama her an alabilir. Bu yüzden o rızkı verenin emirlerine itibar etmek zorundasınız. Bunun en alt derecesi de zekât ve sadaka vermek, hayır yapmak. İslam, böyle irrasyonel bir dünya çiziyor. Çünkü rasyonel insan maddeyle varolmak ister. Varlığın doğasında veya fıtratında var bu. Seküler açıdan bakarsak varlığın doğasında, İslami açıdan bakarsak yaratılışta yani fıtratta var bu. Allah kullarına diyor ki, "Evet, sizin bir yeteneğiniz var. Bu yeteneğinizi birbirinizin gözünü çıkartmakta kullanmayın. Birbirinize yardımda kullanın."

Merhum Sefer Efendi buyurmuşlardır ki, "Evladım, İslam toplumunda, her toplumda olduğu gibi zengin az fakir çoktur. Eğer yardım etmek isterseniz fukarayı bulun, kendinizi göstermeden, bildirmeden yardım edin. Siz de bilmeyin kime yardım yapıldığını, biri aracı olsun arada." Doğrudur, her yerde böyledir. İslam toplumunda, ticaret özellikle teşvik edilir.

Çünkü insanların birbirlerini bilmesi için en temel düzlem, ticaret düzlemidir. Ticaret ilmin, irfanın, görgünün, dinin yayılması için de gereklidir. Çünkü çok reel bir düzlem ve herkese hitap ediyor. Mesela bilim böyle değil, sadece akıllı insana hitap eder. Sanat çok daha üstte bir yerde. Felsefe de öyle. Tefekküre dönük, soyut düşünen bir zekânız olmalı. Sanat için yeteneğiniz olmalı. Ama ticaret öyle değil. Herkes ekmeğe, ayakkabıya, at nalına, demire, çamura muhtaç. Dolayısıyla ticaret yapacaksınız ki tanışma, bilişme artsın, medeniyetler birbirlerine geçişebilsin. Ama bu ticaretin size nasip ve emanet olduğunu da bileceksiniz.

Böyle baktığınız zaman farklı bir dünya kuruyorsunuz. Gene para kazanıyorsunuz, ama farklı bir dünya kuruyorsunuz. Böyle bakmadığınız zaman da dünyanız başka türlü oluyor.

İslam şehri Sanayi Devrimi'ne kadar böyle geldi. İstisna yok muydu? Elbette her zaman istisnalar vardır. Ama Sanayi Devrimi bir başka üretim tarzı. Ve o üretim tarzı da başka bir insan tipi inşa etti. Bu insan tipinin eskisinden en mühim farkı varlığındaki gizli hırsların açığa çıkması. Sanayi Devrimi o hırslar için çok uygun bir düzlem ve zemin hazırladı. Haz verici bir dönüşüm başladı insanda.

İslam insanı bu zemine önce giremedi; korktu, endişe etti, bir şeylerin döndüğünü fark etti. Sonra yavaş yavaş o da bu zeminin sunduğu hazları tattı. Kimisi Tanzimat'la birlikte girdi bu zemine, kimisi daha geç. Şimdi ise balıklama atladık. İşte şu dergiler (kadın moda dergilerini gösteriyor)... Varlığı giysi üzerine kuruyorlar.

Bu iş biraz Hz. Süleyman'ın sarayındaki cam zeminde yürümeye benziyor. Su üzerinde yürüyorsunuz, yüzebilirsiniz

zannedip atlıyorsunuz, ama aradaki cam bedeninizi kesmeden suya erişemezsiniz.

İslam şehrinin farkı

Peki az önce bahsettiğiniz anlayış İslam şehrinin planına nasıl yansıyor? Bu anlamda farklı mı İslam şehri Batı kentlerinden?

Size Saraybosna'dan bahsedeyim isterseniz. Saraybosna'da üç ayrı şehir var: Biri klasik Osmanlı Saraybosnası. Avusturya gelmiş ona hiç dokunmamış. Kendi muhteşem Habsburg mimarisini onun biraz ötesinde inşa etmiş. Hatta geçenlerde televizyonda Slovenya ile ilgili bir program vardı. Ljublijiana'yı değil, daha küçük bir şehri gösterdi. Ama Habsburg mimarisi o küçük şehirde bile bütün ihtişamıyla görünüyor. Sonra sosyalizm dönemi geliyor Saraybosna'da. Orada da işte Marxist-Leninist mimariyi görüyorsunuz; büyük bloklar, geniş caddeler vs. Mazgal ya da ızgara plan dediğimiz plan, modernitenin vazgeçilmez unsuru.

Bu planın en önemli özelliği şehre homojen bir yaşama alanı olarak bakmasıdır. Modernite kapitalizmle eşdeğer; tüketim çok önemlidir. Bunun için de herkesin her şeye erişebilmesi gerekir. Bunun da yolu insanları yalnız ve çaresiz bırakmaktır. Onun için bu şekilde tek biçimli bir şehir dokusu üretir. Herkes, her an, her yere erişebilmelidir. Böylece mahremiyetiniz ortadan kalkar.

Modern şehirde ulaşım çok rahattır, adeta teşvik edilir. Her an her yere erişebilirsiniz. Bu Amerikalıların ortaya koydukları bir şey. Avrupa'da hâlâ Cumartesi-Pazar tatilleri vardır;

süpermarketler, AVM'ler kapalıdır. Ama Amerikalılar ona bakmaz, 7-24 her yer açıktır, fast-food'lar ıvır zıvırlar her an hizmet verirler. Bu tüketime dayalı dünya görüşünün şehir düzenidir. Varlığını size şehir merkezinde yüksek binalarla gösteriyor. Şimdi İstanbul'da da bunu yaşıyoruz.

Evim Beykoz'da. Buraya (Üsküdar) gelirken çevre yolunu kullanıyorum. Boğaz sırtları görünüyor, ardından gökdelenler çıkıyor yukarı doğru. Gökdelen gördüğünüzde modern bir şehirde yaşadığınızı hatırlıyorsunuz. Zihninize onu çakıyor. Halbuki gençliğimde, çocukluğumda hatırlıyorum Emirgan sırtlarında büyük fıstık çamları vardı. Onları görürdük. Birkaç da mütevazı köşk. Köşkler o fıstık çamlarıyla yarışamaz bile. Çünkü çamların boyu 30 metreyi bulur ve şehrin silüetinde onlar vardır. Köşkler mütevazı, iki katlı, yüksekliği 7-8 metre. Sayıları fevkâlâde az. Yemyeşil bir boğaz dokusu görürdünüz. Bu bambaşka bir şeyi ifade ediyor.

Bir de şehrin sesleri var. O sesler arka planda boyuna bir şeyler söyler. İslam şehrinde kitlesel tüketim söz konusu değil. Duyduğunuz ses tüketimin sesi değildir o yüzden.

Ama İslam şehri ile modern kenti bu şekilde karşılaştırmak yalnış. Biri kadim tarım toplumunun şehri, diğeri sanayi toplumunun yaşadığı yer.

İslam şehrini hangi şehirle karşılaştırmak mümkün?

Belki Katolik şehriyle karşılaştırmamız lazımdır. İslam şehrinde mahremiyet esas, tüketim söz konusu değil. Her bölgenin kendine özgü bir özelliği var. Birkaç ana arter dışında çok az bağlantı var, o arterler de merkeze erişmek için.

Merkezde ise Ulu Cami ve külliyesi var. Merkeze erişmek için kullanılacak anayollar dışındaki arazi özel mülk. Şimdi, mesela nafiz yollar ve gayrinafiz yollar diyorlar. Gayrinafiz yollar, adeta çıkmaz sokaklar, ara sokaklar. Ve onlar kamunun değil, o sokakta oturanların mülkü. Sokağı işgal edebiliyorsunuz.

Şimdi bu modern şehircilik nokta-i nazarından bakınca fevkâlâde yanlış gibi gözüküyor. Ama sokağın fonksiyonu farklı bu kurguda. Sokak geçmek için. Deniliyor ki, yüklü bir hayvan rahatlıkla geçebiliyorsa adam oraya sundurma yapabilir. Evinin fazla eşyasını koyabilir. Çıkar, yaygısını sererek kapının önünde oturur. Fazladan oda yapamaz ama bir sundurma yapar. Orada ister oturur, ister fazla eşyalarını koyar. Çıkmaz sokağın kuralı böyle.

Çıkmaz sokaklar mahallenin ana caddesinde birleşirler. Mahallenin ana caddesinin bir yerinde küçük bir hazire ve mescit var. Yürüdüğünüz zaman da ana caddeden Fatih Külliyesi'ne varıyorsunuz. Birinde, İslam şehrinde mahremiyet ve ev esas, toplantı yeri de mescit... Diğerinde yani modern şehirde ise ev değil sokak esas.

Bu fark 1800'lerin ikinci yarısında Viyana'da çok enteresan bir şekilde görünür. O dönemde 40-50 metrekare daireler yapılır. Mutfak, banyo yok. Sadece yatak odası var. Dışarıda yemek yiyor insanlar ve dışarıda yıkanıyorlar. Havuzlar var. Tuvaletler müşterek. Mesela bir katta bir tuvalet var. New York'taki eski binalarda da öyledir.

Bizde tam tersi ev esastır. Tabii yeşil doku ve bütün evler bahçeli. Park mevzuu sonradan başlıyor. Taksim Gezisi

1850'lerde mi ne açılıyor. Bir süre sonra Müslüman kadınların oraya girmesi yasaklanıyor. Çünkü gayriahlaki fiiller, Müslüman kadınların görmemesi gereken işler oluyor. Ben 1940'lı yılların sonunda hatırlıyorum bekçiler vardı. Giriş çıkış kontrollüydü. Ama sonra koptu iş, bir yere doğru gitti.

Müslüman şehir böyle bir şehir. Temel felsefeleri farklı. Her biri kendi yaşama stillerini örgütlüyorlar şehirde. Böyle bir şehirde doğduğunuz zaman o şehirde yaşanan medeniyet tasavvurunun dışına çıkmanız fevkalade zor. Asi olacaksınız. Öbür türlü, modern bir şehirde doğduğunuz zaman ise o Müslüman tarz-ı hayatın dışına çıkmamanız fevkalade zor.

Zaten sizi dışarı çıkartmaya çalışıyor modern şehir...

Böyle bir şehirde İslamî bir hayat sürdürmek fevkalâde zor. İslam şehrinde ise nefsanî bir hayat sürdürmek zor. Mesela Tarihi Yarımada'ya çok uzun süre, 1900'lerin başına kadar garsoniyer gelemiyor. Yok böyle bir şey. Şimdi Fatih'te eşcinseller daire tutmuşlar. Orada da burada da insanlar kendilerini koruyorlar. Modern şehir özgürlük vererek kendini koruyor, bu özgürlüğü de tartışmak lazım, yoksa nefse esaret mi? Buradaki değer hükmüyle baktığınızda saçmalık gibi gelebilir. Ama bunun aşı yapmaktan hiçbir farkı yok. Topluma bir nebze zerkedip, bağışıklık sistemini güçlendiriyorsunuz. Bunun usulü, adabı ise bambaşka şeyler. Onları tartışmıyorum bile... İslam şehrinin de kendine göre bir düzeni var. Değerlerin dışına çıktığın zaman tepki görüyorsun.

Ev ve sokak dediniz, bu ikisi arasındaki bağlantıyı açalım biraz? Ev nasıl bir yer ve sokakla ilgisi nasıl kuruluyor?

Sokak geçmek için sadece. İslam şehrinde ev hayatın merkezi, çünkü İslam şehrinde aile ve "meşruiyet" çok önemli. Buradaki meşruiyet de yine tırnak içinde algılanması gereken bir kavram. İslam bir medeniyet tasavvurudur. Ve kendi meşruiyet temelini kendi tanımlar. Bu meşruiyet içinde aile çok önemli bir kurumdur ve toplumun merkezi pozisyonundadır. Her türlü ilişki, para ilişkisi, ahlakî ilişki, duygusal ilişki aile içinde tanımlanmış vaziyettedir. Herkesin bir vazifesi vardır. Bu vazifelerin yerine getirildiği yer de İslam şehrinde hanedir. Aynı hane-i saadet gibi. Osmanlı bu haneye bir de bahçe eklemiştir. Ev dediğimiz zaman o mekân inşa edilmiş bir beyt ve bir de bahçeden oluşur. Etrafı duvarla çevrilidir. Çünkü İslam şehrinde kadınların ve erkeklerin göz problemi vardır. Erkekler de kadınlar da gözlerini ve vücutlarını muhafaza etmek zorundadırlar.

İnsan hayatta mekândan bağımsız yaşayamaz, İslam kendi meşruiyet temelleri doğrultusunda tarif ettiği problemlerin çözümünü böyle bir mekânda bulmuş. O şartlarda öyle bulmuş, peki bu şartlarda nasıl bulacak? Bilemem. Mesela burada nakil vasıtalarına gelelim. Kadınla erkeğin en çok karıştığı yerlerdir. Müslüman bir adam veya bir kadın bu vasıtalarda ayrı ayrı olmayı çok rahat isteyebilir. İstemelidir de. Ama böyle bir talep geldiğinde, "ooo efendim gericiler" diye ayağa kalkılır. Adam inancının gereğini istiyor, yaşamak istiyor inancıyla. Hiç öyle Atatürk karşıtı filan da değil. Atatürk bunu zorluyorsa o zaman karşıt da olur ister istemez.

Şehirler ve insanları

Peki modern şehir neden bu kadar çok karşılaşma, karışma istiyor?

Yeni ihtimaller ortaya çıksın diye. Yeni kombinasyonlar... Hayat yaşansın. Varlığın önündeki engeller kaldırılsın. Adam içinden geldiği gibi yaşasın. Katolikler bir ideal insan tarif etmişlerdi. O da İsa'ydı. Ama modernite aynı topluma başka bir insan tarif etti. O da herkes. Ve o herkesin artısı ve eksisi o andaki konjönktürel duruma göre tanımlandı.

Bu tabii içinde biraz nihilizmi de barındıran bir tarif. Çünkü İsa olmak için uğraşmanız gerekir, herkes olmak olmak için ne yapacaksınız?

İsa olmak çok zor. Herkes olmak için hiçbir şey yapmayacaksınız, çünkü siz herkessiniz zaten. İşte o herkesin içindeki zaaf da adeta kutsandı moderniteyle.

Dönüp Müslüman insana bakalım bu noktada. İslam'ın bir tane Muhammed'i yok sanki, sizce var mı?

Bir tane var.

Sufizm'in tarif ettiği Muhammed'le, fıkhın tarif ettiği Muhammed aynı insanlar değil...

Hep aynı insanlar. O hep aynı insan... Peygamberin iki önemli sıfatı var. Biri beşir, biri nezir. Biri muştulayıcı, biri korkutucu. Cami korkutucu tarafını öne almıştır. Çünkü kitleyi bir yöne çekmek ve o yerde tutmak için korkutmaktan başka çareniz yoktur. Tekke ise bireysel çalışır, beşir tarafını öne çıkarmıştır. Dolayısıyla camide korkan tekkede rahatlar. Ben hem camiye gittim hem tekkeye. Tekkeye artık gidemiyorum çünkü artık tekkenin önü kesilmiş durumda. Ama

gerçek bir mistik tanıdım. Bugün artık gerçek mistik yoktur demiyorum, ama bugün mistikle kurulan ilişkinin niteliği benim mizacıma uymuyor.

Tekkesiz cami: Modern şehirde dindarlık

İslam şehrinde tekkeyle cami arasındaki ilişki nasıl peki, bir rekabet mi var, birbirlerini tamamlıyorlar mı?

Zaman zaman rekabet var. Ama uzaktan, medeniyetin içindeki öğeler olarak baktığım zaman İslam şehrinde ve toplumunda tekke ve caminin birbirini tamamlamak zorunda olduğunu görüyorum. Tabii ki rekabet olacak, çünkü her ikisi de insanın alanı. İnsansız hava aracı yok o zaman. Ama bir medeniyet nokta-i nazarından bakarsanız, camisiz tekke tekkesiz cami olmaz. Olmadığı ve bu birliktelik zaruri olduğu için, Türkiye Müslümanları bugün bu noktaya geldiler ve Müslümanlar arasında –Osmanlı camiasından sözediyorum- ciddi manada bir fark gösteriyorlar. Bu fark nereden çıkıyor? Diğer Müslümanlarla karşılaştırdığımız zaman hürmet ve edepte farklılıklar olduğunu görüyoruz. Bunlar dinin temelleri gibi gözükmüyor. Amentüde yok. Ama bunlarla daha zarif, daha yumuşak, daha tatlı insanlar oluyorsunuz. Ve eski tabirle daha açık gönüllü insanlar oluyorsunuz. Çabuk heyecanlanmıyorsunuz, sinirlenmiyorsunuz. Bir olumsuz durum karşısında hemen ümitsizliğe düşmüyor, kaderdir diyorsunuz. Düşünmeye devam ediyorsunuz. Hayatın problemlerini daha yumuşak bir şekilde göğüslüyorsunuz. Bunun da karşılığı İstanbul efendisi. İstanbul efendisi yalnızca erkek değil, kadın da... Yani hanımefendi de buradaki efendinin içindedir. Tabii bu Devlet-i Aliye'nin şehirlerinde karşılaşılan bir prototip. İlla

da Türk olması gerekmiyor. Hiç alakası yok etnisiteyle. Her ırktan olabilir. Bu kültürel hazla yetişmiş, bu medeniyet tasavvurunu temellük etmiş insanlardır. Tekke yumuşatır hayatı, cami kural koyar. Tekke de aynı kurallardan söz eder, ama daha yumuşak vazeder. Çünkü bireye hitap eder.

O zaman tekke kapatıldığında kurallardan mürekkep, edepten azade bir İslam'la karşı karşıya kalmış mı olduk?

Sıkıntı orada. Şu anda AKP'nin ileri gelenlerini düşünün. Bunlar 50-60 yaşlarında insanlar. Eğer tekke terbiyesinden geçmiş olsalardı bu gökdelenler böyle dikilmezdi. Bunu net bir şekilde ifade edeyim. Kanal İstanbul'u aklına bile getirmezdi Tayyip Bey. Çünkü "bu arz bana emanet" derdi. Toplumun ihtiyacı kadar yapardı. Diyorlar ki eskiden heva vü heves olan şeyler şimdi aslî ihtiyaç. Yaşamak, ne kadar varsa o kadar almak lazım diyorlar hayattan. Oysa Allah diyor ki, "Ben Muhammed'i kendi ahlakımla ahlaklandırdım; siz ona benzemedikçe, onu sevmedikçe tam bir Müslüman olamazsınız." İnanç buysa ben de Muhhammedî ahlakla ahlaklanmalıyım. İnsanım, hiç dünyalık almadan olmaz. Ama minimum almalıyım. O zaman bu binalar, bu reklamlar neyin nesi? Diyeceksiniz ki bir nehir akıyor –bu Batı kapitalizmi–, geçmeyecek mi sizin toprağınızdan? Hiç itirazım yok. Ama cumburlop atlamak da var, kenarından bir dal tutup akışını seyretmek de, inşallah sürüklenmem diyerek yüzmek de... Olay bu.

Nehrin götürdüğü yere sürükleneyim, İslam da benim can simidim olsun durumu var galiba...

Rabbena hep bana. Sizin kadar inceltemiyorum durumu.

Keseyi dolduralım diye bakıyor insanlar, nehri sonsuz zannediyorlar. Bana görünen o.

Tekrar sokağa döneceğim. Tekkeyle ve camiyle nasıl bir ilişkisi var sokağın?

Tekke ve cami karşılaşma mekânları. Sokak yalnızca geçmek için, o kadar mühim değil. Tekke karşılaşmanın mekanı. Daha sonra bir de buna kahve eklenmiş. Şimdi Batı'da söylediğiniz şey çok doğru. Karşılaşmanın yeri sokak ve kafe. Çünkü Batı sizi evden çıkarıyor, dışa dönük yaşamaya teşvik ediyor. Cazip hale getiriyor sokağı. Sokağın cazip hale gelmesi için de karşı cinslerin birbirini çekmesi lazım. Çarşaflı bir kadın veya poturlu bir erkek çekici olmayabilir. Orada başlıyor hadise.

İslam şehrinde sokak sadece ve sadece geçmek için. Çünkü gözlerin de kontrolü var, kokunun da. Efendim, bu ne biçim doğru? O da doğru. Bu kadar eziyet olur mu? O da doğru. Eziyet olarak görüyorsanız tabii ki eziyettir. Ama eziyet olarak görmüyorsanız... Peki öyle görmeyen insanlar var mı, şüphesiz var. Vardı, varmış...

Dolayısıyla sokak İslam şehrinde geçişi sağlıyor. Bir karşılaşma yeri daha söyleyeyim, çarşı. Alışveriş. Ve burada kadınlar da var.

Bu söylediklerinizden yola çıkarak toplu konut ve alışveriş merkezine dayanan bir şehir planının gayet İslami olarak markalanabileceği sonucuna vardım. Çünkü sokağı tamamen ortadan kaldırıyor bu yeni düzen. Camiyi toplu konutun merkezine ya da bir köşesine koyuyor bir de minik çarşı uyduruyor ve bitti. Sitelerde de aynı plan söz konusu...

Site, belli bir maddi seviyenin tanımlayıcısı bana sorarsanız. Siteler şöyle çıktı: Belli bir mesleki grubun üyeleri bir arada yaşamaya karar verdiler. Etiler'de Profesörler Sitesi kuruldu, 1960'lı yıllarda. Sonra, Mecidiyeköy'de Hukukçular Sitesi kuruldu. Mahalle böyle bir şey değil, mahallede herkes var. Zengin insan da var, çok fakir bir insan da, orta halli de... Çünkü o toplumda yerleşmeyi, iskânı maddi statü ve makam tanımlamıyor. Bunlarla alakası olmayan başka bir şey tanımlıyor. Bir de tabii sitelerde giriş-çıkış fevkâlâde kontrollü. Mahallede bu kontrol yok ama bir otokontrol var. Mahalleli mahalleye geleni sorup soruşturuyor...

Mahalle ahalinin bağımsız da olduğu, kendi kurallarını da koyduğu bir yer.

Tabii. Mahalleli yeni gelene olur veriyorsa ileri gelenler eyvallah diyorsa yerleşiyor mahalleye yeni gelen. Site gibi değil, mahalledeki yerinizi satın alamıyorsunuz. Yerleşmeye gelenin içerden bir kefilinin olması gerekiyor. Bir de tabii mekân kurgusuna baktığınız zaman mütevazı müstakil evler ve bahçeler var mahallede. Sitelerde bu yok. Bloklar ve bir de yeşil alan var. Bir Müslüman açısından bakıyorum; siz bir yeşil alana rahatlıkla çıkıp girebiliyorsunuz. Oysa ben mesela birisinin bana bakmasından rahatsız olurum. Ama Batı'ya gittiğimde bakılmaktan hiç rahatsızlık duymam, çünkü orada zaten bakılır. Ama burada bana bakıldığını hissettiğimde rahatsız olurum. Düşündüm bunu, neden? Çünkü şu anda yaşadığım evde ve bahçemde de kimse bana bakmıyor. Ev olarak gördüğüm bir apartmanda doğdum. Anneannemin evi veya yazlığa gittiğimiz Kanlıca'daki yalının bahçesinde bakacak bir yer yoktu. Orada özgürsünüz, her şeyi yapabilirsiniz. İnsanların

bakmaması özgürlük demektir... Diyelim yeşil alana çıktınız. biri bakıyor. Birinin bakma özgürlüğü, diğerinin kısıtlanması anlamına geliyor. Ama çağdaş insan bunu böyle görmez. Çıkarır elbisesini, bikinisini giyer. Hatta bakılsın ister. Koca, karısının güzelliğiyle ve seyredilmesi ile övünür...

Bakmaya yüklenen anlam farklı bu iki bağlamda...

Tabii. Bunu Fatma Barbarosoğlu[91] çok güzel açıklamıştır bakma ve bakılma meselesinde. "Allah'a bakamazsınız çünkü görünmez," diyor. O size baktığı için daima üstündür yani. Oradaki en önemli fark bu. Bir de tabii cami ve tekkenin sunduğu karşılaşma imkânlarıyla, alışveriş merkezinin sunduğu karşılaşma imkânları farklı. Eskiden çarşı da caminin ve tekkenin denetimi altındaydı. Tekke bizzat denetlemezdi ama muhtesip vardı ve fikir ve duygu olarak tekkeye bağlıydı, formel olarak bir bağlılığı olmasa da. Bursa'da bir hanım AVM'ye gitmiş, bir şey almış, beş kuruş eksik. Vermiyor kasiyer. Böyle bir şey olmaz tekkenin denetlediği çarşıda. Koza Han'dan bir ipek başörtü beğeniyor, parası yok... "Al" diyor dükkancı "kızım senin olsun."

Şöyle de bir şey var: AVM'yi oraya getirdiniz koydunuz, içine de uluslararası markaları yerleştirdiniz. Orada yaşayanların ve alışveriş edenlerin o ürünlerle hiçbir kontrol ve denetim ilişkisi yok. O ilişki tevlet tarafından tekelleştirilmiş vaziyette. Bu şehrin, bu sitenin ve bu örgütlenmenin İslam şehrinden ya da Osmanlı şehrinden farkı aslında otonomiden yoksun olması diyebilir miyiz?

91 Sosyolog, Yeni Şafak Gazetesi köşe yazarı.

Fethi Ağabey[92] derdi ki, "her mahalleye bir bekçi lazım." Atikali'deki Beyceğiz Mahallesi'nin bir bekçisi varmış, hep işitirdim anneannemden, Ahmet Ağa... Maaşını mahalleden alıyor. Mahallede kasap var, imam var, bekçi var... Kendi başına bir toplumsal yapı. Bir mahallede rahat edemeyen, öbür mahalleye geçiyor. Orada rahat ediyor çünkü orası mizacına uygun. Ve birebir o insanlarla irtibat halindesiniz. Bakkalla irtibat halindesiniz mesela, ihtiyaç halinde o size getiriyor isteğinizi, ama market öyle değil... Bizim Akbaba'da, yani bize yakın köyde bir market var. Market diyor ama market değil, ciddi bir bakkal. Onunla biz öyleyiz şu anda. Hanım diyor ki "Ümit bak, şu yok, bu yok, o eksik, bu fazla çıktı.." O da "aman" diyor Hocam, hemen getiririm." Migros'a gitseniz kasiyer kız sürekli değişiyor, siz daha onu tanıyamadan gitmiş oluyor. Zaten kasiyer kızın umrunda da değilsiniz. Onun umurunda olan patron. Ayakkabı tamircisi de olur mahallede, eskici, tenekeci vs... Bunlar mahallenin adamları. Bilinen insanlardır ve siz bunlarla birebir temasta olursunuz daima. Ve onlar rızkını mahalleden çıkartır. O size, siz ona muhtaçsınız. Artık temizlikçi kadını bile şirketler ayarlıyor. Bir hafta Ayşe, diğer hafta Fatma geliyor.

Böylece temasta olduğunuz insanlarla aracısız iletişim kuramıyorsunuz. Kurumlar, şirketler bireylerin arasına çoktan girmiş durumda...

Hem de nasıl?! Oysa birbirimize muhtacız.

Aynen. O kurumlara karşı kendimizi savunmak için de

92 Bir Allah dostu. Fethi Gemukluoğlu. D 1922 Ö. 1977

birbirimize muhtacız. Çünkü bir de bizi gözetleyen biri var. Devlet sizinle benim aramda, hatta benimle bedenim arasında. Kürtaj olacak mıyım, içki, sigara içecek miyim, hangi yemeği yiyeceğim, hangisini yemeyeceğim hepsine devlet karar veriyor. Bu durumda yaptıklarımın, yapacaklarımın ve başıma gelenlerin vebali de devletin boynuna mı?

Onu bilemem. Fıkıhçı değilim ama duyduğumu söyleyeyim size. Şahsen sorumlusunuz ama umumi afet diye tabir ettikleri bir durum da var. Mesela benim babam şapkalıydı, giymek zorundaydı. Derdi ki "bu umumi bir afettir. Bunun dışında kalamayız, yaşamam için benim çalışmam lazım, o zaman şapkayı giyerim." Ölünceye kadar da giydi. Şimdi böyle bir durum var. Yapacaklarınız ve yapamayacaklarınız olabilir. O durumda belki devlet sorumlu oluyor bu işten, siz kurtuluyorsunuz.

İster istemez akla şu soru geliyor: Hani din bireyle Tanrı arasındaydı? Ahmet Necdet Sezer[93] diye garip bir adam vardı, en son o tekrar ediyordu bu cümleyi; din, birey ile Tanrı arasındadır diye. Madem böyle, o zaman siyasal İslam nasıl ortaya çıkıyor? İslam zaten siyasaldır. İmanlı İslam diye bir şey olmaz. Her din imanîdir. Nefes alan insan diye bir şey olur mu? Her insan nefes alır. Modernite İslam'ı da, Hıristiyanlığa yaptığı gibi Allah'a birey arasına sıkıştırmak istiyor. Hıristiyanlık'ta başarı kazandı. Rönesans ve devamında Tanrı kiliseden çıkamaz oldu. İslam'da henüz başarıya ulaşamadı. Allah'la dünyayı ayırmak istiyor ki rahatça muamele yapabilsin, insanlarla oynayabilsin. Allah ile dünyayı ayırmadığınız zaman İslamileşiyorsunuz. Ama bu İslamîleşme bugüne bize

93 Türkiye Cumhuriyeti'nin 15'inci Anayasa Mahkemesi Başkanı ve 10'uncu Cumhurbaşkanı.

anlatılan türden bir İslamîleşme değil.

Devlet İslamî kuralları kamusal alana hâkim kılarak İslamîleşmiş olur mu?

Olmaz. İslâm'ı medeniyet kurucu bir sistem olarak alan toplum İslâmileşir. Devlet de onun devleti olur. Şimdi gene geçmişe bakalım: Osmanlı aslında İslam'ı medeniyet kurucu bir sistem olarak almış, yorumlamış. Bunun seküler bir boyutu da var, seküler bir toplum. Sekülerite olmasa bu kadar uzun ömürlü bir medeniyet olmasına imkân yok. Seküler bir toplum, çünkü herkese kendi arzu ettiği şekilde yaşama, davranma, tasarruf etme özgürlüğü veriyor. Şimdi mesela içiki yasası çıkarıyorlarmış.[94] Bu içki mevzuunu dinden ayırıp şöyle bakıyorum: Yurtdışında da gördüm; alkole bir takım kısıtlamalar her ülkede var. Azdır çoktur, onu bilemem. Ama kendi özel koşullarına göre bazı kısıtlamalar getiriyorlar. ABD'de 1929 Buhranı'ndan sonra yaşananları düşünün... Al Capone[95] diye biri çıkıyor, içki yasağından en çok kazanan da o...

Bakalım bizde kimler çıkacak?

Zaten çıkıyor, herifler ölüyorlar. Adam kaçak rakı yapıyor, içiyor ölüyor. Ama bizde böyle bir düzenleme olunca "vaay, efendim gericiler ortalığı istila etti. Şu oldu bu oldu." Belki etti hakikaten. Onu da bilmiyorum. Neticede, ben bu hadiseye şöyle bakıyorum: Kamunun yararını gözetecek, dengeli bir düzenleme olmalı. Ama onun dışında eğer bir İslam anlayışı

94 Haziran 2013'te kabul edilen 6487 sayılı yasa.

95 Amerikalı mafya lideri. 1929 yılında kriz nedeniyle konulan alkol yasaklarını fırsata çevirmesiyle ünlüdür. D.1899-Ö. 1947

varsa bir fertte, o fert de onu a'dan z'ye, kamuya zarar vermemek koşuluyla hayata geçirir zaten. Şeriatta da var o. Nâs'a zarar vermemek şartıyla hayata geçirir tahayyülünü. Bakın "nas" diyor, Müslümanlar demiyor. "Nâs'ın hayırlısı, nâs'a hizmet edendir" diye geçiyor hadislerde...

Haz ve günah, tekke ve nefis

İslam'ın kamusal alanla ilgili düzenlemelerinde okuduğum kadarıyla ilginç bir şey var. Sizi günahtan uzak tutmaya çalışmıyor. Onunla yüzleştiriyor ve diyor ki kendine hakim olabiliyor musun?

Çünkü hayat o. Burada esas olan sizin kendi kendinizi eğitmeniz, yetiştirmeniz. Biraz cami, biraz tekke, bütün yaptığı onu sağlamaya çalışmak... Mesela benim tekkede aldığım eğitimde, "günahı bilin, günahtan haberiniz olsun, fakat işlemeyin" denirdi. Bedensel bir hazdır günah. Tekke, o hazzın karşısına mistik hazzı koyar. Bunu yapmıyorsa zaten siz ne kadar direnseniz de o günahı işlersiniz. Günah çok tatlı bir şey çünkü. Günahın ötesinde bir haz alıyorsanız o hazzın peşinde olursunuz. Esas espri bu. Hz. Peygamber'in ümmetine yaptığı budur. Bütün kuralları koyup ümmetini başıboş bırakmamıştır. Allah'ın muradı da budur. Çünkü böyle olmasaydı İsa gibi bir peygamber daha gönderir, genç yaşında hayatını alırdı. Öyle yapmadı. Hz. Muhammed 63 sene yaşadı, 23 sene bilfiil hayatın içinde örnek oldu; savaştı, ticaret yaptı, evlendi, çocuk sahibi oldu, çocuğu öldü... Bizaati hayatın içinde yaşadı ve insanlara bir şey gösterdi. Bu hem ilim, hem de fazilet ve erdem bakımından mühim. Bir dünya tarif ediyor size, buna göre şehrini, meydanını, ticaretini kuruyor.

Tekrar söyleyeyim modern çağda, yani Sanayi Çağı'nda henüz tutarlı bir biçim ortaya koyabilmiş değil İslam. Sıkıntı da burada. 1945 sonrası bu yüzden çok mühim. Batı dünyası, rasyonaliteyle bir düzlüğe çıkamadığını gördü. İslam dünyası da kendisini henüz bir düzlüğe çıkartabilmiş değil. Birbirlerine bakıp duruyorlar. Biri ötekinde maddi imkân, refah görüyor, diğeri ise karşısındakinde huzur ve mutluluk görüyor. İkisi de birbirlerinde olana talip.

Batı'nın huzur ve mutluluğu İslam'da gördüğünü mü söylüyorsunuz? İslam şehrinde bunun nasıl göründüğünü anlatabilir misiniz? Şehir dini tecrübenin aktarıldığı ve şekillendiği bir yer olarak nasıl inşa ediyor huzuru?

Din hayatın içinde, orada, şehirde. Din zaten hayatın içinde olduğu için ayrı bir din yok. Modernite de hayatın içinde... New York'ta yaşadığınız farzedin. İşinize gideceksiniz, gitmeseniz olmaz. İyi çalışacaksınız, öğleyin gidip bir fast food, eğer zenginseniz iyi bir yemek yiyebilirsiniz. Akşam çıkınca kız ya da erkek arkadaşınızla buluşursunuz. Evinizde karınız da bekliyor olabilir. Bir-iki kadeh bir şey içersiniz. Hafta sonu golf oynarsınız. İslamiyet de tıpkı bunun gibi kendi rutinlerini oluşturur...

Mesela nasıl rutinler...

Bilmiyorum. Bizim sıkıntımız da o. Bugün bizim için bir din var, bir de dünya. Halbuki öyle değil...

O zaman huzur İslam'da dememek lazım galiba.

Huzur acayip bir hal tabii. Avam için öyle. İslam'da avamın anladığı manada bir huzur yok. Zahirde çok huzurlu gibi görünür, ama Müslüman hayatın cilveleri karşısında Allah'la çok ciddi hesaplaşmaları olan adamdır. Yunus Emre söylüyor ya, "Aşk gelicek cümle eksikler biter." Huzur bu. Ama biz bunu böyle anlamıyoruz, biz huzur deyince akşam evimizin kapısını kapatalım, bankada hesabımız, kapıda arabamız olsun diye anlıyoruz. Eskiden çoluk çocuk oturalım, bir yağ kandili yakalım, pilav pişsin çorba pişsin, karımız bize sadık olsun yeterdi. Bu avamın huzuru.

Havasın huzuru başka bir hadise. O, dünyanın bütün problemleriyle âlâkadar; bütün insanlarla, kendisiyle, nefsiyle âlâkadar, her an bir Sırat üzerinde. Çünkü kader oynuyor. Birçok insan oyunu fark etmiyor. Farkedenler çok az. Huzur dediğimiz şey, belki de Allah'a tümüyle teslim olup onun varlığında erimek, fenafillah dedikleri hadise. Belki öyle. Ama beşer kaldığımız müddetçe, bir de kalbimiz, vicdanımız varsa huzur öyle kolay iş değil.

Mesela şathiye[96] denilen öyle şiirler var ki ve bu şiirler Allah'ı öyle bir sorguluyor ki inanamazsınız. Ama buna kimse bir şey demiyor. Çünkü Cenab-ı Allah'la o mertebede konuşulabiliniyor. Bir manada "sen şu musun, bu musun, niye böyle yaptın?" diye sorguluyor şair.

Avamın huzuru dediğimiz mesele başka bir hadise. Huzur İslam'da... Ama o söylediğiniz bana sorarsanız avamın huzuru. Büyük ruhlar hayatın cilveleri karşısında gergin yaşıyorlar. Ve

96 Allah ile teklifsiz konuşulan şiir.

Allah'a birçok şey arz ediyorlar, cevap alıyorlar, alamıyorlar... Ama bu böyle. Peygamberlerin hayatına baktığınız zaman da bunu görürsünüz.

Böyle düşününce imamın, hocanın, dindar siyasetçinin dinin doğrularından kendinden o denli emin bahsetmesi saçma görünüyor...

İnsanlara bir şey söylemeniz lazım. Mesela iki Cuma'dır buraya geliyorum. Hatip efendi kitleye vaaz ediyor. Bir manada insanlar ekmek ve su istiyor, o da onu veriyor. "Bu ekmek nerden geliyor, içi ne karışık" dese adamların midesi bulanır. "Ekmek var, su var, için, yiyin, uyuyun" diyor adam.

Avama yaptığımız bir haksızlık değil mi bu? Onların da bütün bu yüce sorularla karşı karşıya kalması ve sorgulaması gerekmez mi?

Eğer öyle ise o adam zaten aradan çıkıyor. Öyle bir soru soruyor ki Hatip Efendi'ye, ortalık karışıyor.

Kısmet diyorsunuz yani...

Hayat tümüyle kısmet değil mi? Bu bir bakış açısı tabii. Siz beni bir Müslüman olarak, tırnak içerisinde entelektüel olarak gördünüz. Ben şimdi o kimliğimi de ortaya koyuyorum. Ama şu anda bana giydirilen cübbe aileden gelen bilgi vs'ye dayalı.

Eğer bir noktada ciddi bir sorusu varsa, zihni kurcalanmışsa, bir yerden ifrit girmişse onu zaten soruyor İmam bilse de bilmese de bir şey ifade etmiyor. O bilen birisini arıyor, sorunun peşine düşüyor. Bulamazsa Allah'a iltica ediyor. Cevap

bazen geliyor, bazen gelmiyor. Gelmediği zaman biraz daha ileri giderse, "seni tanımıyorum" diye çıkışıyor adam Allah'a, onunla kavga ediyor, "Ate oldum" diyor. Bazısı da sabırla bekliyor tecelliyatı.

DOKUZUNCU BÖLÜM:

İSTANBUL: TAHAYYÜLDEN GERÇEĞE

Bugün kendinizi İstanbul'da evinizde gibi hissediyor musunuz?

Hem evet, hem hayır. İstanbul'suz yapamayacağım demeyeyim de, çok eksik bir hayatım olacağını söyleyebilirim. Belki daha eski yıllarda olsaydı İstanbul'suz yapamayacağım derdim. Ama İstanbul o kadar çok hırpalandı, örselendi, tahrip edildi ki artık İstanbul'suz da olabilir bu hayat diyorum. Ağır bir bedel. Emekli olduktan sonra uzun aylar, güneye gidiyorum, dört senedir de Bodrum'da kalıyorum. Çok hoşuma gidiyor oralar. İstanbul'da gençlik ve çocukluk yıllarında bulduğum sükûneti ve tabiatla teması oralarda buluyorum. Fakat bir süre sonra o da çok yeknesâk geliyor. Çünkü çok birikimli, yoğun bir şehir İstanbul, onu özlüyorum. Silûeti özlüyorum, atmosferi, insanları özlüyorum. Geldiğim zaman da bu defa kalabalık, sıkışıklık, ağır baskı bezdiriyor.

Şu anda İstanbul'un bir köyünde yaşamaktayım. Güzel, ciddi, hakikaten az müdahale görmüş bir köy, Beykoz'da. Fakat zaman zaman da Tarihi Yarımada'ya gitsem, 40-50 sene öncesinde, eski zamanda gezsem diye bir hayal kuruyorum. Bunu yaptığım zaman da artık ne o sokakların ne o insanların orada

olduğunu görüyorum. O atmosfer tamamen kaybolmuş. Bu nostalji midir? Tabii ki insanın hiçbir duygusunu tam olarak analiz etmesi mümkün değil. Tabii ki nostalji vardır bir parça. Ama bir taraftan da içinde yaşadığım, beni inşa eden, tarafımdan tecrübe edilmiş bir medeniyet tasavvurunu özlüyorum. Bu tecrübe edilmiş sözü çok önemli bana göre. Birçok insan medeniyet tasavvurunu tecrübe etmiyor, bundan korkuyor.

O zaman yalnızca bir retorik önermeden ibaret kalıyor medeniyet tasavvuru.

Orada duruyor o tasavvur. Biliyor ki o tasavvuru inşa etmiştir, ama o tasavvurun zayıf, kırılgan noktalarını deneyecek gücü yoktur. Çünkü zaafları gördüğü zaman tanrısı veya tanrıları yıkılacaktır. Ben bilerek ve bilmeyerek bunu yapmış bir kimseyim. Benim Allah'ım vardı, ama tanrılarım yoktu, o yüzden çok rahatım böyle konularda. Gelenekle dini karıştırmamaya gayret ederim. Geleneğe saygım büyük, ama gelenek ve din aynı şeyler değiller.

Eski zamanların beğenileri, zevkleri, tercihleri o zamanlar için doğrudur, kabul. Belki çok hoş, estetik boyutlar da getirmişlerdir hayata. Onlara çok saygı duyduğum halde değişmelerinden kaygı duymam.

Dün bir telefon geldi klasik ebrucu Alpaslan Babaoğlu'ndan,[97] Uludağ Üniversitesi bir sempozyum yapıyormuş ve beni de danışma kuruluna koymuşlar. Mutlulukla kabul ettim. O telefon konuşmasından sonra neden bilmem

97 Ebru sanatının günümüzdeki en büyük temsilcilerinden.

bir anda keşke dedim Avrupa'ya bir kez daha gitsem bu yaşımda. İçimde neredeyse bir gurbet duygusu doğdu. Gitsem görsem, ne yapmış insanlar, ne görmüşler?.. Eski gördüklerimi bir daha görsem bu yaşımda.

Ama neticede İstanbul ne onunla beraber ne de onsuz olabildiğim bir şehir. İstanbul bugün gelişmiyor. Gelişim gibi gözüküyor, fakat bir başka mecraya, bir başka istikamete sürükleniyor. Ama bana sorarsanız gelişmiyor. Ben gelişimin belirgin bir medeniyet tasavvurunun her çağda yenilenen yorumu olduğunu düşünüyorum. Şu anda İstanbul'un gösterdiği manzara ise bu değil. İmar ediliyor mu İstanbul? İnşaat var, imar yok bana sorarsanız. Bir başka medeniyet tasavvurunun ne idüğü belirsiz bir kopyası halinde inşa faaliyeti devam ediyor. Şu anda yapılan şey Amerika'nın tatbik ettiği gökdelenlerden ibaret. Kimi yapılar da sosyalist blokun esintilerini taşıyor. Orada yapıldığında doğal olan bu binalar burada yabancı görünüyor. Siteler ve blok apartmanlar oralarda bir zarurete binaen yapıldılar. Burada farklı bir istikamette gelişiyor. Amerika'ya baktığım zaman onun kendi içinde tutarlı bir medeniyet tasavvuru olduğunu görüyorum. Ama o tasavvur Türkiye'de yok, inşallah olmaz da. Çünkü o tasavvur Amerikan insanını mutlu etmedi, etmesi mümkün de değildi. Öyle bir tasavvurun olmadığı bir toplumda bütün bu inşaatların yapılması da basit, kaba bir özentiden ileri gitmiyor. Bunları yaptığınız zaman toplumun küçük bir kesimi, büyük kesimi üzerinde müthiş bir hegemonya kuruyor. Bunun bir maddi boyutu var, ama esas önemli olan manevi boyutu. Bir nüfuz oluşuyor İstanbul'da. Ve bu nüfuzu oluşturan zihniyetin ister sevin ister sevmeyin İstanbul'la zerre kadar alakası yok. Bu yüzden inşaat var, ama imar yok diyorum. Sürekli bir yozlaşma var.

Bir taraftan da kendi özümüze dair bir sorgulama var. Bir gerilim sözkonusu toplumda. Ama bu nüfuz ve bu maddi karşılık insanları bir cinnete sevketmiş durumda. Herkes, "ben de o küçücük grubun içerisine girsem de şu fukaralıktan kurtulsam" diyor. Ama şunu göremiyor; belki dolar bakımından zengin olacak ama ruh fukaralığı dibe vuracak.

Onu o kadar önemsemiyor galiba artık...

Doğru olabilir. Ama bu yolun sonuna gelmiş ülkeleri görünce manevi fukaralığın çok mühim olduğunu anlıyoruz.

Bir medeniyet tasavvurunu tecrübe etmek ne demek? Bu nasıl mümkün olabilir?

Mesela Itrî[98] diye bir bestekâr var. Bu zâtın müziğini dinliyorsunuz, onun eşlik ettiği yerli bir atmosferde yaşıyorsunuz. Bazı sanatkârlardan, mesela Münir Nurettin Bey'den, Bekir Sıtkı Bey'den dinliyorsunuz. Diyorsunuz ki hakikaten bu çok mühim bir adam bu. Ama başka insanlar da diyorlar ki "Türkiye'de Itri müziğinin filan filan yerde çalınmasına karşıyım." Nerde çalınamaz? Diyelim ki İstanbul Operası'nda veya AKM'de. Tabii benim zhnimde bir soru işareti oluşuyor; niye çalınamaz? Kalkıp "sen klasik Türk musikisi düşmanı mısın?" diye girişmiyorum adama. Bir soru işareti beliriyor. Peki ne çalınabilir, diyorum. Bach[99] cevabını alınca Bach'ı dinlemeye başlıyorum. Hayatını okuyorum, yaşadığı ortama bakıyorum. Leipzig'e gitmedim ama ona benzer katedralleri tavaf ettim. Bunlardan biri Cologne Katedrali, biri de San Stephan Ka-

98 Divan müziğinin en büyük bestekârlarından biri. D.1640-Ö.1712
99 Barok müzik bestekârı ve orgcu. D.1685-1750

tedrali. Bunları bir hacı gibi tavaf ettim. O müziği duymaya çalıştım, nitekim duydum da. Gördüm ki Itri'yle Bach'ın hiçbir farkı yok esasında. Birisi yükselen Batı medeniyetinin sesi. Modern çağ müziği rasyonalize ediyor. Ama bütün temaları İsevî temalar. O müzik orada, Batı uygarlığı içerisinde sağlam bir temele oturtuyor yeni bir yorumla. Itri'ye baktığım zaman, Itri de aynı şeyi yapıyor Osmanlı dünyasında...

Metodolojisi benzer belki ama kaynağı farklı.

Ses verdikleri medeniyetlerin temel kabulleri farklı olduğu için şüphesiz kaynakları da farklı olacak. Ama aslında ikisi de aynı şeyi yapıyorlar. O zaman iş şu noktaya geliyor: Şu medeniyeti kabul ediyorum, şunu dışlıyorum. Bunu şahsen yapabilirsiniz. Herkesin bir inancı vardır. Herkes her inanca saygı duymak zorundadır. Benim itikadım bu. Çünkü o inancı ona veren ve onda tutan, onu o itikadı üzerinde sâbit, kadem kılan, diğerine kapıyı açtırmayan da inandığım Allah'tır. Niye onu öyle yapıyor? Ben bilmem. Sorgular mısın? Buyrun sorgulayın, karşı çıkın, hiçbir itirazım yok. Allah'la hesaplaşın, hesaplaşabiliyorsanız. Ama iş döner dolaşır yine şu noktaya gelir: Ben bu itikattayım, bunun dışındaki tüm insanları dışlarım. Hümanist bir bakış açısıyla baktığımda diyorum ki madem Itri böyle yapmış, yapsın. Bach da başka bir şey yapar. İkisi iki farklı uygarlığın sesleri. Biri üstün, biri aşağı değil. Farklılar. Ama birbirlerine karşı bir üstünlükleri yok medeniyet tasavvuru açısından.

O zaman tecrübe galiba sadece içinden geçmek, dokunmak değil de, biraz onun ötesine geçip onu bütün bir resim içerisinde bir yere koymak.

Tabii. Mesela bana arkadaşlarım, sen Batı'dan korkmuyorsun demişlerdir hep. Tabii ben bu cümlenin arkasında belki onların bile düşünmediği bir anlam buluyorum. İnsan bazen içgüdüsel olarak bir şeyleri dile getirir. Bu sorunun ardından "kâfir olmaktan nasıl korkmazsın?" sorusu da olabilir. Hani ondan bir adım daha ötesi "günaha girmekten korkmuyor musun?" Ben merak ediyorum. Merak ettiğim için araştırıyorum bütün bunları, merak ettiğim için tecrübe ediyorum. Bu yaştan bir adam ebru ile ilgili bir danışma kuruluna seçildi diye gidip onu araştırıyor. Çünkü ebrunun gelip bir yerde tıkandığını hissediyorum. Bunu nasıl görüyorum? Çünkü geniş bir çerçeveden bakıyorum. Batı'daki ressamlar, çizerler ne çizmişler diye iyi kötü merak edip bakıyorum. Bu çizginin arka planında ne olduğuna da bakmaya çalışıyorum.

Salvador Dali sergisi açıldı burada. Adam ne yaptıysa moderniteyi reddettiği için yaptı. Açıp okuyorum, çünkü hissediyorum. Rahat değil bu adam. Küçük burjuva üç kâğıtları diye görüyor bir sürü şeyi. Böyle bir-iki nokta yakalayınca büyük ve bütün resim çıkıyor ortaya. Böyle büyük ruhlar, büyük asiler, dışardan baktığınız zaman İslamî hiçbir kurala uymuyorlar. Ama ben onları merak ediyorum. Onların İslamî kurallara uymamaları beni enterese etmiyor. Ben Allah değilim ki!.. Onun sıkıntısını anlamaya çalışıyorum sadece. O sıkıntının nedenini de kutsuyorum. İnsan olarak, beşer olarak adam tatmin olmuyor böyle büyük veya küçük yemlerle. Adam gerçeği, mutlağı arıyor. Bulursa Müslüman veya mistik oluyor. Maddeden kendini tecrit ediyor. Ama bulamazsa bunalımı devam ediyor. Sonra da ölüp gidiyor.

Biraz önce Dali örneğinde iman etmeyi mevcut dünya-

dan şüphe etmek olarak tarif ettiniz, doğru mudur? Bunu biraz açabilir miyiz?

Doğru... Peki ona o şüpheyi kim veriyor, ona o kalite nereden geliyor? Benim itikadım, beni hayata bağlayan, ona o kaliteyi, o yeteneği veren de Cenab-ı Allah. Sıradan insana verin ekmeği ve suyu, adam rahat eder. Yer içer, sevişir, para kazanır ve ölür. Ama ötekine o yetmiyor. "Bu hayatın bir başka anlamı olmalı" diyor. "Bu anlam yoksa herşey tümüyle absürddür" diyor.

İstanbul değişiyor...

Ne değişiyor İstanbul'da ya da ne oluyor İstanbul'a?

Gördüğüm kadarıyla merhum ve Sayın Özal'ın başlattığı kapitalistleşme hareketi, tıpkı daha önce yaşanan sanayileşme ve Kemalistleşme süreçleri gibi hiçbir altyapı üretmeksizin bütün hızıyla devam ediyor. Esas aktör insandır. O aktör toplumun kendi ihtiyacından, yaşadığı hayatın tarzı ve tavrından vs. yetişir ve dönüp o toplumu yeniden inşa eder. O aktör kendiliğinden yetişmediğinde ya da -hoşumuza gitmese bile- devlet eliyle yetiştirilmediğinde altyapı da yok demektir. Ne Kemalizm'in sosyal, ne Menderes'in sanayi devrimleri ne de Özal kapitalizmi o insanı yetiştirme işini başarabildi.

Uzun yıllar Garp çok ileri gitti, biz çok geri kaldık bilgisiyle yetişmiş nesiller var. Böyle değil diyenlerin hepsi de öldü. Onlar 1890-1910'larda doğmuşlardı. Özal 1927 doğumlu. Şimdi o kuşak da öldü. Şimdiki kuşaklar için Batı'nın ilerde olma hali mutlak. Eller aya, biz yaya diyorlar. O zaman al Batı'yı tatbik et diyorsun. O da mümkün değil, çünkü altyapı yok, ilim,

irfan yok... Geçen gün buraya bir zat geldi, Robert Kolej'de okuyormuş oğlu. Sormuş ne öğretiyorlar orada diye. Hocalar demişler ki, "Biz öğrenmeyi öğretiyoruz." Türkiye'de böyle olmuyor. Türkiye'de kim gelirse gelsin kendi bildiğini ezberletmeye çalışıyor. O bilgi ne kadar doğru, ne kadar yanlış hiç tartışılmıyor. Kenan Evren de demişti "faydasız bilgi öğretmeyin" diye. Bu çok komik bir lakırdı. Bir bilgi ne zaman faydalıdır, ne zaman değildir, kim, nasıl bilecek? Peki o faydasız bilgi bir gün faydalı olabilir mi?

Bu temelde bilgiyi değil, insanı aşağılayan bir bakış açısı...

Tabii öyle. Adam sizi alıyor ve kendi düşündüğü biçime sokuyor. Bu ortama Amerikan kapitalizmi çok yakıştı. Devlet muslukları açtı. Sermaye birikimi olmadığı için, Türkiye'de en güçlü kurum hep devlet olmuştur. Çünkü birikimin ne kadar olacağına da devlet karar verir böyle bir durumda. Özel üniversitelere bakın ne demek istediğimi anlarsınız. Devlet kendi elindeki imkânları topluma veriyor. Türkiye'nin solcuları bunun peşkeş çekmek olduğunu zannediyorlar. Kapitalistler ise mutlu, "devlet önümüzü açıyor" diyorlar.

Peki devlet ne yapıyor aslında? Canı ne isterse onu yapıyor. Devlet ve belediye el ele vermiş KanalİstanbuI yapıyor. Maslak'ta bir Manhattan yaratıyor. Dünyanın hiçbir yerinde bu yapıları böyle görmüyorsunuz. Ama burada oluyor...

Demek ki bir talep var...

Elbette var. Ama nereye kadar olacak? Onu ben bilmem, ama şunu çok net söyleyebilirim. Eğer Türkiye kendi kişiliğini koruyarak bir noktaya gelmek istiyorsa, böyle bir muradı var-

sa, bu yapıları bir şekilde düzeltecek, rehabilite edecek. Nasıl yapar bilmem. Gökdelenleri mi yıkar, etrafına sarmaşık mı diker?.. De ki böyle bir talep olabilir mi? Tümüyle olmaz demiyorum, çünkü Türk insanının belli bir kesiminde ciddi bir arayış var. İnsanlar bu hayhuy içinde "ben kimim, nereye gidiyorum, ne oluyorum?" diye soruyorlar kendilerine. Diğer bir kesim çok mutlu, "yiyeyim, içeyim, iyi bir arabaya binip keyfedeyim," diyor. İkincilerin keyfine kalacaksak Amerika'nın yoz bir eyaleti olmaktan öteye gitmeyiz. Ha, bakarsınız fena da olmaz. Mısır gevreği yer, barbeküde biftek pişiririz.

İstanbul'un görgüsü

Sermaye birikimi, devlet vs. deyince akla tabii İstanbul'un gayrımüslimleri geldi aklıma... Onlar bu sürece kurban edilmişlerdi. Gayrımüslim İstanbul'la dindar kesimler nasıl bir ilişki kurdular? Ya da bu ilişki nasıl olup da bitti ve yeniden kurulması mümkün mü?

Şimdi olmaz o artık, o bitti. Bizim onlarla semt itibarıyla direkt bir temasımız olmamıştır ama gayrimüslimler İstanbulludur. Biz zaten Türk vatandaşı diye bakmıyorduk onlara. O çok tabii bir şeydi. Vatandaşlık çok soğuk bir tabir. Esas olan komşuluk, hemşehriliktir. Fakat hiçbirimiz bunlar komşumuz, hemşerimiz diye de bakmıyorduk.

Ama onlar hep buradaydı...

Evet buradaydılar...

Siz nasıl yaşadınız 6-7 Eylül olaylarını?

Ciddi bir kırılma noktasıdır. Ben korktum 6-7 Eylül'de. Şöyle bir şey oldu: Biz o zaman Kanlıca'da yazlıkta oturuyorduk. Karşıda Yeniköy vardır. Yeniköy'de sahilde, hâlâ duruyor mu bilmiyorum, bir lokanta, bir meyhane vardı... Bizim aile içki içmez kesinlikle. Ama akrabalar gidermiş. Sonra öğrendim onları. Beni de götürdüler bir-iki, ben de gördüm oraları. Ayrı bir dünya, ama İstanbul'un içinde bir ayrı dünya. Fransız restoranı falan gibi değil. İstanbul'un bir rengi o.

Yaz tabii, Boğaz'da hiç ses seda yok. Karşı kıyıdan, Yeniköy'den bir piyano sesi gelir, biz de Kanlıca'dan dinlerdik. Arada bir milden fazla mesafe var. 6-7 Eylül olmuş, babam Yeni Sabah Gazetesi'ni aldı. Dedi ki "hadi dayına gidelim." İki numaralı dayım Büyükdere'de oturuyor ve çalışıyor. Biz Çubuklu İskelesi'ne doğru gidiyoruz. Baktım, sahilde, denizin içinde kuyruklu bir piyano yüzüyor. Kapağı açılmış, tuşlar ve teller görünüyor. Piyano oraya yüzerek gelmiş. On üç yaşlarında bir çocuğum. Bir fotoğraf gibi gözümün önünde. İrkildim. Tabii babam birçok şey görmüş, 31 Mart'ı görmüş mesela. O merak ettiği için gittik ve dayımdan dinledik.

Dayım Büyükdere'de oturuyordu ve Rum komşuları vardı. Hatta evleri iki katlıydı, yazlık kiralık olarak kullanırlardı bir katını, Madam Katina'ya kiraya verirlerdi. Yani onlarla da bir ahbaplığı vardı dayımın. Orada olayın fecaatini gördük. Ben şaşkın bir vaziyetteyim. Babam bir şey söylemedi. O bizatihi yerinde gördü. Şehre gitmedi. Ya korktu, yaşlı adam sonuçta, ya endişe etti bir şey olur diye, yahut da gözü yemedi uzak diye. Akşam vapuruyla Kanlıca'ya döndük. O zamanlar Çubuklu, Paşabahçe, Beykoz, Yeniköy, vapur ordan aktarma olurdu, öyle gittik. Yeniköy'deki o meyhane tarumar edilmiş.

Ben o zaman anladım ki kıyıda gördüğüm piyano, uzaktan sesini duyduğum piyanodur. Çünkü Paşabahçe, Beykoz'da öyle piyano çalınacak bir yer yok. Küçük balıkçı meyhaneleri var ama orası, Yeniköy sanki daha bir Frenk. Tabii sonra olay büyüdü de büyüdü. Büyük dayım Şişli'de oturuyordu. Şişli'yi tarumar etmişler. Damadı deniz subayıydı. O resmi elbisesini giyip pencereye çıkmış, onların evine dokunmamışlar. Ama konu komşunun evi tarumar olmuş. Tabii o yaşta çocuksunuz, korkuyorsunuz.

Sizin milliyetçilikle de tanıştığınız yaşlarınız değil mi? Milliyetçilikten vazgeçmenizde bu olayın bir etkisi oldu mu?

Ben ikisini birleştiremedim uzun bir süre. Milliyetçilik benim için Orta Asya'da geçen bir kahramanlık, mertlik hikâyesi idi. Dinliyorsunuz, okuyorsunuz hoşunuza gidiyor. Bugün ayrı bir şey. O hadiseyi bugüne getirmek bayağı bir zaman aldı. Bunun için Osmanlı'yı tanımak, onu dünya üzerinde bir yere oturtmak gerekiyordu.

Bu noktada Allah rahmet eylesin Ziya Nur Aksun'un büyük katkısı olmuştur. Meraklı bir adam, Ankara Hukuk'tan mezun olmuş, matbaacılık yapıyor. Hiç evlenmemiş. Öyle ön plana çıkan bir adam da değildi. Kırk küsur yaşında felç oldu, otuz küsur sene sonra vefat etti. 1930 doğumluydu, 2010 yılında öldü Ziya Bey. Enteresandır, Venedik, İngiltere, Osmanlı ve Akdeniz tarihini epeyi okumuş. Sonra o okuduklarından yola çıkarak kendisi de bir kitap yazdı. Ötüken Yayınları bastı onun tarihini. Belki akademya için bilimsel değil, ama fikirsel bir tarih yazımı. Ziya Bey'in tarih yazımının benim Osmanlı'yı anlamamda büyük etkisi olmuştur.

Şöyle bir durum var bu mevzuda. Azınlıklar tabii varlıklı insanlar ama orta halli olanlar da var. Mesela anneannemin yaşadığı Atikali semtinde, Yani Efendi var, iğneci. Kadın-erkek herkes ona iğne yaptırır. Yani Efendi bir Rum, insanların hayata bakışını düşünün...

Sanki bu konuda sonradan bir tutuculaşma, dışlama söz konusu...

Evet, acaip bir şey. Düşünün, Yani Efendi iğne yaparak para kazanıyor ve her eve de çağrılıyor. Mesela Penisilin yeni çıkmış, kadın açıyor kalçasını, Yani Efendi iğne yapıyor, iyileşiyor kadın. Ben yetişemedim ona ama bir de Doktor Bocu varmış, semtin doktoru. Bir at arabası varmış, kendi kullanırmış. Herkes fes giyerken o şapka giydiği için ona Şapkalı Bocu derlermiş. Her hastalığa bakarmış. Sinir hastalıklarına bakan bir de Sakellaridis vardı, hatırlıyorum bunları. Çünkü orada, Edirnekapı'da bir Rum kolonisi vardı. Kiliseleri, her şeyleri vardı.

Mesela Sefer Efendi namaz kılmanın sportif faydasını anlatırken bir keresinde örnek vermişti, demişti ki "Papaz Efendi kiliseden çıktı, taksiye binecek, bir yere gidecek. Ayağını kıvıramadı. Taksi küçük, Papaz büyük. Çünkü Papaz Efendi namaz kılmıyor." Böyle bir şey söylerdi yarı şaka yarı ciddi.

Hafızamı biraz zorlasam mutlaka hatırlarım Karagümrük'teki bir-iki Rum dükkân sahibini de... Gözlükçüler vardı. Mesela benim göz doktorum, Doktor Şahbaz, o da ihtiyar bir Rum, iyi bir göz hekimi. Beyoğlu'na giderdik tramvayla, muayene ederdi. Bir ara cam bulunamadı gözlüğüme,

bir Yahudi'yi koyduk araya. 1957-1958 seneleri, gümrük sıkıntıları başlamış. Böyle bir hadise.

Annemin gelinlik kostümü de Fener'deki Mariyanti'ye diktirilmiş mesela.

Peki ne kaybetti İstanbul bu insanların gitmeye mecbur edilmesiyle?

Görgü kaybetti, ne kaybedecek?.. Usul, üslup kaybetti. Tabii onların evleri de yıkıldı. Şu Tarlabaşı'na bakın... Taksim'e kışlayı ister yap ister yapma bana vız gelir, hiç umurumda değil. Tarlabaşı'nı yıktınız. Tarlabaşı çok ciddi bir Orta Avrupa şehri idi, imiş... Eşimin Dilek adlı bir kuzeni var, onun bahsettiği bir Madam Teyze vardı. Herkes gitmiş bir bu Madam Teyze kalmış, gitmiyor Tarlabaşı'ndan, çünkü vatanı. Evin üstü altı dolmuş kırsaldan gelenler ile, güzel yurdumun kırsalı ile, ama şehirli olmak başka bir şey. Kadın ne yapsın, ayrılamıyor. Bir patırtı bir gürültü. Sonra öldü kadın, herkes rahatladı. O evlerin kapı tokmakları, merdivenleri ne oldu?

Bir öğrencim, üniversitede asistan, hocası Haluk Bey[100] ona restorasyon doktora konusu olarak Fener bölgesini verdi. Ben de meraklıyım. Birkaç defa gittik mahalleye. Kadınlar pencerelerden bakıyorlar. Tam bir çöküntü bölgesi. Rumlar gidince evler boşalmış. Anadolu'dan gelen nüfus yerleşmiş. Çocuklar geliyor yanımıza, konuşuyoruz. Diyorlar ki aralarında, "bunlar bizimkiler gibi değil, ama Türkçe konuşuyorlar."Onlar işin farkında, kadınlar da farkında. Adamlar kuşkuyla bakıyorlar. Çünkü "bunlar müteahhit mi, mühendis mi, belediyeden mi

100 Prof. Haluk Sezgin, MSGSÜ öğretim üyelerinden.

geldi, bizi buradan atacaklar mı, ne yapacaklar" diye bakıyorlar. Sonra bakkala gidip anlatıyoruz, bir şeyler içiyoruz, mahalle rahatlıyor. Ben o evleri biliyorum. Onlar mütevazı, orta sınıf evleri. Onların iyileri Şişli'de, Nişantaşı'nda yaşamıştır. Tarlabaşı da nefis bir yerdi.

Tarlabaşı orta sınıf için Türkiye'nin ilk toplu konut projesi aslında...

TOKİ gibi değil ama kendiliğinden, toplumsal dinamiklerle ortaya çıkmış bir yer...

Yoo, projesi vs. olan gayet toplu konut gibi yapılmış bir yer...

Ama binalar çok ilginç. Bugünkü toplu konutlara benzemiyorlar. Şimdi onların cephelerini saklayıp içlerini değiştiriyorlar. Yapacak bir şey yok yani. Bu bir hassasiyet meselesi.

Cephelerini değiştirmiyorlar biliyorsunuz değil mi nasıl yaptıklarını?

Yıkıyorlar...

Önce binayı yıkıyor, yerine 18 katlı bina yapıyor, öncekinin cephesini alıp süs olarak yapıştırıyor üzerine...

Ben nereye gideyim...

Düşünüyorum da, İstanbul gayrımüslimlerini kovalarken sadece görgüsünden vazgeçmemiş olabilir sanki. Bir suçluluk hissi de edinmiş ve onun ağırlığıyla daha çok suç

işlemeye temayül etmiş olabilir mi?

Hiç öyle bir empati kuramıyorum, düşünmüyorum da üzerinde.

Bu kadar şiddetli bir dışlamanın olası sebeplerini arıyorum kaçınılmaz olarak. Acaba suçlu suçunu bilir de üste çıkmaya çalışır ya, öyle bir şey midir?

Ben onun bile farkında olabileceğini zannetmiyorum açıkçası. Kanaatim o. Bir kez Fener'deki Maraşlı İlkokulu'na gitmiştik. Hiç kimse yok okulda. Müthiş bir bina. Üniversite kiralasa rektörlük binası olur. Şurada da dün gördüm, bir Ermeni ilkokulu var, yapmış adamlar. Ondan sonra, oradaki Türk mü, Rum mu diye düşünmenin alemi yok. Merak edip kayıt defterlerini çıkardım. Ne kaligrafi ama o. Hokka kalem devri, 1930-40'lar. Anna Nihailidis, birinci sınıfa gelmiş, resim yok. Ama ne kaligrafi... Türkçesi, Rumcası, dersleri neyse notları yazılı. Yani birader... Defterler duruyor orda.

Öbür tarafta da Patrikhane var. "Patrikhane onu yaptı, bunu yaptı, şunu yaptı?.." Yapmıştır belki de, yapmadı demiyorum. Yapacak. Onun da işi o. Sen de adam ol, onu bir dengede tut. Adam ol, yaşa, yaşat, istifade et.

Onu da söyleyeyim size, çekememezlik vardı. Ada'da en iyi yerlerde onlar yaşarlar, bilmem ne... Kusura bakma, adam yaşıyor.

Şunu da söyleyeyim, İTÜ'de bizim sınıfta da birkaç gayrimüslim vardı. Arkadaşlara hiç önyargım yok ama bir tespitimi

anlatacağım. Bir Ermeni arkadaş, sınıfta selamlaşırız, konuşuruz. Tabii herkesin bir grubu olur üniversitede, malûm. O bizim gruptan değil. Doğru, olmayabilir. Üniversiteyi bitirdikten sonra bir gün bir grupla adalardan birine gittik. Ya Kınalı ya Burgaz... Onu orda gördüm, hiç yüzüme bakmadı. Bu da bir realite. Şu ya da bu sebeptendir diye bir yorum yapmıyorum. Ben acaba anlaşır mıyız diye göz teması kurmaya çalıştım, hiç yüzüme bakmadı. Görmedi mi? Olabilir. Ama görmemesi pek mümkün değil, çok uzak değiliz. O da bir anı olarak kalmış aklımda.

Bir başka arkadaş, Beyoğlu Rumlarından, çok hoş bir çocuk, iyi top oynardı. O bitirir bitirmez Atina'ya gitti. Çok normal, hiçbir itirazım yok. Bir Yahudi vardı, çok saf bir çocuktu. Fizik hocası Salih Murat Bey, "Ya hu sen ne biçim Yahudi'sin," diyordu. O da Almanya'ya gitti. Normal bunlar, olur, olması lazım.

Azınlıklar hakkındaki esas sıkıntı 6-7 Eylül ve devamında 1963 ve 1974 hadiseleri... Biliyorsunuz Yunan tebası, ama Türkiye'de evli, oturan eden 10 bin kişi pasaport alarak galiba Paskalya'da Yunanistan'a gidiyorlar, bir daha da geri almıyorlar onları. Bunu kimse bilmiyor. Bunlar işte, tek millet, tek bayrak, tek dil düsturunun sonuçları... Artık bu ırkçılığa giriyor. Milliyetçiliği ırkçılığa dayandırıyorsunuz.

Ağız tadı dedik birkaç kez bu söyleşide hatırlarsanız... Tarlabaşı'nın, Fener ve Balat'ın çöküntüye dönüşmesi, bu mahalleleri inşa edenlerin ağız tadının, onlarla birlikte şehri terketmiş olmasıdır diyebilir miyiz?

Bilhassa Ermeniler zanaatkâr ve usta adamlar.

Ben biraz tekneye meraklıyım. Datça'da özel piyade dedikleri bir özel tip var, o denize uygun, ahşap bir tekne. Tabii uğraşması zor ama gençlik hevesi işte, onlardan bir tane aldım. Rodoslu bir Rum usta; Filiyanda Filos, o yapıyor bu tekneleri. Marmaris'ten, Selimiye Köyü'nden onun yanına çocuklar gidiyor. O zaman daha Rodos İtalyanlarda. Gidiliyor geliniyor, hiçbir sorun yok. Yani 1930'larda, daha harp patlamamış. Ve öğretiyor çocuklara, kalfa çıkarıyor, çırak çıkarıyor vesaire, gelip burada yapıyorlar.

Bende bir kitap var, Boğaziçi üzerine 1943'te yazılmış. Yazarı Cabir Bey, Kanlıca'da bizzat pedere ithaf etmiş kitabı. Boğaz'a uygun kayıkları, futaları Vasil adlı bir Rum usta yaptığını kaydediyor. Bir mobilya gibi yapıyor. Şimdi param olsa bir ahşap kayık almak isterdim. Şu anda Boğaz'da kullanılan teknelerle müthiş bir problemim var. Evlerle zaten var o problem. Bari diyorum bir kayık yaptırsam... Ama bizimkiler ancak modelini yapabiliyorlar. Eser Tutel[101] diye meraklı bir adam var, o yazıyor, birileri de modelini yapıyor. Ama Vasil futaları yok artık... Böyle adamlar bunlar. Ve zevkle çalışıyorlar, para için değil. Çünkü o kültürün adamı o... Ayvansaray'da kayık yapan ustalar da sahiden ustaydılar. Ne çok kaba ne çok zarifti yaptıkları tekneler. Ben onlara yetiştim. Ama düşünün ki siz Şura-yı Devlet azası Ahmet Mithat Efendi'nin oğlusunuz. Boğaz'da bir yalınız var, altta kayıkhane var, Sülüman Aga kayıklara bakıyor... Tasavvur etsenize yani...

Cumhuriyet sonrası Müslümanlar şehirlerde daha çok yaşamaya başladılar. Özellikle dindar aileler ken-

101 İstanbul çalışmalarıyla tanınan araştırmacı ve yazar. D.1933-Ö.2008

dilerini Fatih'e, Üsküdar'a sıkışmış buldular. Onların İstanbul'undan da pek bir şey kalmadı galiba... Onlar neden koruyamadılar kendi İstanbullarını?

Eylem bazında bir şey yapamadılar. Ama şunu söyleyeyim; onlar da özellikle Osmanlı Dönemi'nde yetişmiş, Cumhuriyet kurumlaşırken belli bir yaşa gelmiş insanlar. Hiçbir entelektüel boyutları olmasa bile, okumuş yazmışlar vs. O hazzı, o tadı biliyorlar. Medeniyet önce ağız ve tat meselesidir. Tefekkür sonra gelir, bilgi ondan da sonra gelir. Estetikle başlar medeniyet.

Teyzem ilkokul mezunuydu. Fransız okuluna gitmiş, babası ölünce orta birden almışlar. Sonra babam okutmak istemiş ama anneannem razı olmamış. Teyzem 85 yaşında öldü. İleri yaşına rağmen hep okula gidememişliğini anlatırdı. Çok güzel Türkçe konuşurdu. Üçüncü dayımın eşiyle aynı yaştaydılar. Yengem de Medine'de doğmuş, çünkü büyükbabası orada kadıymış. 1915'te İstanbul'a gelmişler. İlmiye sınıfından bir aile. O da ilkokul mezunu. Bir ara keman çalayım demiş. Evlenince kalmış. O da nefis bir Türkçe konuşurdu. Seçtiği kelimeler, kullandığı terkipler, ses tonu, bütün bunlar çok güzeldi. İkisi de fevkâlâde sıradan bir eğitim almışlar. Annem hakeza. Ama o tavır, o düzey size bir şey giydiriyordu ister istemez.

Estetik size eşlik ediyor belki...

Tabii, sizi var ediyor o estetik. Öyle konuşuyorsunuz. Çok sıradışı bir örnek olacak ama, şimdi mesela "oha" kelimesi artık gündelik dile dizilerle birlikte girdi. Bir süre sonra hiç yadırgamayacağız, yadsımayacağız bu kelimeyi. Mesela burada kızlar konuşuyorlar; uyarmaya utanıyor ve çekiniyorum. Çünkü

anlamayacaklar. Çocuklar da öyle. Bağıra bağıra konuşuyorlar. Halbuki insan kulağı duyuyor, bağırmana gerek yok. Ama varolmak için bağırmak gerektiğini zannediyor. Bütün bu atmosfer bir anda berhava oluyor, vıcık vıcık oluyor. Birisi bu.

İkincisi de şu: Müslümanların entelijansiyası yoktu. Çaresiz geleneğe sarıldılar, sahip çıktılar. O geleneği 20'inci yüzyılın ortasına, 1950'lere kadar getirdiler. İkinci Dünya Savaşı çıkmasaydı bu devam ederdi. Fazla bir şey olacağı yoktu. Şunun üzerinde çok duruyorum: Hangi medeniyet olursa olsun, o medeniyetin bir ferdi kırk yaşına kadar onun rengini alır. O insandır hayatı devam ettiren, diğerleri ona uyarlar. Bunu babamda gördüm. Halam ölmüş, kendi tarafından hiç kimse yok. Annemin ailesi kalabalık ve yaş olarak daha genç. Hepsi "Hoca Efendi bakalım ne söyler? Eniştem ne söyler?" diye ona danışırlardı. Evlilikte, ev almada, askere gitmede, çocuğa isim koymada... Ne varsa... Çünkü hakim bir adam, Osmanlı terbiyesi almış. O dönemde Darülfünun bitirmiş. Birçok adam tanımış. Meraklı, dışa açık bir adam. Onun tecrübesinden istifade ederlerdi. Babam da bunu değerlendirir, hiçbir zaman cebretmezdi. İzahati yapar, kararı karşı tarafa bırakırdı.

Müslümanlar kendi içlerine kapandılar. Bu dönem geçecek, peki sonra ne olacak diye düşünmediler. Öylece kabul ettiler o dönemi. 1950'lerde bir şeyler değişmeye başladı. Ama bu arada eskiler öldüğü için, yeni gelenler o eski havayı yakalayamadı.

Dindarlık ve Osmanlı lakırdısı bugün yeniden orta sınıflar arasında yükselişte... Şimdi nasıl bir manzara görüyorsunuz İstanbul'da?

Çok iyi niyetli bir grup var. Ama o grubun sağlam bir zemin bulup, onun üzerinde yürümesi, kendini ve dünyayı sorgulaması, hayatını o sorgulama çerçevesinde yaşaması lazım. O sağlam zemini bulmak da biraz çaba istiyor. O çabayı da göstermiyorlar, çünkü bunlar kolaya alışmış test insanı. Kur'an Kursu talebesi gibiler; armut piş ağzıma düş. O zaman da olmuyor. Söylüyorum, söylediklerimi beğeniyorlar ama yapmıyorlar.

İstanbul'u da Osmanlı'yı da İstanbul'u da çok seviyorlar. Biraz fazla mı seviyorlar acaba?

Ben o sevginin çok sağlıklı olduğunu sanmıyorum. Belki varoluşlarını oraya dayandırmaya çalışıyorlar, ama dayanmıyor. Aralarında çok zeki olanlar bunu fark ediyorlar ama ellerinden bir şey de gelmiyor.

İstanbul onu en çok sevenlerce hırpalanıyor. Osmanlı da en çok onu taklit edenlerce yalanlanıyor, yanlışlanıyor olabilir mi? Mevcut muhafazakârların İstanbul ve Osmanlı okumalarına siz ne diyorsunuz?

Kaynakları yok, okumuyorlar da, zaten anlamaları da mümkün değil, çünkü o altyapıları yok. O altyapı bir anda oluşmaz.

Uğur Derman'la konuşuyoruz geçenlerde bir gün. Dost Işıkları[102] diye bir programda onu ve beni yan yana getirmişler ve bize "Osmanlı çınarları" demişler. Uğur Bey diyor ki,

102 İstanbul'un Dost Işıkları, TRT2

"Bunlar çınar görmedikleri için bize bu adı yakıştırıyorlar. Biz olsak olsak kavak ağacı oluruz. Başka bir şeye yaramayız." Açık konuşayım; bu sırf Osmanlı için değil, bütün büyük medeniyetlerin temsilcileri için böyledir. O medeniyetin özgün atmosferi içerisinde yetişmeniz gerekir. Uğur Bey bana göre biraz daha şanslı. Ben de babamdan dolayı başka türlü bir şansa sahibim ya da benim nasibim başka diyelim. O medeniyeti yaşamış, o medeniyetle bizzat hemhal olmuş, onun havasını teneffüs etmiş, o espriyi yakalamış, kişiliği onunla oluşmuş bir muhitte yaşamıyorsanız hakikaten çok zor. Çünkü bu okumayla öğrenilecek bir şey değil.

O zaman yapabileceğiniz tek şey empati kurmaya çalışmak. Bunun da birinci aşaması sanatla meşgul olmak. O insanlar bu sanatları yaparken ne düşünüyorlardı? Osmanlı'nın çok önemli sanatlarından biri mimari. Mimariyi kendi ruh dünyasına yerleştiriyor. En kolay anlaşılabilen sanat mimari. En zoru ise musîkî. "Osmanlı'cıyım, kadim kültür şudur budur' demekle olmuyor. Ben İslamcıları da buna dahil ediyorum. Çünkü İslamcılık eğer bir hayat tarzı ise, bunun en son yaşandığı özgün dönem yine Osmanlı dönemi. Osmanlı'nın o biçiminden tevarüs etmedikçe –yani onun ana kodlarına bakıp onları çözümlemedikçe ve o kodlardan bugüne yeni bir kompozisyon üretmedikçe– hiçbir şey olmaz. Bunun için de okumak yetmez, düşünmek, tartışmak, gözlemlemek gerekir...

Dert edinmek belki.

Tabii dert edinmek işin başında geliyor. Bir kimlik araştırması yapıyorsunuz.

Duvara tuğra asmakla olacak iş değil mi diyorsunuz?

O tuğranın da ne olduğunu kimse anlamıyor zaten. Geçenlerde bize küçük bir şey hediye ettiler. Kapağında Fatih'in tuğrası dedikleri bir şey var. Ben bakmıyorum öyle şeylere. Bizim Hanım dedi ki "ya hu bu Fatih'in tuğrası değil." Hakikaten ne olduğu belli değil. Birisine yaptırmışlar ama içindeki hediye Fatih Sultan Mehmet'le alakalı. O tuğra onun tuğrası diye verildi. Maalesef böyle.

İstanbul gibi çok mühim bir şehir de anlaşılmıyor haliyle. Bu seviyeyle, bu dikkatsizlikle, bu hoyratlıkla, bu itinasızlıkla bu mümkün değil. Sonra feryat ediyor insanlar. "Efendim harap oluyor!" Oluyor. Yapacak bir şey yok. Olmasa iyi, ama oluyor. Eğer bu toplum, –bakın millet demiyorum– yarın ya da öbür gün "Benim bir kimliğim varmış. Kimliksiz yaşanmıyor dünyada" der ve bunu anlayıp kendine gelmek isterse gene ilk iş bu şehre bakacak. Bu şehre bakarak kendini ve eksiklerini görecek.

Bu ihtiyacı hissettiğinde dönüp bakacağı bir şey kalacak mı?

Evet... O da kalmayacak gibi gözüküyor.

Nasıl bir gelecek bekliyor sizce İstanbul'u?

İhtiyarlıktan herhalde, beni hiç ilgilendirmiyor. Belki de bir hayal dünyasında yaşıyorumdur ve o yüzden mutsuz değilimdir.

Belki de bir tür küskünlüktür...

Bu ihtiyarlığın eseri. Hiç ümitsiz olmadım hayatımda. Ama istikbâli de düşünmüyorum, öyle bir problemim yok. Söyleyeceğim sözler olduğunu düşünüyorum, ki toplum da beni dinliyor ve konuşmamı talep ediyor. Sözümü doğru dürüst söylersem biter bu iş diyorum. Çizgim bu. Gençler akıl danışıyorlar, onlara bir şeyler söylüyorum; altyapı olsun diyorum, ama o altyapıyı oluşturacak ne sabırları, ne cesaretleri, ne de gayretleri var. Çünkü görüyorlar ki altyapı olmadan da kolay ve çabuk tarafından bir yerlere gidilebiliyor, bir şeyler olunabiliyor. Arabanız oluyor, eviniz, güzel bir karınız, kariyeriniz oluyor. Bu toplumda entelektüel bir merak henüz görmedim. Osmanlı entelijansiyası farklı bir entelektüel tipiydi. Onu da görmedim. Mesela Murat Belge[103] çok takdir ettiğim bir adam, benden bir veya iki yaş küçük. Son yazılarına bakıyorum, artık o yazıları yazmaması lazım. Daha hikemî, bilgece yazılar yazmalı. Ama yazmıyor. Belki gazeteye gitmiyor diye düşünüyor ve böyle oyalanıyordur adamcağız, onu da bilemem.

Peki yaşama şevkini nasıl buluyorsunuz?

Hayat güzel, zaman güzel. Hayat, ışık, küçük ümitler. Mesela Ege'ye gideceğim diye şevk buluyorum. Ege'de ne buluyorum, örselenmemiş bir doğa hâlâ var. Bahçemde bir kiraz ağacı, bugün tekrar baktım, kirazlar bayağı büyümüş. Hanıma yardım eden kız geldi. Oğlunun kalbi ağrıyormuş, herhalde kas sıkışması. "Hemen onu acile götür" dedim. "Sadettin Amca kirazlar olmuş, toplayalım," dedi. Topladık. Cin gibi bir şey. Bunlarla buluyorum yaşama şevkini. Ona bakıyorum 35-36 yaşında, iki çocuk, bir koca. Sıradan bir insan. Endişeleri

103 Edebiyat tarihçisi, çevirmen ve yazar. Bilgi Üniversitesi'nde öğretim üyesi ve Taraf Gazetesi'nde köşe yazarı.

var. Mesela güzel bir kahve geldiği zaman önce kendisi tadar. Bizi sever. Bunlar oyalıyor bizi.

Mücadele edecek gücünüz var mutlaka...

Hâlâ mücadele etmekteyim kanaatimce. Mesela 29 Mayıs'taki toplantıda Fatih'in İstanbul'unu anlatacağım. Biz hep, Fatih geldi, surları deldi, şehre girdi ve bitti diye biliyoruz. Ama esas macera ondan sonra başlıyor. Fatih Vakfiyesi'ni ele geçireyim dedim, bulamadık. Bu konularda amatörüm... İkinci el kaynaklardan topladık... Fatih'in çok özgün bir başlangıç yaptığının farkındayım. Bir sonraki toplantı Sakarya Üniversitesi'nde, "Medeniyet ve Teknoloji" diye bir şey anlatacağım. Ama İstanbul ve Fatih imajından henüz çıkamadım. Çıksam biraz teknoloji çalışacağım. Bunlarla oyalanıyorum. Yapmam gereken bu mudur? Hayatım boyunca içinde bulunduğum şartları zorladım. Burada da örgütlenelim, bir şeyler yapalım diye hareket geçtim. Ama olmadı. Yazılı çizili bir kurumsal yapı oluşturamadık. Bunun farkındayım. Viyana'da yaşayan bir genç hanımlar grubu var, çok aktifler... Buradaki toplulukla yan yana getireyim, olmadı. Çocuklar tek tek geliyorlar. Böyle örtülü, kapalı çocuklar. Orta halli, orta halin altı. Yapabildiğim bu kadar. Birkaç da 40 yaş üstü aktif arkadaşımız var. Biri Abdurrahman diğeri Aslan. Onlara aksettirdim. Onların da kendi işleri var. Ben buradayım. Ama hangi sağ mahfile gitsem, sola da gitsem üniversite olarak "Yorma bizi" diyorlar, "Fazla da ortaya çıkma." Yaşa(ya)madığım İstanbul... Öyle bir ivme gelirse onu da yazarım. Bir kitap çevirdim İngilizce'den, Kısa Batı Medeniyeti Tarihi diye. Gözden geçirmem lazım çeviriyi. Ama hiç hevesim yok. İkinci çeviriye başladım, Modern Dünyanın Entelektüel Tarihi adlı bir kitap.

Şimdiki halde bu düzlemdeyim.

İstanbul'la ilişkime gelince... Her an yeni bir şey yapılıyor. Engel olmak mümkün değil. Bugün Haliç Köprüsü'yle ilgili bir yazı okudum... Süleymaniye'yi kapatıyor diyorlar... Ben mühendis adamım, iyi-kötü mimari bir vizyonum da var. Hangi açıdan çekiyor da o fotoğrafı Süleymaniye'yi kapattığını söylüyor. Başka yerden çekerseniz de Süleymaniye'yi kapatmıyor.

Da Vinci adını verdikleri köprü hakikaten çok çirkin.

O ayrı bir hadise. Ama beni ikna edecek bir varyasyon, bir argüman söyleyebilmeli. Köprünün dibine gitsem, "hiçbir yeri görmüyorum, bütün İstanbul'u kapatıyor" derim. Ama birçok insan koyun gibi. İyi kötü tanıyorum oradaki adamları. Kesinlikle AKP'den daha kaliteli değiller. Daha Bağnaz, daha cahil, daha kör adamlar. Kendine ilerici diyen de böyle işte... Bu ortamda yapacağım şey ne? Yak piponu, iç kahveni, bak keyfine. Yapacak başka bir şey yok. Aksi halde yaşayamazsınız.

İstanbul fethedilmekten yorgun düşmüş olabilir mi? Eskiden şehir kendisini bir şekilde koruyabiliyordu artık koruyamıyor. Muhafazakâr bakış açısının İstanbul'u koruyabilmesi neden mümkün olmadı?

Ben bu muhafazakârlığı çok da kabul etmiyorum. Köylü bir söylem bu. Köylü bir söylem, muhafazakâr olsa ne olur, Köy Enstitüsü'nden gelse ne olur?!. Biraz ağır oluyor ama maalesef böyle. Şimdi siz Köy Enstitüsü'nden gelen bir ilkokul öğretmenini ciddiye alıyor musunuz? Bakıyorum Türkiye'nin kerli ferli görünen adamları ciddiye alıyorlar. İnsan olarak hiçbir itira-

zım yok. Ama bir entelektüel olarak nasıl ciddiye alırım?

Bizim hanım bir ara Eğitim Enstitüsü'nde müzik bölümü başkanlığı yaptı. Orada Adanalı bir bey vardı, keman hocası... Öğretmen adaylarına müzik ve keman dersleri veriyor. Adama baktığınız zaman, bahriye çiftetellisi bile çalamayacağını görüyorsunuz. Resim bu. Sonra dışarda da gördüm, televizyonlara da bakıyorum. Mesala Ulrike Müller diye bir kız, yan flüt çalıyor. Kıza ben bakıyorum, "işte Avrupalı bu" diyorum. Bir başka adam var keman çalıyor; göbekli, sakallı, şişman. İşte adam tamam, çalar yani. Ama Adanalı bey çalamaz, mümkün değil. Adam hâlâ hububat kokuyor, saban kokuyor. Küçümsediğim için söylemiyorum ama Mozart başka bir şey. İyi kötü Viyana'ya, Salzburg'a gittim. Biraz koklamaya, anlamaya çalıştım. Ne yapıyor bu adamlar, nasıl gelmişler, nereye gidiyorlar? Şimdi Adanalı bey çok iyi müzisyen olabilir, hiçbir itirazım yok, ama kendi çevresinde ve koşullarında. Ankara Gazi Eğitim'in müzik bölümünde okumakla Mozart olmaz ki bu adam, niye zorluyoruz hem onu hem kendimizi.

Niçin?

Haz yok, ambiyans yok. Oturup kısır yiyorlardı yere serdikleri gazetenin üstünde. Kısıra karşı değilim. O da bir realite. Köylü yere gazete de sermiyor. Kendi yaygısı var, onu seriyor. Göbekli, şalvarlı adama saygım çok. Ama bu arada kalmışlık başka bir şey... Mozart başka bir şey, 18. yüzyıl Viyanası ve Hapsburg sarayı başka bir şey.

Belki bir kuşak sonrasından bir şeyler beklenebilir. O da mı olmadı?

Belki beklenebilir. Ben size enstantaneleri anlatıyorum. Bir Mozart'ın ortaya çıkması 500 sene alıyor.

Bizim üniversiteden oğlanları kızları topluyordum bir ara, "Haydi Kariye'ye gidelim" diyordum mesela. Kora Manastırı'na gitmişiz. Alman bir grup geldi biz oradayken, ortalama yaş 20 civarı. Açmış biri kitapları bütün o freskleri anlatıyor Almanca. Bizim gençler de adeta pişpirik oynuyorlar. Bari pişpirik oynamayın, başka bir şey oynayın. Bizim zamanımızda bezik, briç vardı. Olur olmaz şeylere gülüyorlar. Ben onlara gülemiyorum.

Bir de Cologne'de görmüştüm. İlkokul talebelerini getirmiş Alman hoca. Sarı sarı veletler, onlara vitrayları anlatıyor öğretmenleri. Süleymaniye'ye çok sık giderdim eskiden, artık gidemiyorum. Köylü nineler gelirlerdi, anlatan kimse yok. Sadece bakarlardı.

Cami mimarisi konusuna ne diyorsunuz? Bu konuda Osmanlı'nın ötesine gidebilecek bir enerji ya da anlayış çıkabilir mi sizce?

Çamlıca'ya yapılacak olan cami geldi şimdi aklıma. Neuzubillah, Allah'a sığınırım. Aman yarabbi. Edep meselesidir o. İslam'ın şartı beş, altıncısı edepli olmak, had bilmektir. Silûeti etkileyen büyük camiler, katedraller o toplumun tarihsel dönüm noktalarında yapılır. Siyasi otorite kendi yönetimi altında toplumun böyle bir dönüm noktasında bulunduğunu düşünebilir. Onu bilemem... Şaşaa, debdebe, büyük bir başarı hissediyorsa tabii yaptırsın. Ama ben böyle bir şaşaa, bir debdebe görmüyorum. Dostlarıma yarı şaka, yarı ciddi şunu söylüyorum: Bu cami betonarme yapılacak. İyi bakarsan ömrü

yüz sene. Biz bakamayız, 50-60 sene. Nasıl olsa yıkılır. Marmara İlahiyat Fakültesi'nin camii yapılalı 50-60 sene olmuştu, yıkıldı yenisi yapılıyor. O da en fazla 70-80 sene yaşar. Fazla sürmez. Taştan yapalım diyorlar, ama ona da kimsenin ne gücü ne zihni yetiyor.